

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

**LƏMAN VAQİFQIZI
(SÜLEYMANOVA)**

**DAMBUR İFAÇILIĞI
VƏ HAYLA
YARADICILIĞI**

BAKI – 2020

**AMEA Folklor İnstitutunun
Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.**

ELMİ REDAKTOR: fil.e.d. Əfzələddin ƏSGƏR

RƏYÇİ: fil.ü.f.d. İlkin RÜSTƏMZADƏ

**Ləman Vaqif qızı Süleymanova. Dambur ifaçılığı və
hayla yaradıcılığı.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2020, 264 səh.

Monoqrafiyada Zaqatala və Balakən rayonlarında mövcud olan dambur ifaçılığı və hayla söyləyiciliyindən bəhs olunur. Kitabdan ali məktəblərin filologiya fakültələrinin bakalavr və magistr pillələrinin tələbələri, tədqiqatçılar – folklorşünaslar, etnoqraflar, musiqişünaslar istifadə edə bilərlər.

folklor.az

ISBN 978-9952-81-087-5

V 3202050000 Qrifli nəşr
098 – 2020

© Folklor İnstitutu, 2020

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	3
I FƏSİL. DAMBUR HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT	
1.1. Dambur musiqi alətini hazırlayan ustalar.....	13
1.2. Damburun hazırlanması texnikası.....	15
1.3. Damburun auditoriyası.....	24
1.4. Hayla ifaçılığı və haylaçılar.....	41
II FƏSİL. DAMBUR HAVALARI VƏ DEYİŞMƏLƏRİ	
2.1. Dambur havaları.....	57
2.2. Dambur deyişmələri.....	71
2.3. Dambur və saz.....	77
2.4. Haylaçı Sənəmin aşıqlarla deyişmələri.....	81
III FƏSİL. DAMBUR İFAÇILARI HAQQINDA	
3.1. Dambur ifaçıları.....	85
3.2. Meyçilər.....	197
IV FƏSİL. ZAQATALA-BALAKƏN BÖLGƏSİNDƏ YAŞAYAN AZSAYLI XALQLARDA DAMBUR İFAÇILIĞI	
4.1. Avarlarda dambur ifaçılığı.....	202
4.2. Saxurlarda dambur ifaçılığı.....	214
QAYNAQLAR VƏ SÖYLƏYİCİLƏR.....	222
NOTA KÖÇÜRÜLMÜŞ DAMBUR HAVALARI.....	232
ŞƏKİLLƏR.....	241

ÖN SÖZ

Türk xalqlarının yaşadığı bütün coğrafi ərazilərdə mövcud olan dambur dombra, dombura, dombraq, dambura kimi müxtəlif fonetik dəyişmələrə uğrayaraq qazax, qırğız, özbək, türkmən, noqay, qumuq və s. türk xalqları arasında bu gün də yaşamaqdadır. Bu alətin adına ayrı-ayrı klassiklərimizin əsərlərində də rast gəlinir. Müasir dövrdə ayrı-ayrı etnoqrafik ansamblların tərkibinə daxil edildiyini nəzərə almasaq, dambur indi yalnız Zaqatala və Balakən rayonlarında fərdi ifaçılıq səviyyəsində qalmışdır.

Zaqatala-Balakən bölgəsi Azərbaycanın qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan folklor bölgələrindən biridir. Burada Azərbaycan folklorunun bütün janrlarını müşahidə etmək mümkündür. Hər folklor bölgəsi üçün aktiv olan folklor janrları vardır. Bu bölgə üçün tipik folklor örnəklərindən biri bayatıdır. Burada tənburə *dambur*, damburun müşayiəti ilə oxunan mahnılara isə Balakən rayonunda *hayla*¹, *qoşma*, Zaqatala rayonunda isə *bayatı*, *hayla*, *mahnı*, *mani/məni* deyirlər. Bölgədə bayatı söyləmək əvəzinə *hayla çağırmaq* ifadəsi işlədilir. Hayla söyləyən insanlara *haylaçı* deyilir. Bəzən bu söz o insanların ləqəbinə çevrilir. Məsələn, Haylaçı Sənəm.

Bölgədə damburun mövcudluğu sazın yoxluğu demək deyil. Burada dambur və saz yanaşı olaraq mövcud olmuşdur.

Bizim hayla sənəti və dambur ifaçıları ilə tanışlığımız 2005-ci ildən başlayır. Həmin ilin avqust ayında Balakən rayonunun Tülü kəndində Dabax² Nizami ilə görüşərək ondan keyli material toplamışıq. Haylanın məhz canlı ifada, şəraitə,

---

¹ Hayla – bayatı

² Nizaminin soyadı Dabaxovdur. O, bölgədə Dabax Nizam (həmyerliləri ona Nizam deyərək müraciət edirlər) kimi tanınır. Balakənlilər danışarkən soyad sonluqlarını atırlar: Ata Bilal – Atayev Bilal, Alagöz Tacəddin – Alagözov Tacəddin və s.

əhval-ruhiyyəyə uyğunlaşdırılaraq yaradıldığını ilk dəfə o zaman müşahidə etmişik. Həmçinin damburçuların deyişməsinə də ilk dəfə o zaman gördük. Damburçu Nizaminin öz oğlu İlkinlə deyişməsinin şahidi olduq. Damburçuların deyişməsinə canlı ifadə hayla yaratmaq baxımından, bir növ, meyxanaçıların deyişməsinə bənzətmək olar. Amma meyxanadan fərqli olaraq, haylada vulqar söz və ifadələrin işlədilməsi halları, damburçuların aqressiya nümayişi ilə qarşılaşmırıq. Damburçular, adətən, ədəb çərçivəsindən çıxmır, qayda-qanunu gözləyirlər. Deyişmənin maraqlı cəhətlərindən biri də budur ki, sözə başlayan damburçu hansı havada çalıb-oxuyursa, qarşı tərəf də məhz o havanın üstündə cavab verməlidir. Əgər ikinci tərəf qaydanı pozursa, bu, qarşı tərəfin və dinləyicilərin etirazına səbəb olur.

Dambur sənətinin və onun ayrılmaz hissəsi olan haylanın, manilərin, haylaçıların, dambur havalarının öyrənilməsi Azərbaycan folklorşünaslığının ən vacib tələblərindən biridir. Dünyada baş verən və getdikcə artan qloballaşma səbəbindən klassik folklor və onun ayrı-ayrı janrları sıradan çıxmaq üzrədir. Belə bir təhlükə bölgədə hələ öz mövcudluğunu qoruyub saxlaya bilən dambur sənətini də təhdid edir. Yaşlı söyləyicilərin verdikləri məlumatlarla şəxsi müşahidələrimizi müqayisə etdikdə günümüzdə bu sənətin get-gedə zəiflədiyini deyə bilərik. Məhz bu səbəb bizi damburçuluğu araşdırmağa, onun keçmişini və bu gününü bacardığımız qədər təsvir etməyə yönəltdi. Bu sənətin daha dərinədən araşdırılması üçün ayrı-ayrı dambur ifaçılarının yaradıcılığının öyrənilməsinə əsas şərtlərdən biri hesab etdik. Odur ki, onların yaradıcılıqlarına kitabda müstəqil bir fəsil ayırdıq.

Nəzərə alsaq ki, məşhur dambur ifaçılarının əksəriyyəti həyatda yoxdur və zamanında onlarla bağlı heç bir tədqiqat işi aparılmayıb, o zaman bu işin əhəmiyyəti aydın olar. Digər tə-

rəfdən, həyatda olan ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığını öyrənmək istəyən folklorşünas bütün bölgəni dərindən araşdırmağa, söyləyicilərlə dəfələrlə görüşməyə məcburdur. Çünki bir dəfə görüşüb söhbət etməklə gözlənilən nəticəni almaq olmur. Hər söhbət zamanı damburçunun yaradıcılığının yeni cəhətləri üzə çıxır. Bundan başqa, onların apardıqları məclislərdə iştirak etmək də zəruridir. Çünki məclis aparmaq qabiliyyətini və deyişmə bacarığını yalnız bu zaman müşahidə etmək mümkündür.

Dünyasını dəyişən damburçuların yaradıcılıqlarını tədqiq etmək daha çətindir. Yaşayan damburçuların yaradıcılıqlarını öyrənmək üçün onların özləri ilə görüşüb söhbətləşmək və apardıqları məclislərdə iştirak etmək kifayət edirsə, dünyasını dəyişmiş sənətkarlarla bu mümkün deyil. Onları tanıyan, vaxtilə apardıqları məclislərin iştirakçıları olmuş yaşlı insanları tapıb onlarla söhbətləşmək lazımdır. Bu da uzun zaman və hövsələ tələb edən işdir. Dünyasını dəyişmiş dambur ifaçıları haqqında mümkün olduqca çox məlumat toplamağa çalışdıq. Onların məclisdə özlərini necə aparmaları, deyişmələrdəki bacarıqları, hansı havaları ifa etmələri, özlərinin yaratdıqları havaların olub-olmaması məsələsini, yaddaşlarda qalan haylalarını, hətta zahiri görünüşlərinə qədər hər şeyi öyrənməyə çalışdıq. Ancaq sonda gəldiyimiz nəticə bu oldu ki, ifaçının özü ilə görüşmədən onun haqqında dolğun məlumat əldə etmək mümkün deyil.

Dünyasını dəyişmiş dambur ifaçılarının doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirmək, şəkillərini, vaxtilə keçirdikləri məclislərin video və yaxud audio kasetlərini əldə etmək istədik. Bunun üçün onların övladları ilə görüşdük. Bəzi hallarda törəmələri də onların doğum və ölüm tarixlərini bilmir, şəkillərini tapa bilmirdilər. Belə olduqda biz yanımızdakı bələdçilərlə qəbiristanlıqları gəzir, qəbirlərini tapa bildiyimiz ifaçıla-

rın qəbir daşlarından onların doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirməyə çalışırıdıq. İki dambur ifaçısı istisna olmaqla, heç bir ifaçının video və yaxud audio kasetini əldə edə bilmədik. Dünyasını dəyişən sənətkarların əldə etdiyimiz şəkillərini, müasir ifaçıların isə tərəfimizdən çəkilən şəkillərini kitabın son səhifələrində verməyi məqsədəuyğun saydıq.

Bu işin aktual tərəflərindən biri də dambur havalarının, o havaların üstündə oxunan haylaların, manilərin qeydə alınması və nota köçürülməsidir. Biz işin birinci tərəfini görə bilsək də, musiqişünas olmadığımız üçün topladığımız havaların nota köçürə bilməzdik. Odur ki, AMEA Folklor İnstitutunun “Musiqi folkloru” şöbəsinin müdiri s.ü.e.d., prof. Nailə Rəhimbəyliyə müraciət etdik. Həmin şöbənin əməkdaşı s.e.ü.f.d. Kəmalə Atakişiyeva təqdim etdiyimiz havaların on ikisini nota köçürdü və biz bunları da kitaba daxil etmişik. Bunun üçün N.Rəhimbəyliyə və K.Atakişiyevaya təşəkkür edirik.

Kitabın I fəslində damburun hazırlanması ilə bağlı verilmiş məlumatı s.ü.e.d., prof.Abbasqulu Nəcəfzadənin, Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi, musiqişünas Fəxrəddin Atayevin və Balakən rayonu Qabaqçöl uşaq musiqi məktəbinin direktoru Abduləli Muradovun emallərinə göndərərək oxumalarını xahiş etdik. Bunun üçün onlara təşəkkür edirik.

Biz dambur ifaçıları ilə dəfələrlə görüşmüş, onlardan bu musiqi aləti, onun düzəldilməsi, bölgədə vaxtilə məşhur olmuş dambur ifaçıları və onlarla bağlı xatirələr qeydə almış, damburun auditoriyası, dambur və mey³, dambur və nağara, eləcə də dambur və saz əlaqələri, dambur havaları, dambur deyişmələri, haylaçılar və hayla ifaçılığı, manilər və s. haqqında tədqiqatlar aparmış, bir neçə məqaləmizi müxtəlif elmi dərgilərdə nəşr etdirmiş, Türkiyə Cümhuriyyətində keçirilən üç Beynəlxalq Elmi Konfransda məhz bu mövzu ilə bağlı məruzə etmişik.

---

³ Mey – yastı balaban

2005-ci ilin avqust ayında Balakən rayonunun Tülü kəndində, 2014-cü ilin may və avqust aylarında Balakən şəhərində, rayonun Tülü, Gərəkli, Qazma, Qullar, İtitala, Hənifə kəndlərində, 2015-ci ilin iyul ayında Zaqatala şəhərində və rayonun Danaçı kəndində, Balakən şəhərində və rayonun Qazma, Tülü kəndlərində, 2016-cı ilin avqust ayında Balakən şəhərində və rayonunun Hənifə⁴, Gülüzanbinə, Tülü, Qazma, Qullar, Mahamalar kəndlərində, 2017-ci ilin iyun ayında Balakən şəhərində, rayonun Tülü, Mahamalar, Katex, Mazımçay kəndlərində, Qabaqçöl qəsəbəsinin Şambul, Qaysa, Şərif kəndlərində, 2017-ci ilin dekabr ayında Zaqatala şəhərində, rayonun Aşağı Çardaqlar, Yolayrıç, Car, Mazıx, Göyəm, Çebeloba kəndlərində, Maqov kəndində və o nümayəndəliyə aid olan Paşan kəndində, 2018-ci ilin dekabr ayında Balakən rayonunun Qazma, Talalar, Tülü, Qullar, Hənifə kəndlərində, Zaqatala şəhərində və rayonun Əliabad, Suvagil, İkinci Tala və Yuxarı Tala kəndlərində yenidən damburçularla görüşlərimiz oldu. Bölgədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri ilə görüşdük və bu sənət haqqında tam müfəssəl məlumat toplamağa çalışdıq. Biz bu səfərlərimizdə 100 saatlıq material toplaya bildik.

Bu materialları toplayıb kitab halına salmaqda məqsədimiz, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, zamanında çox əzəmətli olan, müasir dövrdə öləziyən dambur sənəti haqqında məlumatların itib-batmasının qarşısını almaqdır.

Kitabın hazırlanmasında ancaq söyləyicilərin danışdığı materiallara əsaslanmışıq. Başqa mənbələrə olduqca az müraciət etmişik. Əsas niyyətimiz söyləyicilərin xatirələrinə əsasən dambur sənətinin keçmişdəki əzəmətini və hal-hazırkı durumunu təsvir etməyə çalışmaq oldu. Kitabda 98 nəfər dambur ifaçısı (onların əksəriyyəti haqqında müəyyən qədər məlumat

---

⁴ Hənifə kəndi sonradan yaranıb. Əvvəllər bu kəndin ərazisi Qazma Tabuna aid imiş. Sonradan Qazma Tabun iki hissəyə bölünüb: Qazma və Hənifə kəndi.

vermiş, çox az sayda dambur ifaçısının isə ancaq adını çəkmişik), 30 nəfər haylaçı və 20 nəfər meyçinin həyat və yaradıcılığı, 43 dambur havası haqqında məlumat vermiş, eləcə də dambur musiqi alətinin hazırlanması (kitabda 7 nəfər dambur hazırlayan usta haqqında məlumat vermişik), damburun auditoriyası, dambur deyişmələri və s. haqqında təsəvvür yaratmağa çalışmışıq. Ancaq yenə də təəssüflə qeyd edirik ki, bu işə, heç olmasa, 20-30 il əvvəl başlansa idi, daha yaxşı nəticə əldə etmək olardı.

Damburçu və haylaçıların ənənəvi hayla mətnlərinə etdikləri əlavələri, həmçinin yazıda işlətdiyimiz terminləri kursivlə işarələmişik. Hayla mətnlərində variant fərqləri varsa, onları = işarəsi ilə göstərmişik. Söyləyicilərə ünvanladığımız sualları dırnaq işarəsinin içində verdik. Damburçu, haylaçı, meyçilərin adlarını qalın hərflərlə verməyi məqsədəuyğun saydıq.

Materialın toplanmasında göstərdikləri köməyə görə atam Süleymanov Vaqif Həsən oğluna, Balakən rayonunun İcra Hakimiyyətinə, xüsusilə Balakən rayonu icra başçısının müavini Sosial-iqtisadi inkişafın təhlili və proqnozlaşdırılması şöbəsinin müdiri Nuriyeva Mehparə Zahid qızına və İctimai-siyasi və humanitar məsələlər şöbəsinin müdiri Rüstəmov Nəzakət Cərullah qızına, Zaqatala Rayon İcra Hakimiyyətinə, xüsusilə bu rayonun icra başçısının müavini, İctimai-siyasi və humanitar məsələlər şöbəsinin müdiri Süleymanova Vəfa İsgəndər qızına, Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin direktoru Mirəliyev Xəlifə Mollamusa oğluna, Balakən rayon Mədəniyyət Şöbəsinin müdiri Hacıyeva Şəfəq Sabir qızına, Balakən rayon Mədəniyyət Mərkəzinin direktoru Ocaqverdiyev Arzu Zahid oğluna, Zaqatala rayonu Mədəniyyət Turizm şöbəsinin keçmiş direktoru Ağakışiyeva Zümrüd Yaqub qızına, Şəki Regional Mədəniyyət İdarəsi Zaqatala rayon Mədəniyyət İdarəsinin direktoru Heydərova Aybəniz Qədir qızına,

Zaqatala rayonu Yuxarı Tala kənd Mədəniyyət evinin direktoru İbrahimova Xacay Əli qızına, Balakən rayonu Tülü kənd İcra Nümayəndəsi Musayev Teyyub Olaxan oğluna, Balakən rayonu Talalar kənd İcra Nümayəndəsi Poladov Qurban Əli-hacıyov oğluna, Balakən rayonu Qullar kənd İcra Nümayəndəsi Papaxov Fəxrəddin Zeynəddin oğluna, Zaqatala rayonu Maqov kənd bələdiyyəsinin başçısı Qardaşov Məmməd-kamil Yaqub oğluna, Tülü kənd sakini Yetimov Şahrudin Cərullah oğluna, Balakən rayonu Qazma kənd sakini Hacıyev Xaləddin Soltanməcid oğluna, Zaqatala rayonunun Yuxarı Tala kənd sakini, dəyərli ziyalımız Şabanov Məhəmməd Şaban oğluna, Balakən rayonu Qabaqçöl uşaq musiqi məktəbinin direktoru Muradov Abduləli Rahmat oğluna, Balakən rayonu 19 saylı Mahamalar kənd kitabxanasının kitabxanaçısı Muradova Mominət Ramazan qızına, Balakən rayon Mərkəzi Xəstəxanasının həkimi Kaşlayev Nəsb Tələt oğluna və ailəsinə, Balakən rayonu İcra Hakimiyyətinin bufetçisi Mustafayeva Valentina Nikolayevnaya, Balakən rayonu Qullar kənd sakini Hacıyev Abdulla Ramazan oğluna, Balakən rayonu Həni-fə kənd Diyarşünaslıq evinin Mədəni təşkilatçısı Bayramova Gülşən Ramazan qızına, Zaqatala rayonunun Maqov kənd sakini Kərimov İzzəddin Mohuma oğluna, ümumiyyətlə, bu işdə əməyi keçən hər kəsə, bütün söyləyicilərə təşəkkür edirəm.

Sonda Balakən rayonunun təəssübkeş ziyalısı Bayramova Tahirə İsmayıl qızına ayrıca təşəkkür etmək istəyirəm. Rayonda Tahirə Sultan kimi tanınan bu xanımın bizə köməyi daha çox olub. O, heç bir tapşırıq almadan, sadəcə, bu sənətin daha yaxşı araşdırılması naminə bizə hər cür yardım etməyə çalışdı. Onun verdiyi məlumatlar, təşkil etdiyi məclislər, tanış etdiyi söyləyicilər işimizə çox yaradı. Tahirə xanım dəfələrlə öz iş-gücünü atıb bizə bələdçilik edib. Hər şey üçün minnətdarlıq.

I FƏSİL

DAMBUR⁵ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Bizə qədər bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür. Əzi-zə Cəfərzadənin tərtib etdiyi “Azərbaycanın aşiq və şair qadın-ları” adlı toplusu, həmçinin müəllifin “Aşiq Sənəmlə görüş” adlı məqaləsi, “Cəlaliyyə” adlı əsəri, Sədrik Pirsultanlının “Tənbur və Tala mahnıları” adlı məqaləsi, İ.Abbaslı, O.Əliyev və M.Abdullayevanın birgə tərtib etdikləri “Şəki-Zaqatala folklor örnəkləri” toplusu və Mətanət Yaqubqızının toplayıb tərtib etdiyi “Azsaylı xalqların folkloru” toplusu, Zümrüd Səmədovanın “Zaqatala aşiq mühiti” adlı dissertasiyası və eyni adlı monoqrafiyası, yenə həmin müəllifin toplayıb tərtib etdiyi “Zaqatala folklor örnəkləri” kitabının I cildi, Akif Məmmədlinin “Haylalarda yaşayan tariximiz” və “Haylada unudulan tariximiz və təmbur” kitablarında bölgədən top-lanmış bayatı-haylalardan, mahnılardan nümunələr verilmiş, bu sənət haqqında müəyyən fikirlər söylənmişdir. Tahirə Sul-tanın “Can, çıxma dost gəlincə”, “Haylaçı Sənəm”, “Hayla haylanın başı, Qərib yerin yoldaşı” adlı publisistik məqalələri bölgənin dambur sənətinin öyrənilməsinə cəhd kimi qiymət-ləndirilə bilər. Qeyd edək ki, bizim adlarını sadaladığımız mü-əlliflər damburu yalnız folklor baxımından araşdırmağa çə-lişiblər. Təbii ki, bu sənətin musiqi tərəfini öyrənən sənətşünas alimlərimiz də var. Abbasqulu Nəcəfzadənin “Tənbur ailəsinin bir üzvü – Balakən damburu” adlı məqaləsi, Səadət Ab-dullayevanın “Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat)” adlı əsəri və s. tədqiqatlar dediklərimizin sübutudur. Ancaq dambur havaları tam toplanılmadığı üçün bu iş də qənaətbəxş sayılmır. Beləliklə, istər folklorşünaslıq,

---

⁵ Bölgədə tənbur musiqi alətinə dambur deyildiyi üçün biz də kitabda bu cür verməyi məqsədəuyğun saydıq.

istərsə də musiqişünaslıq baxımından aparılan tədqiqatlar vaxtilə bölgədə əzəmətli sənət növü sayılan, indi isə zəifləməkdə olan dambur sənəti haqqında, təbii ki, yetərli deyil.

Bölgədən toplanılıb tərtib edilmiş toplularda dambur üstündə oxunan haylalardan nümunələr verilib, indiyədək çap edilmiş bir neçə kitabda bu məsələyə də müəyyən qədər toxunulub. Amma bunlar bölgənin dambur sənəti haqqında tam təsəvvür yarada bilmir. Odur ki, biz bölgəni gözdik, bu sənətlə bağlı materialları toplayıb sistemləşdirməyə çalışdıq.

Dambur ifaçılığı Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində (bu rayonun bir neçə Tala kəndi var), Balakən rayonunun Tülü, Gülüzanbinə, Hənifə, Qazma, Qullar, Talalar kəndlərində daha çox yayılmışdır. Göründüyü kimi, dambur ifaçılığı daha çox padarların (Azərbaycan türkləri bölgədə padar və ya muğal adlandırılır) yaşadığı yerlərdə geniş yayılıb.

Onu da qeyd edək ki, damburçular eyni havanın üstündə müxtəlif haylalar oxuyurlar. Hətta damburçu bu gün hansısa havanın üstündə oxuduğu haylaları növbəti dəfə o havanın üstündə oxumur. O, yenə həmin havanı çalır, amma bu dəfə oxuduğu haylaların böyük əksəriyyəti fərqlənir, onların yalnız nəqarət hissəsi eyni olur. Bunun səbəbi haylaların bədahətən, yerinə, məclisinə görə deyilməsi və deyilən haylaların yerində qeydə alınmadığı üçün məclislər bitərkən bir çoxunun unudulmasıdır. Damburçular özləri də etiraf edirlər ki, məclisdən sonra dedikləri haylaların böyük əksəriyyətini unudurlar. Bu bölgədə hayla fasiləsiz istehsal olunur. Hər gün damburçuların və haylaçıların ifasında saysız-hesabsız hayla yaranır, qeydə alınmadığı üçün elə oradaca da unudulur. O haylaların çox az hissəsi, tək-tük sayda olanı yadda qalır. Məsələn, Haylaçı Sənəm kimi bölgədə məşhur olan sənətkarın dediyi haylalardan bu gün Balakən camaatının yaddaşında ancaq üç-dördü qalıb. Onlar da hansısa əhvalatlarla bağlı yarananlardır. Ümumiyyətlə,

yalnız Sənəmin deyil, bütün keçmiş damburçu və haylaçıların yaddaşlarda qorunub saxlanılan haylaları müxtəlif hadisələrlə əlaqədar olaraq söylənilmiş mətnlərdir.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, bu bölgənin camaatı çöldə tütün əkərdi. Cavan da, yaşlı da sahələrdə olardı. Oğlanlarla qızlar bir-birlərini daha çox orada görər, bəyənərdilər. Ç.Eti-barın dediyinə görə, onların orada sevgi ilə bağlı düzüb-qoşduqları qoşmalar çox idi. Söyləyici bayatını qoşma adlandırdı. Onu da qeyd edək ki, bu bölgədə bayatının qoşma adlandırılması halı ilə bir neçə dəfə qarşılaşmışıq.

Haylaçıları dambur ifa edib-etməməsinə görə iki yerə ayırmaq mümkündür. Bir qrup həm dambur çalır, həm də hayla çağırır. Bölgədə belə ifaçıları damburçu adlandırırlar. Digər qrup ifaçılar isə ancaq hayla çağırır, amma dambur çalmır. Bu, onların hamısının dambur çala bilməməsi kimi başa düşülməməlidir. Yəni onların çoxu dambur çala bilsələr də, bu alətdə ifa etmədən, sadəcə, hayla deməyə üstünlük verirlər. İstər damburçuların, istərsə də haylaçıların sənət şəcərəsinə diqqət etdikdə bu sənətin nəsilədən nəsilə ötürüldüyünü görürük. Yəni onların ustadları da nənə, baba, ana, ata, əmi, dayı, xala, bibi və s. olur. Bölgədə həm qadın, həm də kişi damburçular olub.

1.1. Dambur musiqi alətini hazırlayan ustalar. Damburdan danışarkən, sözsüz ki, ilk növbədə musiqi alətinin özündən – onu düzəldən ustalardan, necə hazırlanmasından danışmaq lazım gəlir. Biz də bu səbəbdən bölgədə toplama işi apararkən dambur havaları, dambur ifaçıları, haylalar, haylaçılar, damburun ifa olunduğu məclislər və s. haqqında məlumatlarla yanaşı, dambur musiqi alətinin hazırlanması qaydası və onun ustaları haqqında da məlumatları toplamağa çalışdıq. Müəyyən dambur ifaçıları çaldıqları alətləri özləri düzəltmələr də, əksəriyyəti dambur ustalarına hazırladarmışlar. Vaxtilə bölgədə dambur ifaçılığı geniş yayıldığı üçün bu aləti hazırlayan usta sayı da çox imiş.

Bu gün dambur ifaçılığında, eləcə də bu musiqi alətinin hazırlanmasında müəyyən dəyişikliklər baş vermiş, bu aləti hazırlayan ustaların sayı kəskin surətdə azalmışdır. Onu da qeyd edək ki, ifaçılıqda olduğu kimi, alətin düzəldilməsi haqqında olan biliklər də nəsildən nəsilə ötürülür.

Sayılov Şəmsəddin Məhəmməd oğlu 1937-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində anadan olmuş, 2006-cı ildə vəfat etmişdir. Həmyerliləri arasında Sayıl Şəmsəddin kimi xatırlanır. O həm saz, həm də dambur düzəldirdi. Söyləyicilərin dediyinə görə, belə usta yüz ildə bir dəfə həyata gələr.

S.Şəmsəddin dövrünün mahir dambur ustalarından biri olub. Öz dövrünün bütün ustad damburçularının alətini o düzəldib.

S.Şəmsəddin özü də damburda yaxşı ifa etməyi bacarımış. O həm də hayla deyirmiş, amma oğlu Mahirin verdiyi məlumata görə, atası həmişə hayla oxumaz, yeri gələndə söyləyərmiş.

S.Mahirdən atasının nə vaxt vəfat etdiyini xəbər alanda təxminən 6-7 il bundan əvvəl 67 yaşında dünyasını dəyişdiyini dedi. Oğlunun dediyinə görə, S.Şəmsəddin sürücü işləmişdir.

Sayılov Mahir Şəmsəddin oğlu 1973-cü ildə Balakənin Qullar kəndində doğulub. O, kənddə Sayıl Mahir kimi tanınır. Orta təhsil alıb. Sürücü işləyir. Hal-hazırda Qullar kəndində yaşayır. O, haqqında danışdığımız dambur ustası Şəmsəddinin oğludur. S.Mahir rayonda dambur ustası kimi tanınır. Müasir dambur ifaçılarının bir qisminin istifadə etdikləri damburlar S.Mahirin əlindən çıxıb.

S.Mahir bu sənətlə atasının ölümündən sonra məşğul olmağa başlayıb, amma onun bu peşəni atasından öyrəndiyini söyləmək olmaz. S.Mahir təəssüflə onu da qeyd etdi ki, o, dambur ifa edə bilmir, sadəcə, dambur musiqi alətini düzəldə bilər.

Muradov Abduləli Rahmat oğlu 1961-ci ildə Balakən şəhərində doğulub. O, musiqi müəllimidir və hal-hazırda Balakən Qabaqcöl uşaq musiqi məktəbinin direktoru işləyir.

M.Abduləlinin əslı Güney Azərbaycanlıdır. Onun babası 1862-ci ildə Təbriz şəhərində anadan olub. O, tacir oğlu olub. 12 dekabr 1946-cı ildə Güney Azərbaycanda Milli Hökumətin devrilməsindən sonra Arazın bu tayına keçən demokratlardandır. M.Abduləli həm dambur, həm də tar düzəldir.

Şabanov Məhəmməd Şaban oğlunun dediyinə görə, Zaqatala rayonunun Yuxarı Tala kəndində **İsayev Hacımurad** adlı dambur ustası olmuşdur. O, altmış il bundan əvvəl vəfat edərkən çox yaşlı imiş. Hacımuradın düzəltdiyi damburlar bölgədə adla deyilib. İ.Hacımurad dambur düzəltməklə yanaşı, bu alətdə yaxşı çalib-oxumağı da bacarırmış. Onu həmyerliləri Damburçalan Hacımurad kimi tanıyırmışlar.

Aydın, Abdülməcid (bu ustaların soyadlarını müəyyənləşdirə bilmədik), Sayılov Şəmsəddin, **Hatıyev Ömər** və s. ustalar indi həyatda yoxdur. Müasir dövrdə isə Sayılov Şəmsəddinin oğlu Mahir, Hatıyev Ömərın oğlu Eldar, Muradov Abduləli Rəhmət oğlu, **Həsərət kişi** dambur düzəldən ustalardan sayılırlar.

1.2. Damburun hazırlanması texnikası. Damburun hazırlanmasında əsasən tut ağacından istifadə olunur. Calaq vurulmuş tut ağacı bölgədə *calğa* adlandırılır. Calğanın həm meyvəsi, həm də gövdəsi daha iri olur. Ağac seçmək məsələsində ustaların fikirləri haçalanır. S.Mahirin fikrincə, dambur hazırlamaq üçün calğa daha yararlı hesab olunur. Muradov Abduləlinin dediyinə görə, dambur qara tut çəkildən daha yaxşı çıxır. Amma bir şərtlə ki, bar verən qara çəkil ağacı olsun. Çəkil ağacı iki cür olur: barama qurduna yarpaq vermək üçün yetişdirilən çəkil və meyvə verən çəkil. Yarpaq üçün yetişdirilən çəkil çiçəkləyir, amma meyvəsi olmur. Ona bu bölgədə *erkək çəkil* deyirlər. Ondan dambur aləti hazırlayanda səsi güclü olmur. Amma meyvə verən qara tut çəkiliinin səsi güclü olur. Odur ki, peşəkar ustalar bu işi görərkən ağac seçiminə çox fikir verirlər. M.Abduləli ağac seçimini xanəndələrin səsi ilə müqayisə etdi.

Xanəndələrin hamısı oxuyur, amma səsləri fərqlidir: zil, bəm, məlahətli, təmiz və s. Bu, ağacda da belədir.

Əgər tut ağacı yoxdursa, şabalıd, ərik, göyrüş, cökə, armud, katalba⁶ və ya qoz ağacından da istifadə oluna bilər. Ancaq bəzi damburçular söyləyir ki, cökə yumşaq ağac olduğu üçün onu oymaq daha asandır. Dambur cökə ağacından hazırlanarsa, çox yüngül və uzunömürlü olar. Belə damburların ömrü, heç olmasa, yüz, iki yüz il olur. Cökə ağacından düzəldilmiş damburun səsi yumşaq çıxır. Tut ağacından düzəldilən dambur daha yaxşı olsa da, bu, möhkəm ağac olduğu üçün üzərində işləmək bir qədər çətinidir. Tutdan düzəldilən dambur saz kimi səs verir. Ustaların dediklərinə görə, qoz ağacı da yaxşı səs verir. Damburu düzəltmək üçün qoz ağacının qara hissəsindən istifadə edilir. Bu hissəni bölgədə *qoz qara* adlandırırırlar. Buna görə də qozdan hazırlanan damburun rəngi bir qədər qara olur, zaman keçdikcə onun rəngi daha da gözəlləşir, qırmızıya çalmağa başlayır. Ustalar belə damburun rəngini şabalıd qabığının rənginə bənzədirlər. Onların fikrincə, dambur laklandısa, səsi yaxşı çıxmır, sanki səs boğulur. Odur ki, professional çalğıcılar sifariş verdikləri damburun laklanmasına icazə verməz, əslində professional ustalar da heç bunu etməzdilər. Dambur hazırlayan ustalar damburun işləndikcə rənginin gözəlləşdiyini, zamanla işıldamağa başladığını, tədricən sanki öz-özündən laklandığını qeyd etdilər. Onların dediklərinə görə, hətta damburun rənginə görə onun təzə və ya köhnə olduğunu təyin etmək mümkündür. Alətin rəngi nə qədər tündürsə, demək, yaşı da bir o qədər çoxdur.

Bütün damburçuların və ustaların sonda gəldikləri yekdil fikir tut ağacından hazırlanan damburların daha yaxşı olmasıdır.

---

⁶ Katalba – iri yarpaqları olan ağacdır. Onun lobyaya bənzər uzun, qara meyvələri olur.

Ustalar bəzən bir musiqi alətini hazırlamaq üçün bir neçə ağac növündən istifadə edirlər. Məsələn, tar üç hissədən ibarət olur: *qov*, *kəllə*, *çanaq*. Bunun üçün onu üç hissədən yığırlar. Bu zaman iki ağacdən – qoz və tutdan istifadə olunur. Səsi yaxşı verməsi üçün çanaq tut ağacından hazırlanır. Qoz ağacı möhkəm olduğu üçün qov və kəllə hissələri isə ondan yığılır.

Musiqi alətləri düzəltmək üçün yaşlı ağaclar seçilir. Ustaların söylədiyinə görə, ağacın yaşı çox olduqca, onunla işləmək daha asandır. Yaşlı ağac həm kövrək olur, həm də düyünü az olur. Ustalar musiqi alətləri düzəldəcəkləri ağacın düyünsüz olmasına üstünlük verirlər. Dediklərinə görə, düyün səsi boğur, yaxşı çıxmasına mane olur.

“Ağacın hansı hissəsindən dambur daha yaxşı alınır” sualına ustalardan ziddiyyətli cavablar aldıq. M.Abduləlinin fikrincə, ağacın kökünə çox yaxın yerindən istifadə etmək istənilən effekti vermir, çünki bu zaman damburun səsi zəif alınır. Səbəbini isə belə izah etdi ki, ağacın kökündə sıxlıq çox olur, o səbəbdən də səsi yaxşı çıxmır. S.Mahirin dediyinə görə isə, ağacın gövdəsinin yoğun hissəsi, yəni kökə daha yaxın hissəsi bu məqsəd üçün daha yararlı hesab olunur.

Abdullayev Rövşən Abid oğlunun fikrincə, ən yaxşı damburlar çalğa ağacının aşağısına yaxın özək hissəsindən çıxır. Özək hissə bərk olduğundan düzəldilən dambur da möhkəm olur. Həm də özəkdən düzəldilən damburun səsi yaxşı olur.

Kötük kəsildikdən sonra yaş halda istifadəyə yaramır, əvvəlcə onun qurumasını gözləmək lazımdır. Kötüyü qabıqlı saxlamaq olmaz, əgər qabıqlı qalarsa, qurumaz. Buna görə də onu əvvəlcə dəzgaha verir, müəyyən hissələrini yonaraq kvadrat formasına salır, sonra qurutmaq üçün açıq havada yer hazırlayırlar. Nəm çəkməməsi üçün kötüyü birbaşa torpağın üstünə qoymurlar, əvvəlcə altına bir az nazik ağaclar (ustalar bu ağacları *reyka* adlandırırlar) düzür, üstünə kötüyü yerləşdirir-

lər. S.Mahir deyir ki, kötük təxminən bir ilə quruyur. Ağacdən yaş halda dambur düzəldilsə, o əyilə bilər. Dambur düzəltmək üçün istifadə olunan alətləri soruşduqda o, iskanə xaric, heç bir alətin adını Azərbaycan dilində deyə bilmədi: laqonda, drel və s. S.Mahir bir damburu hazırlamaq üçün bir həftə vaxt sərf edir. O, bəzən sifariş alır, sifariş almayanda isə güzəranını təmin etmək üçün özü dambur düzəldib satır. Onun əsas alıcıları Balakən və Zaqatala rayonlarından olur. Bir damburun qiyməti 100 manatla 250 manat arasında dəyişir. Tanış adamlara üzdən keçə bilmədiyi üçün ucuz düzəltməyə məcbur olur. Bəzən pay verdiyi alətlər də olur. S.Mahir onu da təəssüflə qeyd elədi ki, hal-hazırda cavanlar bu alətə əvvəlki zamanla müqayisədə az maraq göstərirlər. Ona görə də iş zəif gedir.

Onun düzəltdiyi damburlar əsasən ikisimli olsa da, bəzən üçsimli də hazırlayır. Dediynə görə, üçsimli damburda çox adam ifa edə bilmir.

Söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, əvvəllər dambur musiqi alətində iki sim varmış. Son zamanlar isə dambura bəzən üçüncü sim də artırılır. Üçüncü simin artırılmasına dambur ifaçıları iki səbəb göstərdilər. Birinci səbəb budur ki, üçüncü sim oyun havaları çalan zaman səsin daha gur çıxmasını təmin edir. İkincisi isə, uzun keçən məclislər zamanı damburun simlərindən biri qırılıb damburçunu pis vəziyyətdə qoymasının qarşısını almaqdır. Amma dambur ifaçılarının çoxu hələ də beş pərdəli iki simli dambur çalmağa üstünlük verirlər.

Damburun üstünə vurulan naxışlar ustaların öz təxəyyülünün məhsuludur. S.Mahir damburun başını bəzən kobra başı, quş başı və s. formalarda yığır.

S.Mahir damburun qolunun yuxarı hissəsini *xərək* (damburun iki xərəyi var: yuxarı xərək, aşağı xərək. Xərək tibbdə xəstə daşımaq üçün istifadə olunan alətdir. Elə burada da həmin anlamda işlədilir, yəni simləri daşıyan, saxlayan), xərəkədən sonrakı

iki kiçik çıxıntını *simsaxlayan*, sonrakı bəndləri *pərdə*, damburun üstünə yerləşdirdiyi yumru taxtaları isə *burğu* (burğuya *aşix* da deyirlər) adlandırdı. İkitelli damburun iki, üçtelli damburun isə üç burğusu olur. T. Turac isə damburun aşağı hissəsində simi saxlamaq üçün istifadə olunan balaca çıxıntını *eşşək* adlandırdı. Onun fikrincə, damburu düzəldəndə xərəyin yerini əvvəldən qoymaq lazımdır. Eşşəyi isə əvvəldən qoymaq mümkün deyil.

Keçmiş dövrlə müqayisədə müasir dambur alətinin həm quruluşunda, həm də onda ifa olunan havalarda müəyyən fərqlər özünü göstərməkdədir. Dambura əlavə olunmuş üçüncü sim istər-istəməz ifa zamanı ondan çıxan səsi də müəyyən qədər dəyişməkdədir. Eyni zamanda son dövrlər düzəldilən damburlarda səsgücləndirici üçün yer qoyulur. Toylarda həmin yerə səsgücləndirici qoşulur, üstünə mikrofon taxılır və s. Bunlar da damburun səsinə təsirini göstərməkdədir.

M. Abduləlinin verdiyi məlumata görə, ata-baba damburları indi düzəldilən damburlardan bir az kiçik olarmış. Ona bu alətin düzəldilməsi ilə bağlı sual verəndə sanki insandan danışmış kimi cavab verirdi. Məsələn, naşı dambur ifaçısının düzəltdiyi alətdən bəhs edəndə fikrini belə ifadə edirdi: “Onun düzəltdiyi dambur danışmırdı, pərdələri dillənmirdi”. Bizim təəccübləndiyimizi görəndə “Tova düşmürdü⁷ də”, – deyə izah verdi.

Dambur hazır olandan sonra ustalar onun üstünün müəyyən hissələrini sədəflə bəzəyirdilər. Keçmişdə xalat düymələrinin, qadınların istifadə etdikləri yelpiklərin üstündə sədəflər olardı, ustalar onları kəsib-yonub damburun, tarın üstünə düzürdülər.

M. Abduləlinin dediyinə görə, tut ağacından dambur hazırlamaq üçün ağac oktyabr ayından sonra kəsilir, yanvar, fevral aylarında qalır. Onu istilər düşənə kimi yonub qurtarmaq lazımdır. Ağacı mümkün qədər qış fəslində yonmaq lazımdır,

---

⁷ Tova düşmmək – köklənməmək. Damburu kökləməyə ifaçılar damburu tova salmaq deyirlər.

istidə yonanda partlaya bilər. O, quruyanda uzunundan yox, enindən partlayır. Ağacı yonanda bir tərəfi nazik, bir tərəfi qalın qalır. Nazik tərəf tez quruyur, qalın tərəf isə nəm qalır. Nazik tərəf quruyanda ağac təxminən 0,5-1,5 sm qısalır və bunun üçün sıxılır. Ağac ortadakı 1,5 sm-lik fərqi aradan qaldırmaq üçün partlayır. Bəzi ustalar ağac partlamasını deyərək onun hər iki başını məftillə sıxıb bağlayırlar. Ağacı soyuq havada yonmaq lazımdır ki, gec qurusun. Usta da həmin vaxt ərzində lazım olan yerləri yonur, qaydaya salır. Hər yerin ölçüsü lazımı qaydada yonulduğu üçün ağac artıq partlamayacaq. Əgər yonulmayıbsa, bir də sərin düşəndə çıxarıb yonmaq üçün ağacı zirzəmidə saxlamaq lazımdır.

M.Abduləli damburdan başqa, tar da düzəldib satır. Ondan satış haqqında soruşduqda, həm öncədən sifariş aldığını, həm düzəltdiyi alətləri Zaqatala bazarına verdiyini, həm də bəzən xaricə mal satdığını dedi. Sonuncu ilə bağlı onu da qeyd etdi ki, bəzən buraya xaricdən türk əsilli turistlər gəlir. Onlar öz ölkələrinə buradan dambur, tar kimi musiqi alətləri alıb aparmağa üstünlük verirlər. Hətta bir neçə dəfə ona Hollandiyadan və başqa xarici ölkələrdən zəng gəlmiş, düzəltdiyi tarın şəklini zəng edənlərin telefonuna göndərmiş, telefonda çalğısına da qulaq asdıqdan sonra sifariş vermişlər ki, tarı göndər. M.Abduləli bəzən də satın aldığı köhnə tarları bərpa edib satır. Hollandiyaya göndərdiyi tarı da özü düzəltməyib, aldığı köhnə tarı bərpa edərək göndərib.

M.Abduləli ilk dəfə tar düzəltdiyini belə xatırlayır: O, atasının aldığı qırx illik tarı ehtiyac üzündən satmağa məcbur olur. Bir dəfə emalatxanaya gedəndə tut ağacı da aparır, onu dəzgaha verib dördkunc kötürk halına saldırır. Emalatxanada çalışanlar ona gülürlər ki, biz tarı düzəltmək üçün dörd il çalışırıq, heç bir təcrübəsi olmayan adam bu işin öhdəsindən gələ bilməz. Ancaq bu sözlər M.Abduləlini qətiyyənləndirir.

“Bir işi görməyə başlayan zaman iş özü sahibinə yol göstərir” prinsipini əlində rəhbər tutan M.Abduləli karandaş, bir də metrə götürür və tarın şəklini kötüyə çəkir. Evdə heç bir aləti olmadığından ilk tarını sexdə düzəltməli olur. Ancaq ehtiyac onu bu tarını da satmağa məcbur edir. Sonralar bir neçə tar düzəldir və satır. Yaxşı alındığını gördükdə sifarişlər qəbul etməyə başlayır. Bəzən əlli sifarişi birdən qəbul edir. Həm həvəsdən, həm də ehtiyacdən bu işi davam etdirməli olur. Hazırladığı alətləri Şəki bazarında satdırır. Bəzən də satış üçün Bakı şəhəri seçilir. Ən ucuz tarı iki yüz manata satdığını deyir. Böyük çanaqlı tarları isə beş yüz manata satdığını söyləyir. Amma indi böyük gövdəli calğa ağacları qalmadığından belə tarları hazırlamaq mümkün olmur. Böyük çanaqlı tarlar heç olmasa, altmış-yetmiş illik ağaclardan hazırlanır. Dambur üçün isə iyirmi-iyirmi beş illik ağaclar kifayət edir. Çünki damburun çanağının ölçüsü tarla müqayisədə dardır. Tarın çanağının ölçüsü iyirmi iki santimetr, damburunku isə on bir-on iki santimetrdir. Çanağın hündürlüyünə gəldikdə isə tarda hündür, damburda isə ona nisbətən alçaqdır. Ölçüsündən asılı olaraq bir kötükdən bir neçə dambur hazırlana bilər. M.Abduləlinin dediyinə görə, yaşlı ağacdən bəzən on altı, iyirmi dambur çıxarıla bilər. Eyni ağacdən amma dörd ədəd tar yonmaq mümkündür. Ağacı elə bölmək lazımdır ki, özək hissədən istifadə olunmasın. Çünki özək hissə alətə düşəndə həm çat kimi görünür, həm də özəyin yumrusunun düşdüyü yerdən deşik açıla bilər. M.Abduləli bu sənətdən çox razıdır. O, zəhmətsevər adam olduğu üçün evdə işsiz dayanmağı sevmir. Deyir ki, bir həftə dayanmadan işləyəndə bir tar düzəldə bilər. Kötük yonulduqdan sonra bir damburun hazırlanması üçün gün yarım vaxt kifayət edir. Bir gün də kötüyün yonulmasına sərf olunur. Amma kötük yonulduqdan sonra altı ay, bir il üstündə heç bir əməliyyat aparılmadan saxlanılmalıdır ki, quruya bilsin. Yəni

içi yonulub quruyubdursa, gün yarımına sığallamaq, çanağın üstünə 3-5 mm nazikliyəndə ağacdən hazırlanmış üzlüyü yapışqanla yapışdırmaq, həmin üzlüyün üstündə deşiklər açmaq, pərdələrini yonmaq, simlərini salmaq olar. Gün yarım işləmək deyəndə səkkiz saat işləmək nəzərdə tutulmur. Ancaq çörək yemək üçün qalxmaq şərtilə gecə qaranlıqda da işləmək lazımdır. Bunun üçün usta qarşısına məqsəd qoymalıdır.

M.Abduləlinin söylədiyinə görə, damburu düzəltmək üçün *iskənə*, *drel*⁸, *çəkic*, *törpü*⁹ kimi alətlərdən istifadə olunur. Çanağı yonan zaman əsas güc sol ələ düşür. Çünki sol əllə *iskənəni* saxlamaq, sağ əllə isə *çəkic* vurmaq lazımdır. Qol gücü tələb olunduğundan iş qurtardıqdan bir müddət sonra da qollar ağrıyır. Əsas iş çanağın sığallanmasının üstündə gedir. Bu iş dəqiqlik, səliqə, hövsələ tələb edir. Damburu rəngləməyə, lak vurmağa ehtiyac yoxdur. Çünki ağacın içi qırmızı rəngdə olduğundan dambur da getdikcə qırmızı rəng alır. Çanağın içi boş olduğu üçün dambur olduqca yüngül olur. Çanağın içinin boşluğu səsin çıxması üçün lazımdır. Gözəl hazırlanmış damburun qiyməti iki yüz manat ilə beş yüz manat arasında dəyişir.

Mərhum Qarayev İbadullahın damburunun üç yüz manata satıldığını eşitdik. Köhnədən qalan alətlər antikvar hesab olunduğu üçün daha baha qiymətə satılır.

Dambur ustası həm də düzəltdiyi alətdə yaxşı ifa etməyi bacarırsa, onun hazırladığı musiqi alətləri də mükəmməl alınır. Çünki o ifa etməyi bildiyi üçün hazırladığı alətlərin səsinə də yaxşı tənzimləyə bilmiş. Yəni dambur ustaları hərtərəfli yetişməlidir: həm yaxşı əl qabiliyyəti olmalı, ölçüləri dəqiq bilməli, alətin tam hazırlanma qaydasından başı çıxmalı, həm də musiqi savadı olmalıdır ki, pərdələri düzgün yerləşdirə bilsin. Bir sözlə, musiqi aləti hazırlayan ustanın əl qabiliyyəti, həm də musiqi

---

⁸ Drel – elektrikle işləyən deşici alət

⁹ Törpü – yeyə

duyumu olmalıdır. Üstəlik material da keyfiyyətli olanda gözəl damburlar meydana çıxır. Ağacın yerə yaxın hissəsinin səsi yaxşı çıxmır. Məsələn, dörd-beş metr yuxarıda calğanın qalın budağı varsa, onda *iyələr*¹⁰ sıx düşür. Bu isə alətin nəfəs almasını təmin edir. M.Abduləli onları ağacın damarları adlandırdı.

Söhbət etdiyimiz ustalara və dambur ifaçılarına “damburun neçə pərdəsi var” sualını verdiyimizdə müxtəlif cavablar aldıq. Kimi damburun beş, kimi altı pərdəsi olduğunu dedi. Hətta damburda yeddi pərdənin olduğunu iddia edən söyləyicilərlə də qarşılaşdıq.

Ş.Məhəmməd damburun köklənməsindən bəhs edən zaman qeyd etdi ki, digər simli musiqi alətlərində, məsələn, tarda simlər qoşa-qoşa köklənir, amma damburda belə deyil. Damburun iki siminin hər biri ayrı-ayrılıqda köklənir. Damburda çatışmayan notlar bu cür köklənmənin hesabına ödənilir.

Əvvəllər damburun simləri maral, cüyür bağırsağından hazırlanmış. Sonralar damburun simini qursağ bağından¹¹ düzəldərdilər. İndi isə metal simdən istifadə edirlər. Turacov Turac Musa oğlunun dediyinə görə, dambura sim taxılanda səsi çox gur çıxır, sintetik sap (jilka) salınanda isə həm də bəm səslər almaq mümkündür.

O.Sədrəddin isə keçmişdə damburun simlərinin ipək saplardan hazırlandığını dedi. Bunun üçün sarı barama xüsusi qaydada bişirilər, sonra bir neçə əməliyyatdan keçirilərək ondan ip hazırlanardı. Tam hazır olmuş saplar arı mumu ilə süvanardı ki, bu da onun möhkəmliyini artırardı. Söyləyici ipək saplardan hazırlanmış simlərin səsinin daha şirin çıxdığını vurğuladı. Sonralar damburun tellərini sintetik sapdan düzəltməyə başladılar. İndi isə simdən düzəldirlər.

---

¹⁰ İylər – ağacın yaşını bildirən dairələr

¹¹ Qursağ bağı – heyvanın qursağından hazırlanan ip

M.Abduləli qeyd etdi ki, taxtaya qurd düşürsə, deməli, yaxşı ağacdır. Çünki bir canlının canında digəri yaşaya bilirsə, deməli, faydalıdır. Məsələn, ət kötüyü, ağac şişləri düzəltmək üçün ya cökə, ya da meyvə ağaclarını seçirlər. Ağac şişləri düzəltmək üçün fındıq daha çox yararlıdır, çünki fındıq həm möhkəmdir, həm oda davamlıdır, həm də budaqları düz və şümalıdır.

Biz Balakən rayonunda damburun çanağının daha çox dar formada olanına, Zaqatalada isə həm dar, həm də enli formada olanlarına rast gəldik. T.Turacın dediyinə görə, çanaq hissəsi enli olan damburun səsi daha gur çıxır.

Bölgədə material toplayarkən dambur və tarla yanaşı, tütək və zurnanın düzəldilməsi ilə bağlı müəyyən məlumatlar da əldə etdik. Mehdiyev Əfqan Canqı oğlu bildirdi ki, ustalar tütək düzəltmək üçün daha çox qoz ağacının kökündən istifadə edirlər. Qoz ağacının kökündən düzəldilən tütək çatlamır, uzunömürlü olur və səsi təmiz çıxır. Tütəyi qarğıdan da düzəldirlər, amma qarğıdan düzəldilən tütək qoz ağacının kökündən düzəldilən alətin effektini vermir. O, tütək çalanda aləti əvvəlcə suya batırdı. Bu hərəkətin səbəbini isə belə izah etdi ki, su tütəyin bütün boşluqlarını itirir və səs daha yaxşı alınır.

M.Əfqanın sözlərinə görə, ustalar zurnanı ərik ağacının kökündən əlli santimetr yuxarı hissəsindən hazırlamağı məqsəduyğun hesab edirlər. Ərikdən düzəldilən zurnalar həm uzunömürlü olur, həm də yaxşı səslənir.

1.3. Damburun auditoriyası. Damburun hansı məclislərdə ifa olunması dambur havalarının və havaların üstündə oxunan haylaların funksiyası məsələsinə önəmli ölçüdə işiq tutur. Odur ki, bu məsələnin öyrənilməsini vacib hesab etdik və demək olar ki, rastlaşdığımız hər söyləyiciyə damburun harada və necə ifa olunması ilə bağlı suallar ünvanladıq. Söyləyicilərimizin əksəriyyəti damburun vaxtilə əsasən iməciliklərdə, sünnət toylarında, əsgər yola salma və qarşılama mərasim-

lərində, toyun səhəri günü keçirilən məclislərdə, el şənliklərində, məhsul bayramlarında, ad günlərində, adi yeyib-içmək məclislərində, gaplarda¹², Rusiya və digər ölkələrə mövsümi işlərə gedib evinə dönənlərin təşkil etdikləri məclislərdə, müasir dövrdə kafelərdə, restoranlarda və s. ifa olunduğunu dedilər.

Söyləyicilərə “damburla toy keçirilirdimi” sualını ünvanladıqda ziddiyyətli cavablarla qarşılaşdıq. Onların bir qismi yalnız damburun müşayiəti ilə aparılan toy gördüyünü xatırlamadı. Həmin söyləyicilərin dediklərinə görə, Balakən toylarında gündüzlər nağara-zurna çalınar, gecələr isə toya damburçular, mey çalanlar¹³ dəvət olunarmış. Belə söyləyicilərin fikrincə, dambur daha çox xudmani məclislərin alətidir. Bir qisim söyləyicilər isə keçmiş Balakən toylarının damburla keçirildiyini qeyd etdilər. Qarayev İbadullah Zeynalabdin oğlu bildirdi ki, belə toylar mey və damburun müşayiəti ilə keçirilərmiş. Odur ki, bu iki çalğı aləti bir yerdə olarsa, buna mey-dambur deyərmişlər. O, mey-damburlu toyların çox gözəl olduğunu da qeyd etdi. Belə toylarda dambur, mey, nağara (tək çubuqla çalınan böyük nağara nəzərdə tutulur), zurna olarmış. Mirəliyev Xəlifə Mollamusa oğlu Uqalların¹⁴ toyunda atasının dambur çaldığını xatırlayır.

Zaqatalada meyə *sümsü* deyirlər. Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlunun verdiyi məlumata görə, sümsü balabandan nazik olur. O, qamışdan hazırlanan alətdir. Toylarda əvvəllər zurna olmayanda sümsü çalınarmış. Sümsü ilə həm də damburu müşayiət edərdilər.

Q.İbadullah həmçinin tamamilə damburla keçirilməyən toyların da mövcud olduğunu qeyd etdi. O, belə olduqda toyun səhəri günü toy evinə damburçunun dəvət olunduğunu və həm-

---

¹² Gaplar – söhbət məclisləri

¹³ Mey çalanlar – balabançılar

¹⁴ Uqallar – nəsil adıdır.

çinin üz görümlüyündə¹⁵ də damburun çalındığını dedi. Balakənlilər toylarda dambur çalanlara, mey çalanlara şabaş verəndə gətirib şapkasının¹⁶ altına qoyarlarmış. Şabaş damburçunun, zurnaçının gözünün üstündən sallanarmış. Çox bəyəndikləri ifaçının isə şabaşını alınə yapışdırarmışlar.

Hacıyev Ərəbiddin söyləyir ki, əvvəllər tək dambur və meyın iştirakı ilə toylar keçirilirmiş. Daha çox hallarda isə nağara-zurna ilə çalınarmış. Balakən toyları əvvəllər üç gün keçirilirmiş. Sonralar isə birdən-birə bir günlük, bir neçə saatlıq toylara keçildi. Balakənlilər bir neçə saatlıq keçirilən müasir toyları komsomol toyu adlandırırılar. Bəzən toyun keçirildiyi evə yaxın ərazidə yas məclisi düşərdisə, o zaman nağara-zurna saxlanılar, onları mey-damburla əvəz edərdilər.

Balakən rayonunun Hənifə kənd sakini Muradov Muradxan Abdusalam oğlunun dediyinə görə, əvvəllər ikinci dəfə ailə qurmağa məcbur olan adamlar üçün kiçik bir məclis təşkil edilər, o məclisdə dambur çalınarmış.

“Toylarda dastan deyilirdimi” sualına “yox” cavabı aldıq. Söyləyicilərin dediklərinə görə, keçmişdə də, elə indi də damburla ancaq hayla oxunar.

Ş.Məhəmmədin verdiyi məlumata görə, əvvəllər Zaqatala toylarında gündüz nağara-zurna, gecə isə dambur çalardılar. O, toy gecələrində dambur ifa olunan məclislərə *tamaşa* deyildiyini vurğuladı. Tamaşalarda damburçuların deyişdiyini qeyd elədi və xatırladığı mahnılardan birini söylədi:

Ay doğdu, batmadımı,
Sevənnər yatmadımı?
Səni yaradan Allah,
Məni yaratmadımı?

---

¹⁵ Üz görümlüyü – Balakən rayonunda gəlinin üzə çıxarılnma məclisi belə adlandırılır. Bu məclis toyun üçüncü günü keçirilərdi.

¹⁶ Şapka – keпка

Yaşlı insanlar həmçinin 1970-1975-ci illərdən sonra Balakən rayonunda mağar toylarının keçirilməyə başladığını qeyd elədilər. O vaxtadək, söyləyicilərin dili ilə desək, “Balakəndə palatka toyları dəb deyilmiş”, toylar açıq havada keçirilmiş. Yağış yağarsa, yalnız xörək bişirilən yerin – ocaqlığın üstü örtülərmiş. Müasir dövrdə toyda damburla yalnız bir-iki mahnı ifa olunur.

Tülü kənd sakini Musayev Olaxan Teyyub oğlu bildirdi ki, Balakəndə 1975-ci ilədək toylar qara zurna ilə keçirilərmiş. Adətən, həmin məclislərdə iki zurna, bir nağara olarmış. Toy həyətlərdə olardı. İndiki kimi toyxanalar, dəbdəbəli şadlıq sarayları yox idi.

Hüseynov Qeybullahın verdiyi məlumata görə, Zaqatala rayonunda əvvəllər toylar üç gün davam edərdi. Qadınların toy məclisinə yığışdıqları yerə *gimgəxana* deyərmişlər. Gimgəxanalarda qadın damburçular dambur ifa edərlərmiş.

Deyilənlərdən belə anlaşıldı ki, bölgə toyları daha çox qara zurnanın iştirakı ilə keçirilərmiş, yalnız toyun müəyyən mərhələlərində (xınayaxdı, toydan sonra gəlinin üzə çıxarılması məclislərində və s.) damburçalanlar gətirilərmiş. Borayev Murtuzəli Mohuma oğlu söylədi ki, əvvəllər toylara damburçalanları çağırmasalar da, son dövrlərin toylarında bir-iki dambur havası çalmaq dəb düşüb.

Zaqatala rayonundan qeydə aldığımız məlumata görə, burada *seyrana çıxmaq* adəti olub. H.Qeybullahın dediyinə görə, zaqatalalılar Novruz bayramı ərəfəsində seyrana çıxarmışlar. Əllərində yemək-içmək, nağara, zurna, dambur kimi alətlər olan insanlar bu ərəfədə dağların ətəklərində, yamaclarında gəzib-dolaşarmışlar. Onlar burada bişirdikləri yeməklərdən yeyər, haqqında danışdığımız musiqi alətlərində çalar, oxuyar, əylənərmişlər. Novruz bayramında Zaqatalada daha çox aş dəmlənər, əriştə bişirilərmiş.

Damburun ifa edildiyi məclislərdən biri də *iməciliklər* olub. İməciliklərdən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, şimal bölgəsinədəki bütün rayonlarımızda ağır işləri görmək üçün iməciliklər keçirilirdi. Əslində bu, bütün Azərbaycan üçün xarakterik haldır.

Bölgədə tütün yığmaq, tütün düzmək, qarğıdalı dənələmək, baramanı şaxdan ayırmaq, yun didmək, ev tikmək, ot çalmaq, fındıq yığmaq və s. kimi çox vaxt aparan işlər bütün kənd camaatının birgə əməyi ilə icra edilərdi. İməcilikdə iştirak edənlər, adətən, dəvət almazdılar. Kənddə kimin belə işi var idisə, yaxın qonşular, qohumlar müəyyən olunmuş vaxtda yığılıb gələr və ev sahibinə kömək edərdilər. Ev sahibi gələnlər üçün yemək hazırlayar, iməciliyə yığışanlar isə lazım olan işi görüb qurtarardılar. Belə məclislərdə maraqlı söhbətlər edilər, müxtəlif oyunlar oynanılar, çalğı və rəqslər də olardı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, iməciliklər yalnız ayrı-ayrı şəxslərin evində deyil, kolxoz işləri üçün də təşkil olunardı. Kolxoz iməcilikləri ev iməcilikləri ilə müqayisədə daha geniş şəkildə təşkil olunar, daha təmtəraqla keçirilərdi.

1939-cu ildə Balakən şəhərində doğulmuş Əhmədova Səyyarə Molla qızı kolxozda briqadir işləyən dayısı ilə tez-tez iməciliklərə getməyi sevrmiş. Odur ki, Balakən iməciliklərini yaxşı xatırlayır. Onun dediyinə görə, qadınlar iməciliklərdə daha fəal iştirak edərmişlər. Fikrimizcə, bu bölgədə tərəkəmə əhalinin çoxluğu səbəbindən burada yaşayan qadınlar daha sərbəst və müstəqildirlər.

Bölgədə keçirilən iməcilikləri iki yerə bölmək olar: ev və saray iməcilikləri. Balakən rayonunda sovet dövründə böyüklü-kiçikli on səkkiz kolxoz var imiş. Kiçik kolxozlarda yeddi-səkkiz, böyük kolxozlarda isə on üç-on dörd briqada birləşirmiş. Hər bir kolxozun ərazisində saray üçün böyük bir ərazi ayrılırdı. Həmin ərazinin üstü örtülər, içində yaş tütün ipləri bağlanan dəzgahlar üçün elektriklə işləyən müxtəlif qurğular qu-

raşdırırlardı. Kolxozda işləyən hər bir ailənin sarayın içində öz yeri və qurğusu olardı. Bu yerlər bir-birindən xüsusi arakəsmə ilə ayrılmazdı. İşləyən hər kəs bir-birini görər, söhbətləşərdi.

Hər briqada sezon vaxtı tütün düzmə iməcilikləri keçirirmiş. Bəzən bir briqadaya aid üç-dörd evdə iməcilik olurdu. Bütün qızlar yığılıb bir yerdə – sarayda oturardı. Sarayın altına çəkilən işıq gecənin yarısına kimi orada işləmək imkanı verərdi. Qızlar gecə yarısına kimi şişə tütün düzər, onu ipə boşaldar, iplərə boşaldılmış tütünü seyrəldər, sonra isə seyrəldilmiş ipləri onlar üçün sarayda xüsusi hazırlanmış yerlərə bağlayardılar¹⁷. Tütün becərmək həm sahədə, həm də sarayda olduqca ağır zəhmət tələb edir. Balakəndə tütün yetişdirməyin elə ilk mərhələlərindən iməciliklər təşkil olunmağa başlayır. Əhali bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün iməciliklər təşkil edər, görülən işin səmərəliliyini artırmaq üçün sarayda şənliklər də keçirərdilər. Bu iməciliklərdə çoxlu bayatı çağırılmış. Balakən rayonunun Katex kəndindən Şəkinin Baqqal kəndinə gələn gəlmiş bir söyləyici ilə söhbətimiz bunun əyani sübutudur: “Balakəndə tütün əkərdik. Mənim bacım da manqa başçısıydı. Hərəmiş bir cızın¹⁸ başında dayanardıq, əlimizdə də toxə, lapatka. Birinci cızın başında dayanan qız işləyə-işləyə bir bayatı çəkərdi, yanındakı da ona cavab verərdi, sonra da növbəylə hamı bir-bir bayatı deyərdi, yenə sıra hərlənib gələrdi birinci qızın üstünə. Belə-belə işin nə vaxt qurtardığını bilməzdik. Sonra bura gəldim. Habırda, tütünnuxda bayatı disən, diyəllər ki, bax hələ, filankəsin hağlı qaçıfdı, mahnı oxuyü. Adama ayif eliyəllər”. Deməli, folklor mətnlərində olduğu kimi, folklor məclislərinin özündə də regional fərqlər müşahidə etmək mümkündür” [Ləman Vaqifqızı (Süleymanova), səh.-192].

---

¹⁷ Buna el arasında ramka deyərdilər.

¹⁸ Cız – cərgə, lək

Tütün və qarğıdalı iməcilikləri sarayda, barama və yun iməcilikləri isə evlərdə keçirilərdi.

Kənddə ev iməciliklərinin keçirilməsi əvvəlcədən bilinərdi. Yəni bircə kəlmə söz bəs edərdi ki, kəndin cavanları, qız-gəlini, ətraf qohum-qardaş, qonşular – hamı iməcilik keçiriləcək evə yığılıb cərgə ilə otursun. Ortada isə meydan şəklində boş bir yer buraxılırdı. İməciliyə adətən axşamüstü gələr, iş qurtardıqdan sonra dağılışırdılar. Bu, bəzən gecənin yarısına qədər davam edərdi. İməciliyə gələnlərə çay-çörək verilməzdi. İşləyənlərin yorulmaması üçün iməciliyə damburçu dəvət olunardı və iməciliyin sonuna qədər işləyənləri damburçu müşayiət edərdi. İməciliyə yığılanlar işləməklə yanaşı, dambur musiqisinin sədaları altında rəqs edər, oxuyar, şənlenərdilər. Belə iş şəraitində gələnlər heç yorulmaz, əksinə, razı halda ayrılırdılar. İməciliklərə əvvəllər kəndin bütün cavanları yığışırdılar.

Bu cür şənliklərdə isə, təbii ki, dambur çalınıb oxunardı, dambur musiqisinin sədaları altında cavan qız və oğlanlar rəqs edərdilər. İstədiyi havanı sifariş verən oğlan ortaya girər, bir neçə dəfə dövrə vurduqdan sonra bacısını, nişanlısını, qonşu qızlarını rəqsə dəvət edər, birgə oynayırdılar. Bəzən belə iməciliklər gələcək ailələrin də təməlini qoyardı. İməciliklər gecə saat ikiyə, üçə kimi davam edərdi. Bölgə iməcilikləri tütünlə məhdudlaşmazdı. Barama təmizləmək üçün, yun didmək üçün, qarğıdalı ovmaq üçün, fındığı qərzəyindən ayırmaq üçün, doşab bişirmək üçün və s. iməciliklər də təşkil olunardı.

İbrahimova Şumeyşət Musa qızı bununla bağlı söhbətlərdə bildirdi ki, Tülü və Qazma kəndlərində (söyləyicimiz Tülü kəndində doğulub, böyüyüb, Qazma kəndinə gəlin gəlib), demək olar ki, hər gün iməcilik keçirilib. O, gəncliyində tütün əkdidiyi üçün daha çox tütün iməciliklərini xatırlayır. İ.Şumeyşət gələcək əri ilə tütün iməciliyində tanış olub və aralarında

isti münasibət yaranıb. Onun dediyinə görə, tütün iməcilikləri olduqca şən keçiriləmiş. Ora dambur, nağara, zurna gətiriləmiş, oyun oynamaq üstündə bəzən insanlar arasında sözsöhbət də düşərmiş. İ.Şumeysət iməciliyə çağırılan çalğıcı-lardan Qaz Zeynalabidin adını çəkdi.

Balakən rayonunun Qullar kəndində, aldığımız məlumata görə, iməciliklərdə qarşı tərəfi oyuna yaylıq ataraq dəvət edirmişlər. Buna *yaylıqatma* deyirmişlər. İməcilikdə çalğı başlayanda əvvəlcədən ortaya bir yaylıq atırmışlar. Rəqs etmək istəyən gənclərdən biri meydana girər, yerdəki yaylığı götürər və qızlardan hansı ilə oynamaq istəyirsə, onun qarşısına, bəzən də qucağına atardı. Önünə yaylıq atılmış qız yaylığı götürərək meydana girər, tərəf-müqabilini yorduqdan sonra yaylığı başqa bir oğlana atardı. Oyun bu qayda ilə davam edərdi.

Tütün iməciliklərində dambur çalıb-oynayanlara tamaşa edə-edə tütün düzən qızların əlinə tez-tez tütün şişinin batmasını da söyləyicilər zarafatla xatırladılar.

Bu bölgədə barama iməcilikləri də olurmuş. Bu iməciliklərdə barama şaxdan ayrılar, döyülər, yığılardı.

Sovet illərində kolxozların fındıq bağları vardı. Bu bağlardan fındığın toplanması və təmizlənməsi üçün iməciliklər təşkil olunardı.

Balakəndə ev tikmək üçün bünövrə qazılında iməcilik keçirilirdi. Oraya bütün qohumlar, qonşular, yaxınlar, kənd balacadırsa, bütün kənd camaatı dəvət olunardı. Ev sahibinin imkanı çatardısı, qoç, çatmazdısa, toyuq kəsərdi.

Bu məclislərdə dambur mütləq olardı, əgər hər hansı səbəbdən dambur yoxdursa, zurna-nağara olardı.

Kolxoz iməcilikləri, adətən, axşam saat səkkizdə, qaş qaralan vaxt başlayar, gecə saat on ikiyə, birədək davam edərdi. Kolxoz iməciliklərində yemək verilməz, ancaq çalğı olardı. Kənd iməciliklərində isə iməciliyi keçirən ailə yemək süfrəsi də hazırlayardı.

Söyləyicilər insanların bir-birinə münasibəti baxımından o dövrlə bugünkü vəziyyəti müqayisə etdilər: o zaman iş də çox idi, çalıb-oxumaq da, bütün kənd bir-biri ilə qaynayıb qarışardı, indi çağırmasan, qapıya keçən yoxdur.

İməciliklərin ən önəmli cəhəti insanlar arasında birlik yaratmasıdır. Təəssüf ki, müasir dövrdə bölgə iməciliklərində bir öləzimə müşahidə edilir.

Ümumiyyətlə, rayonda hər hansı bir məclis olsa, insanların əhvalı yaxşıdırsa, oraya damburçular gətirirlər. Damburçuya məclis sahibi pul verir. Bundan başqa, damburçu məclisə yığışan adamların adlarını çəkir, onlara uyğun haylalar deyir, bunun müqabilində pul alır. Eyni zamanda onlar orada baş verən müxtəlif situasiyalara uyğun atmacalı haylalar deyərək, bir-biri ilə deyişərək məclis iştirakçılarını şənləndirirlər.

Əvvəllər damburçular çalıb oxumaqları müqabilində heç nə ummaz, məclislərə yalnız xətir-hörmət naminə gedərmişlər. Bu qayda o qədər möhkəm imiş ki, söyləyicilərin fikrincə, onlara pul verənin, bəlkə də, üzünə çırpardılar. Bunun bir səbəbini də o zamanlar insanların güzəranının daha yaxşı olması ilə əlaqələndirdilər.

Padarov İlqarın dediyinə görə, məclis başlayanda əvvəlcə təmtəraqla damburçunu gətirirdilər. Damburçu da əvvəl özünü naza qoyardı. Həyətə girən kimi həyətdəkilərlə, xüsusilə də qadınlarla zarafatlaşmağa başlayardı. Bunlara *tünd zarafat* deyərdilər.

Söyləyicilər damburla keçirilən məclislərin çox uzun olduğunu qeyd elədilər. Bu məclislər bəzən səhər açılana kimi davam edərdi. Tülü kənd sakini Musayev Olaxan Teyyub oğlunun verdiyi məlumata görə, onun Bakıdan gələn qonağı üçün təşkil etdiyi ziyafət səhər saat 5-ə qədər sürüb. Həmsöhbətimiz deyir ki, məclisin uzun sürməsi və iştirakçıların çoxluğu səbəbindən iki heyvan kəsməli olur. O, məclisə damburçulardan Ata Bilalla Dabax Mehrəlini, mey çalan kimi isə Dabax Rəcəbi çağırıbmış.

Məclislərə adətən iki dambur ifaçısı, bir mey çalan dəvət edərmişlər. Damburçunun iki nəfər olması onların deyişmələrini təşkil etmək üçün idi. Meyçi isə onları müşayiət edərmiş. O dövrdə meysiz dambur çalınmazdı. İndi damburun meyın müşayiəti olmadan çalınmasını söyləyicilər çox təəssüflə qarşılayırlar. Onların fikrincə, meyın müşayiətinin başqa ləzzəti olarmış.

Tülü kənd sakini 1963-cü il təvəllüdlü Mirzəyev Akifin dediyinə görə, onlar uşaq olanda dambura daha çox yaşlı insanlar maraq göstərmişlər. Gənclər arasında elə də maraq yox imiş.

Damburun daha çox çalındığı yerlərdən biri də bölgədə vaxtilə dəb olmuş *gap (söhbət) məclisləri* idi. Balakənin bəzi kəndlərində gap məclislərini *söhbət* adlandırırlar. 1951-ci il doğumlu Omarov Bayram Mahamarəsul oğlunun dediyinə görə, onun sakini olduğu Balakən rayonunun Talalar kəndində *gapa getmək əvəzinə söhbətə getmək* deyirlər.

Bu məclislər payız və qış aylarında daha çox keçirilsə də, gaplar xüsusilə uzun qış gecələrinin yaraşığı idi. Kənd yerlərində axşamüstü toyuq-cücəni yemləyəndən, mal-qaranı farağatlayandan, əl-ayaq yığışandan sonra qonşular ailəlikcə bir evə yığışar, səhərə kimi oturdular. Söyləyicilər onu da xüsusi qeyd elədilər ki, gapa yatsı namazından sonra yığılardılar. Qohumlar adətən gec-gec gələrdilər, gaplarda əsasən qonşular fəal iştirak edərtilər. İki-üç qonşu ailə üzvləri ilə birlikdə bir qonşunun evinə yığılardı. Yaxın qonşulardan adamlar gələrdisə, onlar gapa gəlmiş sayıladı. Yox əgər uzaqdan adam gələrdisə, o artıq qonaq sayıladı. Qonşulardan biri üç gündən artıq gapda iştirak eləməsəydi, hamının gözü onu axtarardı ki, filankəs niyə yoxa çıxıb.

Keçmişdə evlərin ətrafına indiki kimi hündür hasarlar çəkilməzdi, barılar alçaq olar, bir neçə ağacı bir birinə ilişdirib həyətlərə qapı düzəldərdilər. Gapa gələnlər də görərdilər ki, qonşu evlərdən birinə dörd-beş nəfər yığılıb, bunlar da həmin evə girər-

dilər. Hər kənddə maraqlı söhbəti ilə fərqlənən bir neçə ağsaqqal olardı ki, hamı onların söhbətinə qulaq asmağa can atardı.

Bu məclislər, demək olar ki, hər gecə keçirilirdi. Gap məclisləri həmin dövrün insanların xatirələrində o qədər dərin iz buraxıb ki, həmin məclislərin xiffəti ilə kövrələn söyləyicilərlə də qarşılaşdıq.

Gapa gedənlər ya “*gapa gedirəm*”, ya da “*gap qayırmagğa gedirəm*” deyərdilər. Yaz və yay aylarında başı işə-gücə qarışan camaat zəmilərdə, meşələrdə, çay qırağında və bulaq başında “görüşərdilər”. Bəzən ilin bu fəsillərində axşam çağı meşədə, çay qırağında və bulaq başında kəndin cavanları məclis təşkil edər, damburçuları da ora dəvət edərək əylənər, gün ərzindəki yorğunluqlarını çıxarardılar. Ancaq bu, payız və qış fəsillərində keçirilən gaplar kimi intensiv olmazdı.

Gapa gələnlər xəbərsiz gələrdilər, yəni gedəcəkləri evin sahibi onun evində axşam gap olacağından məlumatı olmazdı. Buna baxmayaraq, hamı təxmin edirdi ki, axşam onların evinə gapa gəlinə bilər. O səbəbdən də hazırlıqlı olardı.

Ev sahibi gələnləri gülürüzlə, mehribanlıqla qarşılayar, çolpa kəsər, yemək hazırlayardı. Kimsə onun evinə gapa gəlinməsinə narazılıqla qarşılamazdı. Gapa gedənlər də özlərinə münasib evləri seçərdilər. Söyləyicilərin dediyinə görə, o dövrdə gap üçün heç yığıılmayan ev olmazdı, amma daha çox dambur azarkeşlərinin evləri məqsədəuyğun hesab olunardı. Bəzən qaxac ət və bağırsağ dolması çox hazırlayan ailələr gapa yığışmaq üçün daha uyğun hesab olunardı. Sayılıb-seçilən imkanlı ailələrdə qonaq üçün yemək hətta qonaq gəlməmişdən hazırlanıb qoyulardı.

Söyləyicilərin bir qismi gap məclisləri üçün açılan süfrələrdə quş ilyi, can dərmanının olmasını deyirdilərsə, bir qisim söyləyicilər isə süfrədə adi, gündəlik yeməklərin olmasından və yığışanların yeməyə deyil, söhbətə önəm verməsindən bəhs etdilər. Süfrədəki yeməklərdən bəhs edənlər daha çox aş, dol-

ma, balıq, qovurma kimi yeməklərin adlarını çəkir, qaxacdan və bağırsaq dolmasından hazırlanan yeməklərin gap süfrələrinin vazkeçilməzi olmasını xüsusi qeyd edirdilər. Gaplarda qabaqdan¹⁹ hazırlanan yeməklərin verilməsini deyən söyləyicilər də oldu. Bəziləri hətta gapa gələnlər üçün süfrəyə ancaq mer-meyvə, qoz-fındıq qoyulmasından və çay verilməsindən danışdılar. Hətta II Dünya müharibəsi illərində də gap məclisləri davam etmişdir. Bütün ölkədə aclıq olmasına baxmayaraq, bu bölgənin bərəkətli torpaqları nəinki yerli camaatı, ətraf rayonlardan və Dağıstandan buraya çörəkpulu qazanmaq üçün axın edən insanları da dolandırmışdır. Həmin illərdə insanlar çörək tapmadıqlarından jımix yeymişlər. Burada isə gecələr gapa toplaşan insanlar evə, ocaq başına yığışar, ortaya gətirdikləri qoz, fındıq və şabalıdı yeyərmişlər. Çörəyin qıt olduğu illərdə bu meyvələr onu əvəz edirdi.

Söyləyicilərin bir qisminin verdiyi məlumata görə, gapa gələnlər üçün xüsusi yemək bişirilərdi. Digərləri isə bunun əksini söylədi. Onlar bildirdilər ki, əgər evdə hazır yemək varsa, süfrəyə qoyular, yoxdursa, sadəcə, çay və meyvə verilərdi.

1936-cı il təvəllüdlü Tülü kənd sakini Padarov İsmixan İsa oğlunun dediyinə görə, bəzən meyvə ev sahibinin öz evindən olmaz, qonşuların anbarından oğurlanardı. Bəzən hətta gapa gələnlərin də evləri oğurluq üçün seçilər, o adamın isə, təbii ki, bundan xəbəri olmazdı. Meyvəni kimin gətirəcəyini təyin etmək üçün gapa yığışanlar “Üzük-üzük” oyunu oynayar (Oyunun qaydasına görə, gapa gələnlər hərəsində dörd-beş nəfər olmaqla iki dəstəyə ayrılır, dəstələrdən birinin bütün üzvləri əllərini ortaya sərilmiş yorğanın altına soxar, üzüyü dəstə üzvlərindən biri əlində tutardı. Bundan sonra hamı yumruqlarını çölə çıxarardı. Üzük bəzən papaqlardan birinin altında da gizlədilər. Bunun üçün əvvəlcə evdə yanan çırağı

---

¹⁹ Qabaq – bölgədə balqabağa qabaq deyirlər.

söndürər, qaranlıqda üzüyü papaqlardan birinin altına qoyar, sonra çırağı yandırardılar. Qarşı tərəf üzüyün kimin əlində və yaxud hansı papağın altında olmasını tapmalı idi. Düzgün tapdıqlarsa, üzüyü gizlətmək haqqı onlara, axtarmaq isə qarşı dəstəyə keçərdi. Əksi baş verərdisə, oğurluğa getməli idilər), uduzan dəstə gapa getdiyi evin qonşularından birinin evinin damına çıxar və yaxud da anbarına girər, oradan bir vedrə, bəzən də daha çox meyvə götürüb düşərdi. Bununla bağlı, P.İsmixan gəncliyində başına gələn hadisəni bizə nəql elədi. O, bir dəfə əmisigilə gapa gedir və onun daxil olduğu dəstə oyunda uduzur. Udan tərəf onlardan tələb edir ki, bizə meyvə gətirin. Uduzan dəstədən olan üç nəfər gənc yetmiş kiloluq bir kisəni götürüb qonşu evlərdən birinin çardağına çıxır. O dövrdə hasarlar alçaq olduğu, qapılar isə cəftə ilə bağlandığı üçün həyətlərə girmək asan olardı. P.İsmixangil ev sahibi səs eşidib onlara mane olmasın deyər, onların yatdığı otağın qapısını arxadan bağlayırlar. Nərdivan olmadığı üçün dəstənin üzvlərindən ikisi bir nəfəri əlləri ilə çardağa qaldırmağa məcbur olur. Yuxarı çıxan adam kisəni ağzına kimi sinaf alma²⁰ ilə doldurub aşağıdakılara verir. Kisəni aşağıya sallayanda ev sahibi duyuc düşür, amma qapı bağlı olduğundan mane ola bilmir və dəstə üzvləri oğurladıqları meyvəni məclisə çatdırıb bilirlər.

Bəzən də oğurluğa gedənlər yalnız meyvə ilə kifayətlənməz, hindən toyuq da oğurlayırdılar. Gapa gedənlərin qonşu həyətlərdən toyuq oğurlaması faktı ilə Zaqatala rayonunun Aşağı Çardaqlar kənd sakinləri ilə söhbətlərimiz zamanı qarşılaşdıq. Onlar qeyd etdilər ki, uduzan tərəf ancaq meyvə oğurlayıbsa, bəzi hallarda ev sahibi anbarında oğurluq olduğunu anlamazdı. Meyvə ilə yanaşı, toyuq da aparılıbdısa, oğru-

---

²⁰ Sinaf alma – bölgədə yetişən alma sortudur. Uzunsov, yarısı sarı, yarısı qırmızı, dadı isə nisbətən turşməzə olan bu növ bölgədə ən yaxşı alma sortlarından biri sayılır.

luqdan səhər açıldandan sonra xəbər tutulardı. O zaman başa düşərdilər ki, bunu gapa yığışanlar edib və bu hal normal qarşılanar, heç kimi əsəbiləşdirməzdi.

O dövrdə çox evdə stol, stul olmazdı, insanlar yerdə bar-daş qurub, dairə halında oturardılar. Gapa yığışan kişilər yerə döşənmiş keçənin, xalçanın üstünə salınmış döşəklərdə oturur, yaşlılar həm də mütəkkəllərə dirsəklənərdilər. Onlar cürbəcür mövzularda söhbət edər, qadınlar isə otağın bir küncündə yemək hazırlaya-hazırlaya bu söhbətlərə qulaq asardılar. Söhbətlərin mövzusu əsasən kənddəki aktual məsələlərə həsr olunardı. Qardaşov Məmmədkamil Yaqub oğlu öz uşaqlıq dövrünün gaplarını təsvir edərkən əsas mövzunun o dövrün qaçaqları olduğunu xüsusi vurğuladı. M.Xəlifənin sözlərinə görə, insanlar gaplarda dərdləşər, məsləhətləşər, keçmişdən və gələcəkdən danışar, yaşadıkları bölgənin ümumi problemlərini müzakirə edərdilər.

Həmin dövrdə ərazidə baş verən xoşagəlməz olaylar da gaplarda müzakirə olunur və ictimai qınaqla qarşılanardı. Bir sözlə, gaplarda el-obada baş verən bütün hadisələr haqqında məlumat almaq olardı.

Ən əsası da bu idi ki, gap məclisləri insanlar arasında gözəl ünsiyyət vasitəsi idi. Burada söhbətlər o qədər maraqlı olardı ki, gaplar bəzən gecənin yarısındanək, hətta sübhədək çəkərdi. M.Xəlifənin dediyinə görə, bu zaman ev sahibi gələn adamlara eşitdirərdi ki, artıq gecdir, gecə keçir. Bu barədə söhbət açılında Çompuzov Etibar İsmayıl oğlu gülə-gülə danışdı ki, gapların gecəyarısındanək uzanmasından bəzən atası bir dəfə onlara yığışan qonşularından zarafatla soruşub ki, gəlməyinizi bildik, bəs getməyiniz nə vaxtdır. Ev sahibinin yuxusu gəlir, yatmaq istəyir, gapa gələnlərin isə söhbəti o qədər maraqlı olardı ki, getmək yadlarına da düşməzdi.

Gapların həm də tərbiyəvi rolu var idi. Səhər küçəyə çıxan uşaq axşam evlərinə yığışmış insanlara böyük gözü ilə ba-

xar, onlara hörmətlə yanaşardı. Gap söhbətlərinin özü sanki bir məktəb idi, orada bir tərbiyə sistemi formalaşdı.

Bu məclislərdə həm də köməyə ehtiyacı olan həmkəndlilər müəyyənləşdirilər, onlara əl tutulardı. Kimin dərdi varda, ona həm mənəvi, həm də maddi yardımlar edilərdi.

İndi bölgənin yaşlanmış və orta yaşlı insanları gap məclislərinin xiffətini çəkir və o günləri xoş xatirələrlə xatırlayırlar. Onların arasında indi gap məclisləri keçirmədikləri üçün özlərini qınayanlar da oldu.

Gap məclislərində cürbəcür oyunlar da oynanılmış; “Dəyirmançı”²¹ oyunu, “Üzük-üzük”, “Siçan-pişik”. Sonrakı dövrlərdə ənənəvi oyunları loto, domino, nərd kimi müasir oyunlar əvəz etdi. Söyləyicilərdən gaplarda oynanılan oyunları soruşduqda iki fikirlə qarşılaşdıq. Bir qisim söyləyicilər gaplarda böyüklərin də öz aralarında oyunlar oynadıqlarını söylədilər. Söyləyicilərin bəziləri isə gapda əsasən uşaqların oyunlar keçirdiyini dedilər. İkinci qisim söyləyicilər gaplarda böyüklərin oyun oynadığını görmədiklərini vurğuladılar.

Uşaqlar gapın sonunadək otura bilməzdilər, bir müddət sonra onları evə yollayar, ev sahibinin uşaqlarını da yatmağa göndərərdilər. Onlar gapda oturduqları müddətdə böyüklərin söhbətlərinə qarışa bilməzdilər.

Bayramov Cəbrayıl Abdufəttah oğlunun dediyinə görə, Tülünün Qıraqoba adlı hissəsində Dabaxova Banı adlı qoca bir qadın var idi. Həyat yoldaşını və oğullarını II Dünya müharibəsində itirdiyi üçün tək yaşayırdı. Banı arvad eldə-obada belə işlərin təşkilatçılarından biri sayılmış. Həmyerliləri təsərrüfat işlərinə kömək etsinlər deyə, evində iməciliklər keçirər, tək olması səbəbindən hərdən gapa da onun başına toplaşardılar. B.Cəbrayıl onun evində keçirilən gaplarda qadınların Balakən rayonunda

---

²¹ Söyləyici oyunu təsvir etsə də, adını deyə bilmədi. Adlandırma bizə məxsusdur, oyunun məzmunundan çıxış edərək belə adlandırdıq.

məşhur olan yaylıqatma oyununu oynadıqlarının şahidi olub. Bu oyun belə oynanılır. Qadınlardan biri xaric, qalanları yerdə dövrə vurub oturlar. Ayaq üstə olan qadın oturan qadınların ətrafına mahnı oxuya-oxuya dolanır. O, əlində tutduğu yaylığı oturan qadınlardan birinin arxa tərəfinə atardı. Arxasına yaylıq atılan qadın durub damburun sədaləri altında oynamalı idi. Bu oyunu oynayan qadınlar orta yaşlı nəslin nümayəndələri imişlər.

B.Cəbrayıl gəpə yığılanlar arasında nağıl danışanların, hayla deyənlərin də olduğunu bildirdi. Orada hayla deyən qadınlardan kimləri xatırladığını soruşduqda üç qadının adını çəkdi: **Bayramova Mədinə**, **Bayramova Pəri**, **Bayramova Zərifə**. Bayramova Zərifə söyləyicinin uzaq qohumlarından biri olub, həm də qonşuya ərə gəlibmiş. Zərifənin atası Abdulla kişi imamlıq etdiyi üçün ona Molla Abdulla deyərmişlər. Mədinə söyləyicinin bibisinin gəlini imiş. B.Cəbrayıl onun atasını xatırlamadı, anası isə Kazan tatarı olub. Bayramova Pəri Abdufəttah qızı isə söyləyicinin bacısı imiş.

O zaman kino, teatr, televizor və s. olmadığı üçün insanlar gəplərdə əylənirlərmiş.

Qadınlar gəp məclisində oturmaz, süfrəni hazırlayar, işləri bitdikdən sonra gəlib bir kənardə oturur, qulaq asar, amma söhbətə müdaxilə etməzdilər. Oyun havaları çalınmağa başlayanda qadınlar da rəqsə dəvət olunardılar.

D.Nizami isə Tüludə keçirilən gəplərdə kişilərlə yanaşı, qadınların da oxuduqlarını söylədi. O, əmisi Dabax Rəcəbin, qonşuları Usub kişinin evində keçirilən gəp məclislərini xatırladı və dedi ki, gəp gecə saat 4-5-ə kimi davam edərdi. Gəp məclislərində də meylə dambur birgə istifadə olunardı. Tülü məclislərində **Dabaxova Zalxa**, **Nəbiyeva Müslümət** (o, 90-100 yaşlarında dünyasını dəyişib), **Çukurayeva Əsiyə**, **Nəbiyeva Xaceyin** hayla dediklərini xatırladı və həmin qadınların yaxşı deyişmə bacarığı olduğunu qeyd etdi. Dabaxov Nizami

bu qadınların hər birini təriflədi, onların gözəl avaza, yaxşı söz ehtiyatına malik olduqlarını dedi.

Mahamalar kəndində **Yekəyeva Pərzadın** (onun milliyyətə avar olmadığını söyləyicilər xüsusi vurğuladılar) hayla deməkdə xüsusi fərqlənən biri olduğu qeyd edildi.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, dambur gap məclislərinin də vazkeçilməz aləti imiş. Gapın keçirildiyi evin sahibi yemək bişirər, hazırlıq görər, damburçu və meyçini də məclisə o dövət edərdi. “Onlara pul verildimi” sualına “yox” cavabı aldıq. Gapa yığışanların arasından oynamağa qalxanlar da çox olarmış. Məclis iştirakçıları söhbət səngiyəndən sonra dambur musiqisinə qulaq asar, həm də rəqs edərmişlər. B.Murtuzəlinin dediyinə görə, bəzən gənclər dambur havasına elə oynayırdılar ki, hətta döşəməni sındırardılar. Burada yarışmalar olardı: kim yorulmadan daha çox çalar, kim oyunda qarşısındakını yorar və s.

İməcilikləri və gap məslislərini, bir növ, bölgənin folklor məclisləri də adlandırmaq olar.

Yaşlı söyləyicilərin dediklərinə görə, sovet dövründə rayonlarda ilin yekununda *məhsul bayramları* keçirilirmiş. Hər kolxoz becərdiyi əsas məhsulu nümayiş etdirərdi. Bir dəfə M.Olaxana rayonun məhsul bayramını təşkil etmək tapşırılır. Bu bayramda rayonun bütün vəzifəli şəxsləri, adlı-sanlı adamları da iştirak edirləmiş. Həmin bayram günorta saat 12-də başlayıb, saat 4-ədək davam etmişdir. Oraya damburçulardan Dabax Mehralı ilə Ata Bilal, meyçalanlardan isə Dabax Rəcəb dövət olunubmuşlar. Həmin gün damburçular meyın müşayiəti ilə xeyli deyişirlər və deyişmədə Ata Bilal üstünlüyü ələ alıbmiş. Onların çıxışları hər kəsin xoşuna gəlir, başqa bölgələrdən gəlib burada işləyən vəzifəli şəxslər lap heyran qalıblarmış. O zaman rayonda prokuror işləyən şəxs bu çıxışlardan sonra belə sənətkarlar yetişdirdikləri üçün balakənliləri xoşbəxt adamlar adlandırır.

İndi rayonlarda məhsul bayramlarını hər il keçirilən festivallar əvəz edir. Bu festivallara Q.İbadullah daha çox dəvət almış. İcra başçısının şəxsən onun qapısına məşin yollayıb gətirtməsini, hər festivalın sonunda 100 manat pulla mükafatlandırmasını da söyləyicilər xüsusi qeyd etdilər.

Bu bölgədə yaşayan Azərbaycan türklərinin, avarların, saxurların, ingiloyların arasından damburçular çıxmışdır. Düzdür, bu xalqların hər biri damburu eyni səviyyədə yaşada bilmir, amma dambur ifaçılığında hər kəsin özünəməxsus yeri vardır. Dambur yalnız iməciliklərdə, gəplərdə deyil, həmçinin xınayaxdıllarda, toydan sonra təşkil olunan məclislərdə, əsgər qonaqlıqlarında, sünnət məclislərində, müasir dövrdə ad günlərində də ifa olunur.

1.4. Hayla ifaçılığı və haylaçılar. Hayla deyəndə “haylamaq”, “haraylamaq”, “səsləmək”, “çağırmaq” feilləri yada düşür. Maraqlıdır ki, xakaslar, altaylar, şorlar, tuvalılar, başqırdlar dastana “xay”, “xayla”, yaxud “hay”, “hayla”, dastan söyləyəne isə “xayçı”, “hayçı” deyirlər²². Bu sözün bir mənası da “boğazda oxuyan”, yaxud da “boğaz oxuması” anlamını verir. Prof. Metin Ergin “Hakas hayçıları və hayçılıq sənəti” adlı tədqiqatında yazır ki, hakaslar arasında *nimax*, yaxud da *alıptıx nimaxlar* söyləməyə *hayla* deyilir [Metin Ergin, 71-76].

Bölgə əhalisi arasında ustad haylaçılar da məşhurdurlar. Haylaçılar dambur çalmır, sadəcə, hayla çağırırlar. Söyləyicilərin dediklərinə görə, onların çox zəngin repertuarları varmış. Haylaçıların, demək olar ki, hamısı bədahətən hayla deməyi bacarıblar. Auditoriyanın tələbinə və kontekstə uyğun deyilən bu haylaların əksəriyyəti zamanında qeydə alınmadığı üçün yaddan çıxmışdır.

---

²² https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8B%D0%BF%D1%82%D1%8B%D0%B3_%D0%BD%D1%8B%D0%BC%D0%B0%D1%85;https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B8

Hayla demək üçün ayrıca musiqilər çalınardı. Hayla demək sanki yarışa bənzəyərdi. Biri hayla deməyə başlayardı, digəri isə o biri tərəfdən cavab qaytarardı. Beləliklə, sıra ilə oraya toplaşan qadınların, demək olar ki, hamısı deyərdi. Və təbii ki, hayla deməkdə xüsusi fərqlənən adamlar vardı. Bu gün də onlarla bağlı xatirələr Balakən camaatının yaddaşında yaşayır. Hayla deməyə əvvəlcə qızlar başlayardılar, sonra kişilər də yarışa qoşulardılar. Haylanı deyənlər həm də əllərindəki işi görərdilər. Yəni eyni zamanda həm hayla deyər, həm də tütün düzər, yun didər, qarğıdalı ovar, fındığı qərzəyindən ayırar, barama təmizləyərdir və s.

Ustad haylaçı və damburçular tərəfindən çağırılan haylaların az bir qismi hələ də ərazidə dolaşmaqdadır. Belə haylaların bir qismi **Kiriskom Əliyə** (O, Balakən rayonunun Tülü kəndinin sakini olub) aid olduğu söylənilənlərdir:

Alma-Ata şəhərdir,
Ata qoyan yəhərdir.
Zumrat, oğlum, biləydim,
Xidmətin nə təhərdir?

Əl-əyağın üyüşdü,
Balaca ürək şişdi.
Mən qocalan vaxtımda
İki balam ayrı düşdü.

Altda qızıl taxt deyil,
Çardaxdakı qax deyil.
Siz böyüklük edəsi,
Qızım, hələ vaxt deyil.

Boşalan çanax dolmaz,
Yalanın sonu olmaz.
Məktub yazdım sizlərə,
Məktubun cavabı olmaz.

Dabaxova Zalxa 1936-cı ildə Zaqatala rayonunun Çobankol kəndində doğulub. Həmyerliləri onu Dabax Zalxa kimi tanıyırlar. O, Çobankoldan Balakən rayonunun Tülü kəndinə gəlin gəlib, 1997-ci ildə Tülüdə dünyasını dəyişib. Onu görənlərin dediklərinə görə, Zalxa boy-buxunlu, əndamlı, iri sifətli qadın idi. Çox zəhmətkeş bir adam olduğu deyilir. Təsərrüfatda çalışır, tütün əkərmiş. Hər il kolxoza bir neçə ton tütün verdiyi söylənilir. M.Olaxandan Zalxanı xəbər alanda məlum oldu ki, o, vaxtilə Zalxagilə tez-tez gedərmiş. Hər gedəndə də Zalxadan xeyli hayla dinləyərmiş.

Dabaxov Rafiqin dediyinə görə, Dabax Zalxanın öz loğatı²³ var imiş. Biz D.Rafiqdən həmin loğatı ifa etməsini xahiş etdikdə dedi ki, Zalxanın çaldığı loğat qadın havası olduğu üçün o, həmin hava ilə maraqlanmayıb. Söhbətimiz zamanı məlum oldu ki, qadın loğatlarının səsi kişilərin çaldığı havalara nisbətən incə olur, ona görə də kişi damburçular qadın loğatlarını ifa etməkdən yayınırlar. O, əri Dabax Mehralı ilə birgə evdə oturub dambur çalar, dəyişərmiş.

D.Zalxa rayonunun ictimai-siyasi həyatında da yaxından iştirak etmiş, yerli sovetin deputatı olmuşdur. Onu tanıyanların söylədiklərinə görə, güclü xarakterə malik qadın imiş.

Balakənlilər arasında bu gün də Balakənin Tülü kəndindən olan Ata Kamalla Zaqatala rayonunun Çobankol kəndindən olan Zalxa arasındakı sevgi macərası və dəyişmələri dillər əzbəridir: “Ata Bilalın qardaşı Kamalla Çobankollu Zalxa birbirini sevirmişlər. Zalxa dambur çalmırdı, amma yaxşı hayla deyən idi²⁴. İkisi də tütündə manqa başçısı idilər. Ata Kamal yetim olub. Onlar əhd-peyman edirlər ki, Kamal əsgərlikdən gələndə kimi evlənsinlər. Ancaq Kamal əsgərlikdən gələndən

---

²³ Loğat – burada hava mənasında işlədilib.

²⁴ Göründüyü kimi, Dabax Zalxanın dambur çalıb-çalmaması məsələsində söyləyicilərin fikirləri ziddiyyətlidir.

sonra bibisi onu başqa qızla evləndirir. Kamal onu bir həftədən sonra boşayır. O, bu məsələni nə qədər gizli saxlamağa çalışsa da, xəbər Zalxaya çatır. Zalxa Kamalla dalaşır və ona söz verir ki, sənin acığına elə sənin qonşuna gəlin gələcəyəm. Zalxa sözünün üstündə durur və Kamalın qonşusu Dabax Mehralı ilə evlənir, amma onlar yenə də bir-birini seviblər. Bir gün qonşuluqda yun didmə iməciliyi olur. Bu iməcilikdə Kamalla Zalxa deyişiblər. Məclisdə Kamalda gözü olan Mərziyət adlı gəlin də varıymış. Zalxa deyişməni udur, Mərziyət isə burnunu asıb²⁵ durur. Zalxa deyir:

Bir baxçada iki gül,
Biri bülbül, biri gül.
Sabah mən çıxıb gedirəm, *ay Mərziyət*,
İstiyirsən ağla, istiyirsən gül.

Zalxa eşidib ki, Kamal bulxadar²⁶ qız istəyir. Kamal buna deyər:

Ay qız, *xanım*, üzün göyçək,
Üzündə var quyrum birçək.
İstiyirsən gəlginən, istiyirsən gəlmə,
Tapbışam sənnən göyçək.

Zalxa da cavabında deyir ki:

Əlimdə tutdum sini,
Maa eləmə himi.
Nə qədər gözəl olsa,
Gəlir bulxadar ini²⁷.

Kamal cavab qaytarır ki:

---

²⁵ Burnunu asmaq – qaşqabaq tökmək

²⁶ Balakənlilər Dağıstan mənşəli etnik qrupları bulxadar adlandırırlar.

²⁷ İn – qoxu, iy

Anan bişirən aşdı,
Gözümnən axan yaşdı.
Səni burda başa salan
Desən,ə hansı yekəbaşdı”.

Zalxa haqqında geniş məlumat toplamaq istəsək də, haqqında ancaq bu rəvayəti qeydə ala bildik. Zalxanın yaxşı hayla deməsini, demək olar ki, rastlaşdığımız bütün söyləyicilər vurğuladılar. Hətta həyat yoldaşı Dabax Mehralının hayla çağırmağı ondan öyrəndiyini iddia edənlər də oldu.

Balakən rayonunun Kortala kənd sakini 1936-cı il təvəllüdlü Puçaxova Müşgünaz Mohuma qızının dediyinə görə, o, 1969-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndinə gəlin gəlib və Zalxa onun toyunda hayla deyib. Ancaq Puçaxova Müşgünaz onun toyda hansı haylaları deməsini xatırlamır.

D.Nizaminin dediyinə görə, Zalxa arvad daha çox “Ay gülüm, bülbülüm” havasının üstündə hayla deməyi sevirmiş.

Hüseynova Üneyzətin və **Yetərova Səkinə Teyyub qızının** (1933-1987) hayla çağırmaları haqqında eşitsək də, onların barəsində, təəssüf ki, dolğun məlumat əldə edə bilmədik. Yalnız onların Tülü kəndinin sakinləri olduğu və iməciliklərdə hayla oxumaları qeyd olundu. Tülü kəndindən olan söyləyicilər bunu da qeyd etməyi unutmadılar ki, o dövrdə kəndin qadınlarının otuz faizi yaxşı hayla deyərdi. Həmin dövrdə kənddə tütün əkilirdi, tütün cızlarının arasından birdən səs gələrdi. M.Olaxan **Muxsu** adlı qadınlardan bəhs etdi. O dedi ki, yoldan ötən zaman bir də görürdün ki, şirin bir avaz yüksəldi. Soruşurduq ki, kimdir. Deyirdilər ki, Muxsu arvaddı. Muxsunun gözünün biri qarğıdalı qıçası batdığı üçün kor olmuşdu. Onların deməyinə görə, bu qadınlar dambur məclislərində eşidib yadında saxladıqları haylalardan da, özlərinin düzüb-qoşduqları haylalardan da oxuyarmışlar. Bəzən də zəmilərdən deyiş-

mə səsləri yüksəlmiş, qadınlardan biri bu tərəfdə hayla deyər, zəminin o başından onun haylasına cavab gəlmiş.

Xəlilov Cahangir haqqında məlumatı Qullar kənd sakinini 1937-ci il təvəllüdü Orucov Sədrəddin Həybullah oğlundan aldıq. O, Balakən rayonunun Poçtbinə kəndinin sakini olub. X.Cahangirin əslisi Qazax rayonundan imiş. O, təsərrüfatda çalışan zəhmətkeş bir adam olub, xarakter etibarilə olduqca zarafatçı, güləruz imiş. X.Cahangirin, dambur çalmasa da, çox güclü söz demək qabiliyyəti varmış. O, əlində dəyənək bütün günü *qoşma* oxuyarmış. Söyləyicimizin dediyinə görə, X.Cahangir hətta Durquş İbrahim kimi güclü sənətkarı da bağlaya bilib. Onun doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik. Yaşını soruşduqda O.Sədrəddin “Mən görəndə Cahangir kişinin yaşı altmışdan yuxarı olardı”, – dedi. Söyləyici qeyd elədi ki, X.Cahangir aşıqlarla da deyişər, onları bağlayarmış.

Balakən rayonunun Qullar kəndindən **Yetimova Samratın** da dambur çalıb hayla çağırması haqqında eşitdik. O, kolxoz işinə gedər, tütün əkərmiş. Y.Samrat yetmiş yaşını keçdikdən sonra vəfat edib. Onun nə doğum-ölüm tarixini müəyyənləşdirə, nə də haqqında geniş məlumat ala bildik.

Qardaşova Səkinə Bilal qızı 1938-ci ildə Qullar kəndində doğulub. Qardaşova Səkinə məktəbi üçüncü sinfədək oxuyub. O, Qullarda Xıpılar²⁸ adlandırılan nəsiləndir. Dediyinə görə, onun nəsil şəcərəsində heç kəs dambur çala, hayla söyləyə bilməyib. Q.Səkinə 16 yaşında ailə qurub. O, Yetimova Samratla birgə çıxış etdiyini söylədi. Samrat həm dambur çalar, hayla çağırar, Səkinə də hayla deyərmiş. Qardaşova Səkinə Bilal qızından o zaman çağırdığı haylalardan deməsini xahiş etdikdə, əvvəlcə “nəyə lazımdır”, – deyərək söyləməkdən

---

²⁸ Xıpı – Balakənlilər suvaq çəkən malaya xıpı da deyirlər. Səkinənin mənsub olduğu nəsil Balakəndə Xıpılar adı ilə tanınır.

imtina etdi. Amma sonra onu razı sala bildik və Samratla birgə oxuduğu haylalardan bir neçəsini xatırladı:

Dambur çaldım sinədən,
Hindi gəldim binədən.
Sana göz tikənnəri
Götürərəm güllədən.

Aşığam, izliyərim,
Tüyəngi²⁹ gizliyərim.
Hər səhər açılında, *ay oğlum*,
Yolunu gözdüyürəm.

Dağı aşdım, qar gördüm,
Suya gedən yar gördüm.
Bir əlində şamama,
Bir əlində nar gördüm.

Q.Səkinə haylanı hərdən qoşma da adlandırır. O, yaxşı qoşmalar dediyini söylədi. Ailə qurduqdan sonra bir dəfə onunla Samratı rayonda keçirilən el şənliyinə dəvət edirlər. Səkinə dəvət edənlərə deyir ki, mən ora tək gedə bilmərəm. Beləliklə, həmin tədbirə onu həyat yoldaşı ilə birgə aparırlar. Tədbirdə Samrat dambur çalır, Səkinə isə hayla çağırır. Dediynə görə, mərasimdə Qabaqçöldən olan, indi adını xatırlamadığı bir kişi damburçuya çoxlu hayla deyir, tərəf müqabili isə bunları cavablandırma bilməyib məğlub olur. Səkinə deyişmədəki məharətini “onu susdurdum” deyə ifadə edir. Ondan tədbirdə çağırdığı haylalardan söyləməsini xahiş etdikdə bunları xatırladı:

Dağlarda qoyun-quzu,
Qoyuna vərin³⁰ duzu.

---

²⁹ Tüyəngi – tufəngi

³⁰ Vərin – verin

Siz malına susamıyın,
İyidə vərən qızı.

Qapıda ağ inəyim,
Bağlıda sağ inəyim.
Kömürdən qara oldu,
Kağızdan ağ ürəyim.

Səkinənin deyişmədəki məharətini görən Balakən rayonunun katibi şəxsən ona təşəkkür edir. Tədbirdən sonra Səkinənin həyat yoldaşı həmin damburçunu evə dəvət edir, yedirir və razı yola salır. Dediynə görə, o, uşaqlıqdan yaxşı hayla deyərmiş, həmçinin toylarda oynamağı ilə də kənddə ad çıxarıbmış. Q.Səkinə yaşlanması ilə bağlı giley etdi, artıq gümrahlığını və hafizəsini itirdiyini təəssüflə qeyd elədi. O, indi şəkər xəstəsidir, bu səbəbdən də çox danışa bilmədi.

Q.Səkinə indi kəndin türkcərə ilə bağlı işlərini öz üzərinə götürüb: qorxu götürür, qarın çəkir, göz salır³¹, çilə kəsir. Yaxınlarının dediynə görə, Səkinə arvad bu sahədə də qabiliyyətlidir, 8 il övladı olmayan qadının qarını çəkdikdən sonra onun iki övladı dünyaya gəlib. Buna görə, demək olar ki, hər gün onlara ətraf ərazilərdən də adamlar gəlir. O, əlini qadının göbəyinə qoyub oradakı nəbz atışlarına görə onun övladının olub-olmayacağını təyin edə bilər. Səkinədən bu qabiliyyətlərini ailəsindən kiməsə öyrədib-öyrətmədiyini soruşduqda, dedi ki, o, bunu yuxuda vergi yolu ilə alıb. Gərək öyrədəcəyi adam da seçilmiş adam ola, yəni o da vergili olmalıdır. Ondən qorxuluq götürmək və qarın çəkməyin qaydalarını da qeydə aldıq.

Tülü kəndində adı çəkilən haylaçılardan biri də **Moca Soltan Qarayev** oldu. Moca onun ləqəbidir. Deyilənlərə görə, o, məclislərə getməzdi, amma hayla deyən olub. Q.Soltanla

---

³¹ Göz salmaq – nəzər dəymiş adamdan bunu dəf etmək

bağlı belə bir xatirə qeydə ala bildik. Müharibədə yaralanan Soltanı qospitala aparırlar. Qospitalda hayla çağırır ki:

Baramalar³² burama³³,
Sestra³⁴, dəymə yarama.
Zeynur³⁵ tutsun çırağı,
Bikə³⁶ baxsın yarama.

Sarmanov Ziyavəddin təxminən 1928-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub, təxminən 1993-1994-cü illərdə elə həmin kənddə də vəfat edib. Qoşma deyirmiş. Söyləyicilərin verdiyi məlumatlara görə, Ziyavəddinin gözəl avazı olsa da, söz bazası zəngin olmayıb.

Şindiyev Zahid Bayram oğlu 1964-cü ildə Balakən rayonunun Gülüzanbinə kəndində anadan olub. O, orta təhsillidir. Ana tərəfi II Dünya müharibəsi illərində Şəki rayonunun Baş Göynük kəndindən dolanışıq üçün buraya gəlib. Atası isə Gülüzanbinəlidir. Bu ərazidə yaxşı hayla deyənlərin olub-olmadığını soruşduqda bizə onu təqdim etdilər. Ş.Zahidin çox geniş repertuarı olmasa da, damburun müşayiəti olmadan, olduqca gur səslə oxuyur. Ondan “gedəcəyi qonaqlıqda nə deyəcəyini düşünürmü” deyə soruşduqda müsbət cavab aldıq. Düşünür ki, bu məclisdə təxminən əlli hayla deyəcək və əvvəlcədən onları beynində qruplaşdırır. Amma məclisdə düşündüyü kimi hayla demək alınmır. İstər-istəməz məclisdə hadisələr başqa cür cərəyan edir və Ş.Zahid də məclisin ab-havasına uymalı olur. Bunu necə etdiyini soruşduqda “Onu gələnlə qonağa baxıb deyərlər”, – deyə cavab verdi. Məclisə yığışan-

---

³² Barama – qəlpəni nəzərdə tutur.

³³ Burama – bu tərəfimdə

³⁴ Sestra – tibb bacısı anlamında işlədilib.

³⁵ Oğlunun adıdır.

³⁶ Arvadıdır.

ların səviyyəsini, cinsini nəzərə alaraq hayla deyir. Ş.Zahiddən deyişməsi olub-olmadığını xəbər aldıqda Atbaz Əfqanla deyişdiyini qeyd edir. Ş.Zahiddən bəzən məclisə vaxtsız qonaq gələndə, məclisdəkilər ondan söz deməyi xahiş edəndə belə bir hayla deyir:

Qarğaya quş deməzlər,
Uçmasa, uç deməzlər.
Vaxsız gələn qonağa,
“Xoş gəlibsən, düş” deməzlər.

Ş.Zahidin dediyinə görə, məclislərə gec gələnlərə, tez gələnlərə hayla ilə sataşirlər.

Hayla deyənlərlə söhbətlərimizdə müşahidə etdik ki, onlar adi söhbət zamanı hayla deməyi sevmirlər. Onların fikrincə, söz yerində, məqamında deyilər. Biz hər zaman məclis tapa bilmədiyimizdən hayla deyənləri harada tapsaq, orada da söhbətləşirdik. Məclislərdə hayla deməyə vərmiş eləmiş şəxslər bu zaman narazı qalırdılar. Ş.Zahid də gileyləndi ki, həyətin ortasında tutubsunuz ki, söz de, belə söz deyilməz, söz məclisdə deyilər.

Buna bənzər bir əhvalatı da Haylaçı Sənəmlə bağlı qeydə almışıq. Söyləyicilərin dediyinə görə, bir dəfə at arabası ilə gələn Sənəmin qabağını kəndin cavanları kəsir, ondan hayla oxumağı xahiş edirlər. Amma nə qədər edirlərsə, Sənəmi buna razı sala bilmirlər. Haylaçı Sənəm “Ayə, Sənəm yolun ortasında durub sizə hayla deyəndimi”, – deyə sərt reaksiya verdikdən sonra cavanlar onun yolundan çəkilirlər.

Dambur ifaçıları dambursuz, musiqisiz hayla deməyi sevmirlər. Desələr də, damburun müşayiəti ilə dedikləri qədər hayla deyə bilmirlər. Bunun təsdiqi üçün bir söyləyicidən eşitdiyimiz məlumatı burada verməyi məqsədəuyğun sayırıq. Gülüzanbinə kənd sakini 1957-ci il təvəllüdlü Bürcəliyev Ramazan İso oğlunun uşaq vaxtı Sənəmin qarşısını kəsib ondan hayla istə-

diyini, Sənəmin isə onu sındırmayaraq gedib evdən əvvəlcə damburunu götürdüyünü, sonra hayla oxuduğunu söylədi.

Hayla deməyə başlayanda sözə ilk başalayan haylaçı qarşısındakıları deyişməyə dəvət etmək üçün aşağıdakı kimi haylalar çağırmağa başlayardı:

Vay diyərəm, diyərəm,
Soyub limon yiyərəm.
Bizə hamısı birdi,
Sizə hansınnan diyərəm?

Məclis davam edən zaman kimsə məclisə yeni gələdisə, söyləyicilərin dili ilə desək, “Burnu qapıdan təzə görünəndə damburçular onu sözlə bir atəşə tutardılar ki, gəl görəsən”. Məclisdən tez çıxıb gedənlərə də eyni münasibət olarmış. Məclisdə iştirak edənlərin hər birinə ayrı-ayrı hayla deyilər, kimi tərif edilər, kiminə də sataşıldılar. Süfrəyə yeməyi gec gətirən ev sahibinə də hayla ilə sataşdılar. İndi dolanışıq çətin olduğu üçün evlərdə belə məclislər təşkil etməyə maraq göstərmirlər.

Bəzi damburçular və haylaçılar haqqında olduqca ötəri məlumat aldım. S.Mahir Balakən rayonunda yaşayan **İmran** adlı haylaçıdan bəhs etdi. Onun dediyinə görə, İmranın yaşı çox olmasa da, yaxşı haylalar deyir. Amma təəssüf ki, biz İmranla görüşüb söhbətləşə bilmədik.

Söyləyicilərin dediyinə görə, **Samratın** olduqca zəngin hayla bazası varmış. Gözəl avazla, uzun-uzadı hayla deyərmiş. Zahiri görünüşcə kök bir qadın imiş, haylanı yırğalana-yırğalana oxuyarmış. Samrat arvadın yoldaşı da damburçu olub. Biz həmin Samratın haqqında yuxarıda bəhs etdiyimiz Balakənin Qullar kəndindən olan Samratla eyni adam olub-olmadığını müəyyənləşdirə bilmədik. Bu Samrat haqqında məlumatı Balakənin Tülü kəndində qeydə almışım.

II Dünya müharibəsi zamanı Tülü kəndində axsaq bir kişi³⁷ vardı. Yaxşı haylaçı imiş. Şikəst olması səbəbindən əsgərliyə aparılmamışdı. Onun dediyi haylalardan xatirələrdə yalnız biri qalmışdır:

Hitlerin gəmiləri,
Gah irəli, gah geri.
Hitleri ilan vursun,
Dul qoydu gəlinləri.

Murtuzov Sirac adlı haylaçıdan bəhs edən söyləyicilər onun Qabaqçöl vağzalı³⁸ deyilən yerdən olmasını bildirdilər və yalnız bircə haylasını xatırladılar:

Mən gedirəm Mazıma,
Dəymə mənim sazıma,
Kim dəyərsə sazıma,
Çatmasın murazına.

Bölgənin haylaçılarından söz düşəndə Talalar kənd sakinisi **Abdullayeva Hürün**ün də adı çəkildi. Onun haqqında məlumat verən söyləyicimiz Poladov Qurban onun atasının adının Məhəmməd, yaxud da Ramazan olmasını təxmin etdi. Hürü 80-85 il yaşamışdır.

P.Qurbanın dediyinə görə, Talalar kənd sakini 1926-cı il doğumlu **Abdullayev İsmixan Abdu oğlu** yaxşı hayla çağıra bilirmiş. O, 2008-ci ildə dünyasını dəyişib. Kolxozda xırmandar kimi çalışmış, bir müddət də mağazada işləyib. Onun dambur çalmadan hayla dediyi qeyd olundu. İsmixan sinədəf-

---

³⁷ Söhbət zamanı yanımızda adam çox idi. Belə olduqda diktafonda səslər qarışır və yazıya köçürülən zaman bəzi sözləri tam anlamaq mümkün olmur. Təəssüf ki, bu haylaçının adını materialın üzünü köçürdüyümüz zaman tam aydınlaşdıra bilmədik.

³⁸ Qabaqçöl vağzalı – Balakənin Tülü kəndində məhəllə adıdır.

tər adam olub. Onun zəngin söz ehtiyatı var imiş. İsmixan saatlarla hayla, eləcə də şeir deyə bilirmiş. Söyləyicimiz onun orta təhsilli, amma geniş dünyagörüşlü olduğunu da qeyd elədi. O, eyni zamanda hazır cavab bir adam imiş. İsmixan həmkarları ilə deyişərmiş. Dambur çalmamasına baxmayaraq, damburçularla da deyişərmiş. Söyləyicimiz onun deyişdiyi damburçulardan Hacıyev Ərəbiddinin adını çəkdi.

Abdullayev Rövşənin dediyinə görə, Balakən rayonunun Poçtbinə kəndində məclisdə bir qadınla rastlaşıb və onun yaxşı hayla dediyini görüb. O, təəssüf ki, həmin qadının adını xatırlamadı.

Xəlilov Ramazan İbrahimxəlil oğlu Hənifə kəndində anadan olub. O, II Dünya müharibəsi iştirakçısı olub. Müharibədən döndükdən sonra “skorı” kəlməsindən tez-tez istifadə etdiyi üçün kənddə İska ləqəbi ilə tanınıb. İska Ramazanı bölgə əhalisi şair kimi tanıyır. O, hərdənbir hayla da deyərmiş. Bir çox həmkarında olduğu kimi, İska Ramazanın da haylalarının əksəriyyəti yaddaşlarda qalmayıb. Söyləyicilər bəzi haylaların yaranma səbəbini izah edən əhvalatlar da danışdılar. İska Ramazanın da yalnız müəyyən hadisələrlə bağlı söylədiyi çox az sayda haylası xatırlanır. Onlardan birini oğlu nəql etdi: “İska Ramazan bir gün tamadalıq edəcəyi məclisə ac gedir. Məclis iştirakçıları ilə yanaşı, Ramazanın qarşısına da yemək qoyulur, amma çəngəl-qasıq unudulur. Elə bu məqamda məclisin digər iştirakçıları ondan söz deməsini xahiş edirlər. Nəticədə belə bir hayla meydana çıxır:

Nə düşübsüz de, Ramazan.
Deyən yoxdu, ye, Ramazan.
Qarnımda oxuyur aşix,
Gətirən yox çəngəl-qasıx.”

Belə əhvalatlardan birini də 1966-cı ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulan Padarov İlqar Əsildər oğlu da-

nışdı: “İska Ramazan dambur çalmazdı, amma hər sözü qoşmayla, bayatıyla deyərdi. O, kolxozda dispetçer işləyirdi. O vaxt benzini, salyarkanı gedib Yevlaxdan gətirərdilər. Bu səbəbdən də İska Ramazanın üstü-başı bir az çirkli, mazutlu olurdu. Şoferlə “Naib bulağı”nda³⁹ çörək yeməyə oturlar. Orada müştəri çox olar. Ona yemək apararlar, buna yemək apararlar, bunlara baxan olmaz. İska Ramazan görər ki, buları sayan yoxdu. O, bir salfetkanı götürüb üstünə yazar:

Bulağın adı Nayıf,
Gəlmişdik sizi sayıf.
Elədiyiniz xidmətə görə
Olsun sizə yekə ayıf.

Bunlar durub maşına minməyə gedəndə ofisant gələr, birdən gözü stolun üstündəki salfetkaya sataşar, oxuyar. Elə başa düşər ki, bunlar jurnalistdi. Onların arxasınca qaçar: “Can dayı, aman dayı, getməyin. Amandı, getməyin, gəlin.” İska Ramazan deyir ki, üstümüzü unlu görüb bizi dəyirmançımı çağırdınız. Ondan sonra onlara yaxşı xidmət eləyirlər”.

Oğlu İlhamın dediyinə görə, o, öz şeirlərini bəzən dəftərə yazırmış. Bir neçə dəftər şeiri olsa da, onların bir qismi yandırılıb, qalan hissəni də götürüb, qaytarmayıblar. Onun şeirlərindən az bir hissəsi həmyerlilərinin yadında qalıb. Aşağıda verdiyimiz şeiri oğlu Xəlilov İlhamdan eşitdik. İlhamın dediyinə görə, atası şeiri ona nəsihət kimi yazıb. O, şeiri tam xatırlaya bilmədi:

Mənəm-mənəm deyənnən,
Çox özünü öyənnən,
Dalda səni söyənnən,
Bala, özünü gözdə.

---

³⁹ Naib bulağı – Zaqatala rayonunda yerləşən yemərxanalardan birinin adıdır.

Üzdə hırıldayannan,
Hiylə, kələk qurannan,
Vijdannan dəm vurannan,
Bala, özünü gözdə...

Bölgədə dambur sənəti güclü olduğundan dambur auditoriyası olduqca həssasdır, tələbkardır. Söz ehtiyatı olmayan haylaçılar oxumağa başlayanda məclis iştirakçılarından bəziləri onların hər zaman söylədikləri haylaları deyib sataşmağa başlayırlar. Bu, onların məhdud baza ilə auditoriya qarşısına çıxmamaları üçün edilir.

Balakənli söyləyicilərimizdən biri olan M.Abduləlinin bizə danışdığı xatirəni müəyyən qədər Zaqatala-Balakən damburuna da aid edə bilərik. Söyləyicimiz Qazaxıstana işləməyə gedibmiş. Avtomobil dayanacağına işləyən kasıb bir qazax ondan xahiş edir ki, maşını ilə onları oğlu üçün gedəcəyi elçiliyə aparsın. Abduləli müəllim onun xahişini qəbul edir. Yaxşıca yeyib-içəndən sonra ortaya dombura (Qazaxıstanda dambur musiqi alətinə *dombura* deyilir) gətirilir və yaşlı bir qazax kişisi domburada çalib-oxumağa başlayır. O, ifa zamanı Rusiya, Amerika kimi ölkələrin adını çəkməyə başlayanda M.Abduləlini maraq götürür və o, yanında oturanlardan ifaçının nə dediyini soruşur. Belə bir izah eşidir: Rusiyada 146 milyon adam yaşayır və onun tutaq ki, iki min artisti var, Amerikada, 326 milyon adam var, amma tutaq ki, dörd min artisti var. Qazaxıstanda isə 18 milyon adam yaşayır və bizim 18 milyon da artistimiz var. Yəni hamı damburada çalib oxuya bilir. Zaqatala-Balakən bölgəsində hal-hazırda hamı dambur çalib-oxuya bilməsə də, vaxtilə bu sənət olduqca yaygın imiş.

Söyləyicilərə “yaslarda deyilən ağıları da hayla adlandırırırlarmı” sualını ünvanladığımız zaman hamısından mənfi cavab aldıq. Hayla yalnız dambur havalarının ifası zamanı oxunan, yaxud da müstəqil haylaçıların çağırdıqları bayatı formalı dördlüklərdir.

Söyləyicilərin az bir qisminin dediyinə görə, Balakən yaslarında bayatı ilə ağı deyilməz, ölünü nəsr formasında deyilən ağı ilə oxşayardılar. Yasa xüsusi ağıçılar dəvət olunmaz, yas sahibləri, yaxınlar, qohum-qonşular özləri dil deyərtilər. 1953-cü il təvəllüdlü Hüseynova Bəsti Ramazan qızının verdiyi məlumat isə bu faktı təkzib edir. Onun dediyinə görə, Balakən yaslarında deyilən ağılar həm də bayatı formasında olub. O, bizə yasa gələn yaxın adamların yana-yana ağlayan ev sahibinə müraciətlə dedikləri ağını söylədi:

Bu yazı yazı döyül,
Yazılmış yazı döyül.
Sən elə yana-yana ağlamağa
Konlum heç razı döyül.

Həmin söyləyici bizə yaslarda ölü sahibinin də oxuduğu ağılardan dedi:

Bosdanda tağım ağlar,
Basma, yarpağım ağlar,
Bu dərdnən gora getsəm,
Daşım, torpağım, ağlar.

Söyləyicidən Balakən yaslarında deyilən bu bayatı formalı dördlülkləri necə adlandırdıqlarını soruşduqda onlar haqqında “*dil demək*” ifadəsini işlətdiklərini dedi. Göründüyü kimi, söyləyici dördlüyün deyil, ritual zamanı oxunan poetik parçaların adını deyir.

Balakən yaslarında bayatı formalı ağılarla yanaşı, sintaktik paralelizmlər də deyilir. Hüseynova Bəsti bunları qoşma adlandırdı:

Can ana, gözəl ana,
Başımın tacı ana,
Yaraşığım ana...

II FƏSİL

DAMBUR HAVALARI VƏ DEYİŞMƏLƏRİ

2.1. Dambur havaları. Dambur ifaçılığı əvvəllər bütün Azərbaycanda mövcud olsa da, müasir dövrdə öz varlığını yalnız Zaqatala-Balakən bölgəsində qoruyub saxlaya bilmişdir. Balakəndə dambur havalarına *loğat*⁴⁰, Zaqatalada isə *maqam*⁴¹ deyildiyini müşahidə etdik.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, əvvəllər haylaları kəlin üstündə gedəndə deyərdilər. Dambur havalarının yaranması ilə bağlı belə bir rəvayət danışdılar: “Keçmişdə kəllərlə zəmilərdə işləyən kişilər gecə ac-susuz evə qayıdardılar. Kəllər də susuzluqdan yanarmış. Odur ki, gölməçələrə çatanda kəli saxlamaq olmazdı, gedib suya girərdi. Onda gecə kəndi “ooo, ohaaa” səsləri bürüyərdi. Hamı anlayardı ki, kiminsə kəli suya girdi. Bu zaman kəlin sahibi loğat deməyə başlayardı. Bütün qadınlar öz ərlərinin loğatını tanıyardılar. Səsindən bilərdilər ki, bu loğatı oxuyan onun əridir, yoxsa başqasıdır. Avazdan ərinin gəldiyini anlayan qadın cəld durub həyəət qapısını açmalı, çayı isitməli idi. Hər kişinin öz avazı vardı”.

Bölgədə bu gün məşhur olan dambur havalarından “Çay daşı, çaylaq daşı”, “Ay aman-aman”, “Hacı Murad”, “Qərib hava”, “Köhnə hava”, “Yerli hava”, “Pəhləvan havası”⁴², “Uzun Aslanın havası”, “Ata Bilalın havası”, “Ay gülüm, bülbülüm”, “Can, aman”, “Qo-qoqo”⁴³, “Balası”, “Cütçü”, “Araba kəl boy-nunda” və ya “Kal arabanın boynunda”⁴⁴, “Zoğala gedən”, “Gə-

---

⁴⁰ Loğat – lüğət sözünün bölgə variantıdır.

⁴¹ Maqam – məqam sözünün bölgə variantıdır.

⁴² “Pəhləvanım” da adlanır.

⁴³ Hava nəqarətində işlədilən sözlərə görə belə adlandırılır.

⁴⁴ Kəl arabası ilə gedərkən ifa edilərmiş. Hava da adını buradan götürüb.

lin götürən”⁴⁵, “Sıçrama”⁴⁶, “Tərəkəmə”⁴⁷, “Aqquş”⁴⁸, “Nargilə”⁴⁹ və başqalarının adlarını qeyd edə bilərik. Bu sadaladığımız havalər Balakən rayonunda ifa olunan havalərdir.

Zaqatala rayonunda ezamiyyətdə olduğumuz zaman rayonun Suvagil kənd sakini T.Turacdan Zaqatalada ifa olunan dambur havalərinin adlarını saymağı xahiş etdik və nəticədə belə bir siyahı meydana çıxdı: “Ceyranım”⁵⁰, “Salam Məlik”⁵¹, “Ala gözlüm”, “Ox, gülüm”, “Ay lilay”, “Yar, aman”. Təbii ki, Zaqatala dambur havaləri yalnız bunlarla məhdudlaşmayıb. T.Turac, sadəcə, öz bildiyi havaləri sadaladı. O, “Qara gözlər” adlı bir hava da ifa etdi və qeyd elədi ki, bu havanı avarlar çalır. “Ox, ay aman” havasını isə daha çox Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində çalırılmışlar. “Sarıbaşı” havası Suvagil kəndində bizə dambur havası kimi təqdim olundu, amma biz o havanı Qax rayonunun Sarıbaş kəndində zurna ilə ifa olunmuş variantını da qeydə almışdıq. Onu da qeyd edək,

---

⁴⁵ “Gəlin götürən” və ya “Gəlin havası” gəlin qapıdan çıxarkən çalınır. Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlunun verdiyi məlumata görə, bu havaya “Yerli hava” da deyilmiş. O, bu havanın Sovet dövründə “Kolxozçu” adlandırıldığı da vurğuladı. R.Əfqanın dediyinə görə, bu, çox qədim dambur havalərindən biridir. Sovet dönəmində isə, görünür, daha çox kənd zəhmətkeşlərini kolxoz işinə həvəsləndirmək üçün ifa olunduğundan “Kolxozçu” adını almışdır.

⁴⁶ Söyləyicilərin dili ilə desək, daha çox dəlihuylu adamların havası idi, çünki bu havaya oynayan adam hərdən bir sıçramalı idi. Bu havaya axsaya-axsaya rəqs edirlərmiş.

⁴⁷ Bu havanı avarlar “Takıma” adlandırırırlar. R.Əfqanın dediyinə görə, bu hava dambur havası deyil. Damburda bu havanı çalmaq yox, dambur havasına bənzətmək olar.

⁴⁸ Bu havaya avarlar “Akkoş”, “Əkkoş”, yaxud “Ərqoç” deyirlər. R.Əfqanın fikrincə, bu hava sintezatorda daha yaxşı alınır.

⁴⁹ R.Əfqan bu havanın ən yaxşı ifaçısının Kortallı Rəşidov Küfrəddin olduğunu qeyd elədi.

⁵⁰ Bu hava iki cür ifa olunur.

⁵¹ Toy günü gəlinin rəfiqələri onu ağılatmaq üçün oxuyarmışlar.

T.Turacın adlarını qeyd etdiyi bütün dambur mahnılarını Zaqatalanın türk⁵² kəndlərində də oxuyublar.

Ş.Məhəmmədin dediyinə görə, vaxtilə Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində “Yegin⁵³ maqam”, “Asda maqam”, “Qoşa maqam”, “Güldü bənövşə”, “Tala mahnısı”, “Ceyranım”⁵⁴ dambur havaları çox ifa olunarmış. O, keçmişdə bu ərazidə ifa olunan digər dambur havalarını xatırlamağa çalışsa da, xəstəliyi səbəbindən yaddaşı zəiflədiyi üçün başqa havaları yadına sala bilmədi.

Zümrüd Mənsimovanın toplayıb tərtib etdiyi “Zaqatala folkloru örnəkləri” adlı kitabda “Salam Məlik” və “Maral xanım” mahnıları verilmişdir. Tərtibçi kitabın söyləyicilərlə bağlı məlumat hissəsində bu mətnlərin söyləyicilərinin Zaqatalanın Qımır kəndindən olduqlarını qeyd etmişdir. Z.Mənsimova da “Maral xanım” mahnısını gəlini evdən çıxararkən oxunduğunu yazıb (səh.40).

Dambur havalarını ritminə görə iki qrupa bölmək olar: ağır havalar və oynaq havalar. Dabaxov Nizaminin verdiyi məlumata görə, o, məclisləri daha çox ağır havalarla açır. Səbəbini isə məclis iştirakçılarının zövqü ilə əlaqələndirdi. Onun dediyinə görə, məclislərdə ağır havalar daha çox sevilir, belə havalarla auditoriyanı daha yaxşı ələ almaq olur. Sonra isə sifarişə uyğun havalar çalmağa başlayır.

D.Nizami onu da qeyd etdi ki, əvvəllər yaşlı nəsil daha çox ağır havalar sifariş verər, oynaq havalara çox da meyl etməzdi. Hal-hazırda da gənc nəslin arasında ağır havaları sifariş verənlər çoxdur. O, buna görə təəccübünü də gizlətmədi və qeyd etdi ki, gənc nəsil əvvəllər ağır havaları sifariş verməzdi.

Abdullayev Rövsən Abid oğlu məclislərdə oynaq havaların heç kim tərəfindən istənilmədiyini vurğuladı. Məclis işti-

---

⁵² Türk deyəndə Azərbaycan türklərini nəzərdə tuturuq.

⁵³ Yegin – yeyin

⁵⁴ Onun sözlərinə görə, bu hava Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində də çalınarmış.

rakçıları daha çox ağır havaların üstündə çağırılan haylları dinləməyə üstünlük verir, oynamağa elə də həvəs göstərmirlər. Qeyd edək ki, bu qayda Azərbaycan türkləri üçün keçərlidir. Bölgədə yaşayan Dağıstan mənşəli xalqlarda isə dambur ifası zamanı hayla söylənilmədiyi üçün (bu barədə kitabın son bölümündə daha geniş məlumat veriləcəkdir) daha çox rəqs etməyə üstünlük verilir.

Hayla ilə oxunan havalar adətən məclislərin əvvəlində ifa olunur. Damburçu məclis iştirakçılarının kefini açmaq üçün müxtəlif dambur havalarını çalır və havaya uyğun hayllar oxuyur. “Çay daşı, çaylaq daşı”, “Hacı Murad” və s. belə havalardandır. Qeyd edək ki, bu havaların ifası zamanı ürəyi istəyənlər qalxıb rəqs edə bilərlər.

Bir qisim dambur havaları isə, sadəcə, *oyun havaları* kimi məşhurdur. “Yerli hava”, “Zoğala gedən”, “Ay aman-aman” və s. oyun havalarıdır. Oyun havalarında hayla oxunmur, yalnız musiqi çalınır. Maraqlıdır ki, söyləyicilərin bəziləri “Zoğala gedən” havasında hayla oxunmadığını desələr də, R.Əfqan bu havanın da üstündə xeyli hayla dedi. O, bu havanın həm də “Ağır hava” adlandırıldığını qeyd etdi.

Onu da qeyd edək ki, oyun havalarında hayla oxunmaz, oyun havaları yalnız rəsq etmək üçündür.

Oyun havaları adətən rəqs zamanı ifa olunur, daha çox məclisin sonuna yaxın çalınır. Bu havaların özünü də iki yerə ayırmaq olar; qadın və kişilərin birgə oynadıqları havalar və yalnız kişilərin oynadıqları havalar. Məsələn, “Yerli hava” qadın və kişilərin birgə iştirakı ilə oynanılır. Sürətli oyun tələb edən havalarda qadınlar meydanı tərk edər, yalnız kişilər oynayırlar. Bölgədə vaxtilə çox məşhur olmuş “Zoğala gedən” adlı havanı söyləyicilərin dediklərinə görə, ancaq kişilər oynayırmışlar.

Yerli hava. Söyləyicilər “Yerli hava”nı əsl Balakən havası adlandırdılar. Bu hava çalınanda rəqsə əvvəl qızlar çıxar-

dı. Qız birinci dövrəni vurmamış, o qızı tanıyan, ya o qızdan xoşu gələn, ya da sadəcə, rəqs etmək istəyən oğlan birdən ortalığa atılaraq oynamağa başlayardı. Ə.Səyyarə oğlanın rəqsə çıxmasını “çox qərribə şəkildə ortaya atılmaq” adlandırdı. Bəzən eyni zamanda iki oğlanın meydana çıxması ucbatından dava da düşərdi. Qızla oğlan heç vaxt yanaşı oynamazdılar, aralarında müəyyən məsafə olardı. Qadın elə fırlanardı ki, qarşısındakı kişi çaşmasın. Kişi oynayan zaman gözünü qadından çəkməz, baxışları ilə onun hərəkətlərini izləyərmiş. Qadın isə kişiyə deyil, ayağının altına baxar, sağ əlini isə gözünün üstə tutar, üzünü sanki gizlədərmiş. Qadın fırlanar, fırlanar, sonra qəfildən istiqamətini dəyişərdi. Bütün diqqətini qadının üstündə cəmləşdirən kişi rəqsini qadının hərəkətlərinə uyğun qurur. Qadın istiqamətini dəyişdiyi zaman kişi də elə manevr etməli idi ki, arxası qadına tərəf düşməsin. Rəqs edən kişinin arxasının qadına tərəf düşməsi onun pis rəqs etməsi deməkdir. Rəqs zamanı qadınla kişi üz-büz oynamalı idilər. Bu oyun o qədər uzun çəkmir, yəni saatlarla oynanılan oyun deyil, bütün elementlər göstəriləndən sonra əvvəlcə qadın dayanır, iki dəfə əl çaldıqdan sonra meydandan çıxırdı.

Dambur ifaçısı Q.İbadullahın dediyinə görə, Bəxtiyar “Yerli hava” rəqsini özünəməxsus şəkildə, yaxşı, amma bir qədər dəyişilmiş şəkildə çalarmış. Ə.Səyyarə onu da qeyd etdi ki, toylarda bəzən belə bir sifariş verilir ki, bizim yerli havanı çal, Bəxtiyarınkini yox. Bu, o deməkdir ki, düzgün “Yerli hava” çal.

1941-ci ildə Balakən rayonunun Şambul kəndində doğulmuş damburçu Qaralov Əli Həbullah oğlunun verdiyi məlumata əsasən, “Yerli hava” üç mərhələdən ibarətdir. Birinci rəqsdə yalnız bir nəfər oğlan çıxıb oynayır. O, bir neçə dövrə vurduqdan sonra tamaşaçılar damburçudan tələb edirlər ki, bəsdir, ikincini çal. Damburçu ikinci havanı çalır, ikinci havada da tək-tək rəqs edirlər. Üçüncü havada isə cüt-cüt oynayrlar. Yəni oyuna çıxan

gənc bəyəndiyi qızı da oyuna dəvət edir və onlar birgə rəqs edirlər. Bəzən bu mərhələni oğlan özü tək də oynayır.

1939-cu il təvəllüdlü Hacıyev Ərəbiddin Molla Teyyub oğlunun dediyinə görə də, “Yerli hava” üç mərhələdən ibarətdir. Birinci havada qadınla kişi oynayır. Oyuna əvvəl kişi çıxır, sonra qadın. Oynayarkən qadın baxışları ilə kişinin ayaqlarının hərəkətlərini izləyir, kişi də qadının ayaq hərəkətlərini izləyərək öz hərəkətlərini ona uyğun qurur. Bu mərhələdə kişi həmin havada oynamağı bacaran hər hansı qadını oyuna dəvət edir. Qadının rəqsə çıxıb-çıxmaması öz istəyindən asılıdır. “Yerli hava”nın bu mərhələsini “Ər-arvad” oyunu da adlandırırlar. İkinci hava çalınanda tək kişi oynayır. Bu mərhələyə “Tək-tək” də deyirlər. M.Abduləli bu mərhələnin ifası zamanı nağaraçının nağaraya tək çubuqla vurmasını da xüsusi olaraq qeyd etdi. Əvvəllər bu havanı dambur, mey və nağara çalandan ibarət qrup ifa edərmiş. “Tək-tək” mərhələsində oyuna ancaq kişi çıxır və tək oynayır. Ona görə də bu mərhələni “Tək-tək” adlandırırlar. Tək kişi oynayıb qurtarandan sonra deyirlər: “Ə, bir “Gemiqlu” çal”. Bunun adına “Sıçrama” da deyirlər. “Sıçrama”nı axsaya-axsaya oynayırlar. Üçüncü havada isə cüt kişi oynayır. Bu zaman da nağaraçalın nağaraya cüt çubuqla vurarmış.

Bu mərhələdə damburçuya “Cütlə” deyirlər. Bu zaman meydana bir qadın da çıxır. Bu qadının kişi ilə qohum olması şərt deyil, kimin ürəyi istəsə, meydana çıxıb bilər. Hətta kişi bu zaman meydana heç tanımadığı bir qadını da dəvət edə bilər. Kişinin istədiyi qadının qarşısında dayanıb oynamağı rəqsə dəvət etmək deməkdir. Dəvət olunmuş qadın isə oynaya da bilər, oynamaya da. Qarşısında oynanılan qadın adətən rəqsə qalxardı, nadir hallarda isə qalxmaq istəməzdi, o zaman rəqsə dəvət edən kişi özünü sındırmaz, gedib başqa qadının qarşısında oynayardı.

Rəqsin bu mərhələsi “Cüt-cüt” adlanır. Rəqs zamanı qadınla kişi üz-üzə gəlmirlər, qadın sanki kişidən “qaçır”, müx-

təlif manevrlərlə üzünü gizləməyə çalışır. Sonrakı mərhələdə isə qol-boyun oynamalar, müxtəlif əl hərəkətləri, ayaq götürmələr var. Bu hərəkətlər birgə icra olunur. Rəqs edən şəxs digərinin oynamasına şərait yaratmaq üçün özü dayanar və əl çalardı. Bu hərəkət oynamaq istəyən şəxslərə yol vermək demək idi. O zamanlar indiki kimi hamı birdən meydana daxil olmazdı. Yaşlı insanların sayı azaldıqca, oyun üslubu dəyişir.

Bu hava daha çox iməciliklərdə ifa olunarmış. Dilə gətirilməsə də, əsas məqsəd oynayanların bir-birini yorması idi. Rəqs zamanı kimin uzun müddət yorulmadan rəqs edə bilməsini müəyyənləşdirməyə çalışardılar. O səbəbdən qarşı tərəflər bir-birini yorub oyundan çıxarmağa çalışarlarmış. Oyunun ritmi get-gedə gücləndiyindən müəyyən müddətdən sonra nəfəs tükənməyə başlayır və tərəflərdən biri oynamaqdan yorulduğundan artıq rəqsi davam etdirə bilməzdi. Kim yorulurdusa, çatdıra bilmirdisə, tərəf müqabilinə təşəkkür edərək oyundan çıxırdı. Təşəkkür yavaşca baş əyib əl çalaraq oyundan çıxmaqdan ibarət idi. Bu jest həm də uduzduğunu boynuna almaq demək idi. Ona görə də bu rəqsə daha bacarıqlı olanlar, getdikcə sürətlənən havaya yorulmadan oynaya bilənlər çıxardılar. Buna da bütün iştirakçıların cəsarəti çatmazdı.

Zoğala gedən. Ə.Səyyarənin sözlərinə görə, “Zoğala gedən” havasına ancaq kişilər oynayardılar. Dörd kişi meydana çıxardı. Əvvəl hamısı eyni cərgədə oynayır, sonra iki-iki ayrılırdılar. Bir qədər oynadıqdan sonra yerlərini dəyişərdilər, yəni cütlüklər ayrılırdı. Onların yerdəyişməsi çox maraqlı idi. Bunu müşahidə etmək çətin olarmış. Kimin kimlə oynayacağı əvvəlcədən müəyyən olunmurdu, çünki öncədən məşq etmirdilər. Söyləyici deyir ki, “Zoğala gedən” nadir rəqs idi, az hallarda oynanırdı, çünki o havanı hamı oynaya bilmirdi.

Yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz havaların bir qismi (“Tərəkəmə”, “Yerli hava”, “Sıçrama” və s.) oyun havaları,

bir qismi isə hayla oxumaq üçün çalınan havalardır (“Çay daşı, çaylaq daşı”, “Qərib hava”, “Köhnə hava” və s.). Oyun havalarında, adətən, hayla deməsələr də, hayla deyilən havalara həm də oynayırlar. Damburçular çox zaman ifa etdikləri mahnıların adlarını bilmir, sadəcə, çalıb-oxuyurdular. Bəzən də havaları damburçuların adları ilə adlandırırdılar. Məsələn, “Ata Bilalın havası”, “Ata Kamalın havası”, “Sənəmin havası”, “Uzun Aslanın havası” və s. Bu havalardan bəziləri damburçuların adları ilə adlandırılsa da, bəziləri dambur havalarını çox sevən azarkeşlərin adları ilə yaddaşlarda qalıb. Ata Bilalla Ata Kamal Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub boyabaşa çatmış, məşhur damburçulardır. Onlar qardaş idilər. Hər iki damburçu ötən əsrin 70-ci illərində dünyalarını dəyişiblər. Amma onların məclis aparmaları, dambur ifa etmələri, deyişmələri ilə bağlı bu gün də bölgədə çoxlu xatirələr mövcuddur. Uzun Aslan Ata Bilal və Ata Kamaldan fərqli olaraq, damburçu olmayıb. O, bu havanı çox sevirmiş, bütün məclislərdə sifariş verər və oynayırmış. Uzun Aslanın bu havaya aşırı sevgisi sonralar həmin havanın əsl adını yaddan çıxarmış, hava yaddaşlarda “Uzun Aslanın havası” kimi qalmışdır. Uzun Aslan damburçu olmasa da, arabir hayla deyərmiş. R.Əfqan onun bizə bir haylasını dedi:

Məhlədə toyux gəzər,
Yar, aman-aman,
Otun kökünü əzər.
Dili qurumuş düşmən,
Yar, aman-aman,
Ortada dil gəzdirər.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Uzun Aslan damburu sevdiyi üçün evində tez-tez məclislər təşkil edər, bəyəndiyi damburçuları da oraya dəvət edərmiş. Sonralar onun övladları da bu ənənəni davam etdirmişlər.

Haylaların birinci misrası ilə də havaları adlandırdıqlarını müşahidə etdik. Məsələn, “**Çay daşı, çaylaq daşı**” havasının adı haylanın birinci misrasından götürülmüşdür:

Çay daşı, çaylax daşı,
Çaylağın yasdı daşı.
Getmişdik iməcliyə,
Verdilər lobyə kaşı⁵⁵.

D.Nizami damburda şən havaların⁵⁶ da olduğunu söylədi. Bunlardan “**Can aman-aman**” adlı havanı xüsusi qeyd etdi. “Can aman-aman” ifadəsi haylanın sonunda deyilən nəqarətdir. Bu nəqarəti dambura qulaq asanlar xorla oxuyurlar. Q.İbadullah “Can aman-aman” havasının Şəki havası olduğunu qeyd etdi:

Baxçadan gülü dərdim,
Can, aman, yar,
Yar, aman, yar.

Ay aman-aman,
Yar, aman-aman.
Na-na-na-na, nay-nay.

Yumurtanın sarısı,
Yar aman-aman,
Yedim qaldı yarısı.
Qoy sana qurban olsun,
Ay aman-aman,
Bu qızların hamısı.

Bu bölgənin əhalisi arasında bəzi havaların necə yaranması ilə bağlı xatirələr də dolaşmaqdadır. “**Məşədi havası**”nın

---

⁵⁵ Kaş – Balakənlilər şorbaya kaş deyirlər.

⁵⁶ Şən hava – oynaq hava

necə yaranması ilə bağlı bizimlə xatirələrini bölüşən damburçuların dediklərinə görə, Balakən rayonunda Məşədi adlı bir şəxs 1930-cu illərdə hökumətdən qaçaq düşmüş, bir müddət sonra Balakən çayının yanındakı calğaların dibində öldürülmüşdür. Bu havanın üstündə oxunan haylalar həmin münasibətlə deyildiyi üçün hava “Məşədi havası” adlanır. Bu hadisə ilə bağlı oxunan haylalar bu gün də balakənlilərin yaddaşında qorunub saxlanılır:

Samavarı qurdular,
Ax aman-aman,
Can aman-aman,
Qurğusunu burdular.
Calğaların divində,
Ax aman-aman,
Can aman-aman,
Məşədini vurdular.

Aşa⁵⁷ bacı neyləsin,
Ax aman-aman,
Can aman-aman.
Dərdi kimə söyləsin.
Məşədini vurdular,
Ax aman-aman,
Can aman-aman.
Allah rəhmət eyləsin.

Qara at qurşundadı,
Can aman-aman,
Yar, aman-aman,
Dağların başındadı.
Məşədinin papağı,

---

⁵⁷ Aşa – Ayışə adının Balakən variantıdır. Bu ad Şəkiddə Aşə kimi tələffüz edilir.

Ax aman-aman,
Can aman-aman.
Sadığın başındadı.

Saçmaları sancıbdı,
Ax aman-aman,
Baş götürüb qaçıbdı.
Sadığın həməən dosdu,
Can aman-aman,
Türkiyəyə qaçıbdı.

Damburçu Q.İbadullahın dediyinə görə, Balakəndə əvvəllər **“Pəhləvan havası”**⁵⁸ da məşhur imiş. O, bu havadan yadına sala bildiklərini oxudu:

Dur görüm, dur görüm,
Dur görüm, pəhləvan,
Oyna görüm, oyna görüm,
Oyna görüm, pəhləvan.
Qalx görüm, qalx görüm, pəhləvan.

“Pəhləvan havası”nın musiqisi insanı sanki cəld olmağa, hərəkətdə olmağa təhrik edir. Bu hava ilə pəhləvana mənəvi dəstək verilərmiş. Hal-hazırda təəssüf ki, bu hava ifa olunmur. Görünür, bölgədə vaxtilə məşhur olan kəndirbazlığın sıradan çıxması bu mərasim zamanı ifa olunan havaların, o cümlədən də “Pəhləvan havası”nın da unudulmasına səbəb olmuşdur. Bunu tamamilə təbii hal saymaq olar. Mərasim keçirilmirsə, orada oxunan mahnılar da, icra olunan ayinlər də unudulmağa məhkumdur. D.Nizaminin dediyinə görə, bu hava gülüş yarışları zamanı gülüşçiləri həvəsləndirmək üçün də çalınarmış. Ondan havanın sözlərini oxumağı xahiş etdikdə yal-

---

⁵⁸ Pəhləvan deyəndə ipdə oynayan kəndirbaz nəzərdə tutulur.

nız bu misranı deyə bildi: “Pəhləvanım, pəhləvanım, pəhləvan”. Bu havaya həm qadınlar, həm də kişilər oynayırmış.

Bölgədə zamanında çox məşhur olmuş dambur havalarının və rəqslərinin bir qismi artıq unudulmaq üzrədir. Bu havaları hətta bu günün ustad damburçuları sayılan şəxslər belə tam xatırlaya bilmirlər. Belə havalardan biri “*Sıçrama*”dır. Hacıyev Ərəbiddin Molla Teyyub oğlu damburda ifa olunan “*Sıçrama*” adlı bir rəqsin adını çəkdi, amma oynama formasını tam təsvir edə bilmədi.

Əksər söyləyicilər indiki havalarla keçmiş havaların fərqləndiyindən şikayət elədilər. Balakən rayonu Qazma kənd sakini Hacıyeva Aygün Camal qızının dediyinə görə, əvvəllər daha çox ağır havalar çalınarmış, indi daha çox oyun havaları ilə qarışıq havalar çalılırlar. H.Ərəbiddin isə indi çalınan hava ilə oxunan sözlər arasında olan uyğunsuzluqdan şikayətçidir. Onun dediyinə görə, əvvəllər çalınan hava ilə oxunan sözlər uyğunluq təşkil edərmiş, indi isə belə şeylərə çox da fikir verilmir.

Keçmişdə bu ərazidə yer əkmək üçün boyunduruğa qoşulmuş kəllərdən istifadə olunub. Əkin zamanı boyunduruğun üstündə oturan adamlar darıxmamaq üçün hayla söyləyərmişlər. “Araba kal boynunda” havasının da adı buradan yaranıb.

Alagözov Fərmanla söhbətimiz zamanı o, “Leyli” adlı dambur havasının adını çəkdi. Amma damburçulardan bu hava ilə bağlı heç bir məlumat eşitmədik.

Damburçalanlar bir sıra xalq mahnılarını, eləcə də digər mahnıları damburda ifa edə bilirlər. “Sarı gəlin”, “Azərbaycan maralı”, “Qaragilə” kimi xalq mahnılarını, Molla Cumanın “Ya bir olar, ya iki” mahnısını, “Cücələrim” uşaq mahnısını, Türkiyəli müğənnilərin ifa etdikləri “Bul, gətir” adlı bəstəni də damburçuların ifalarında dinləyə bildik. Dediklərinə görə, onlar həmin mahnıların musiqi hissəsini olduğundan qısa çalırdılar. Onlar bəzən müəyyən məşhur mahnıları götürür, sözlərini dəyişə-

rək ifa edirdilər. R.Əfqan məşhur “Çay” adlı mahnının musiqisini olduğu kimi çalaraq sözlərini belə dəyişirdi:

Təkər içi ox idi,
Yiyib, qarnım tox idi.
Süfrəyə çay gəlmişdi.
Çaaaaay.
Mürəbbəsi yox idi.
Çaaaaay.
Çay, çay, çay.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, o dövrdə məclislərdə oynamaq üçün damburda oyun havaları ilə yanaşı, həm də saz havaları ifa edərtilər. Məsələn, “Yanıq Kərəm” havası çalardılar. “Yanıq Kərəm” havasının ifası zamanı üstündə hayla da deyilirdimi” sualına mənfi cavab aldıq. Söyləyicilər onu da vurğuladılar ki, yaşlılar, həmçinin vəzifəli adamlar dambur havalarına o qədər oynamağa meyil etməzdilər. Dambur havalarına daha çox cavanlar oynayardılar.

Söyləyicilər damburun ifa texnikası haqqında da məlumat verdilər. Dambur çalanlar əvvəllər heç mizrabdan istifadə etməzdilər. Damburda sim sayı az olduğu üçün onu mizrabla çalmağa ehtiyac olmazdı. Ancaq məclis uzun çəkəndə əllər simə dəyməkdən yorulur, o zaman hərdən mizrab götürənlər də olardı. Hər damburçunun öz çalma tərziləri olub. Elə ifaçılar vardı ki, bir barmaq – şəhadət barmağı ilə çalardı. Bir qisim damburçu isə şəhadət barmağı ilə yanaşı, digər barmaqlardan da istifadə edərdi.

Ata Bilal heç vaxt mizrab işlətməzdi. O, damburu dörd barmaq ilə çalardı, hər dəfə əlini simə vuranda “şarak-şarak” səslər çıxardı. Dabax Mehralı dörd barmaq ilə çalardı. Alagöz Tacəddin bəzi havalarda daha incə səs almaq üçün hərdən mizrab işlədərmiş. Hətta bəzən damburu ancaq baş barmaq ilə çalan damburçularla da qarşılaşmaq mümkün imiş. M.Olaxan

Hənifə kəndindən olan bir damburçuda belə bir halla qarşılaşdığını dedi, amma damburçunun adını xatırlaya bilmədi.

H.Eldar damburda ifa etdiyi “Eldarın havası”⁵⁹ adlı havadan bəhs edərkən, ifa zamanı sağ əlin iki barmağından – şəhadət və orta barmaqdan istifadə olunduğunu qeyd etdi. Söyləyicinin dediyinə görə, belə havaların ifası zamanı (danışarkən ifa etdiyi hava sürətli oyun havalarından biri idi) digər barmaqlarla işləmək çətin olur. Çünki o biri barmaqların iştirakı qolu çox hərəkət etdirir ki, bu da damburçunun tez yorulmasına səbəb olur. “Yerli hava”nın, “Gürcü havası”⁶⁰nın, orta sürətli rəqs havalarının ifası zamanı əsasən şəhadət barmaq işləyir. O biri barmaqlardan isə havaya, damburçunun dili ilə desək, “gözəllik qatmaq üçün” istifadə olunur. Keçmişdə yaşlı damburçuların bəziləri barmaqlarını dambura çırpa-çırpa oxuyardılar. Bu, ritm tutmaq məqsədi daşıyarmış. Bu zaman hava ilə yanaşı, çırıq səsləri də eşidilmiş ki, bu da dinləyicilərə xoş gəlmiş. Digər dambur ifaçıları ilə müqayisədə çox gənc olmasına baxmayaraq, hal-hazırda bölgədə yaxşı damburçu kimi ad çıxarmış R.Əfqanın fikrincə isə, dambur havalarını hansı barmaqla çalmağın fərqi yoxdur, barmaqlar yorulduqca dəyişdirilə bilər.

Dambur havalarının, bu havaların ifa texnikasının, ifa zamanı oxunan mətnlərin araşdırılması bu gün lokal bir ərazidə mövcudluğunu qoruyub saxlamış damburçuluq sənətinə, bu sənətin aid olduğu Azərbaycan folklorunun öyrənilməsinə töhfədir. Bu sənətin öyrənilməsi yalnız folklorşünaslıq üçün deyil, eyni zamanda damburun çalındığı mərasimlərin araşdırılması baxımından etnoqrafiya elmi üçün, dambur musi-

---

⁵⁹ Söyləyici özünün yazdığı şeiri müəyyən bir dambur havasını üstündə ifa etdi və havanın adını bilmədiyi üçün onu zarafatla “Eldarın havası” adlandırdı.

⁶⁰ Bu havanı gürcülər çalırlar. Söyləyici havanın gürcülərdə necə adlandırıldığını bilmədi. Onlar bu havanın bölgədə yaşayan ingiloylar tərəfindən daha uzun formada ifa olunduğunu qeyd etdilər.

qisinin öyrənilməsi baxımından isə Azərbaycan musiqişünaslığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2.2. Dambur deyişmələri. Biz adətən *aşiq deyişmələri* termininə alışmışıq, amma *dambur deyişmələri* haqqında bilginiz yoxdur. Halbuki dambur deyişmələrinin əhatəli şəkildə öyrənilməsi aşiq yaradıcılığının tədqiqatçıları üçün də faydalı ola bilər.

Bayramov Cəbrayıl Abdufəttah oğlunun verdiyi məlumata görə, Tülü kəndində 1950-ci illərdə hər 3-4 evdən birində damburçalan var idi. Bu kənddə yalnız söz qoşmaq dəb deyildi, həm də yaxşı deyişmə bacarığına malik olmaq lazım idi. Deyişməsiz dambur çalib-oxumaq, tülülülərin dili ilə desək, tovdan sayılmazdı⁶¹. Tülünün Qırağoba adlanan hissəsində gecələr insanlar bir yerə yığışar, dambur deyişmələrinə qulaq asarmışlar. Bu deyişmələrdə damburçular bir-birlərinə bağlamalar deyər, bununla bir-birlərini məğlub etməyə çalışırdılar.

Ş.Məhəmməd ötən əsrin əllinci-altmışıncı illərindək Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində, demək olar ki, hamının evində dambur olmasını və hər kəsin də dambur çalıb mahnı oxumağı bacardığını qeyd etdi. Yenə bu söyləyicinin sözlərinə əsasən, əvvəllər Tala damburçuları da öz aralarında deyişərmişlər.

Damburçulardan məclislərə hazır söz bazası ilə gedib-gətmədiyini soruşduqda məlum oldu ki, bu mümkün deyil. Səbəbini də belə əsaslandırdılar ki, haylanı məclisə baxıb deyirlər. Elə hallar olur ki, onlar hansı məclisə aparıldıqlarını belə bilmirlər. Orada oxunan haylalar məclisin auditoriyasından birbaşa asılıdır. Damburçuların bu suala verdikləri cavabdan belə bəlli olur ki, damburçunun nə çalib-oxuyacağını məclis özü ona diqtə edir. Onlar məclisdəki ab-havaya uyğun çalib-oxuyurlar. Belə olan halda hazır söz bazasından istifadə o qədər də asan olmur.

---

⁶¹ Tovdan sayılmamaq – doğru hesab olunmamaq. Burada bəyənilməmək anlamında işlədilib.

Onlardan “auditoriyanı nəzərə alırlarmı” deyə soruşduqda müsbət cavab aldıq. Damburçuların fikrincə, ifaçı danışdığı məclisi hökmən nəzərə almalıdır.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, keçmişdə dambur ifaçılarının hərəsinin öz havası, deyim tərzı var imiş.

M.Olaxanın verdiyi məlumata görə, damburçular məclis qızışdıqca bir-birlərinə atmaca atardılar. Bu atmacalar bəzən kəskin olardı. Bu səbəbdən də damburçular məclis qurtaranda küsülü ayrılar, növbəti məclisə çağırılanda isə yenidən barışıb bir-biri ilə deyişməyə başlayardılar.

Bir neçə dambur ifaçısı bir məclisə dəvət alıbsa, deyişmə zamanı azarkeşlər⁶² konkret bir mövzu qoyurlar. Tutaq ki, mövzu vətəndir. Dambur ifaçıları bu mövzudan kənara çıxa bilməzlər. Əgər mövzudan kənara çıxan olarsa, o, zəif ifaçı sayılır. Məclisdə oxunan haylalar azarkeşlərin xoşuna gəlidiyi zaman “sağ ol, qardaş”, “əla”, “beş”, “bir dənə də di gəlsin” və s. kimi ifadələrlə damburçunu ruhlandırılar.

A.Rövşənlə söhbətimiz zamanı o, Ata Bilalla deyişməkdən xüsusi zövq aldığını söylədi və səbəbini də onun haylalarının daha sanballı olması ilə izah etdi. Rövşənin fikrincə, rəqibin güclü olması yaxşı haldır, çünki tərəf müqabilinin güclü olması qarşı tərəfi də çaşa gətirir. Tərəf müqabili zəif olarsa, deyişmə tez dayanır ki, bu da nə auditoriyaya, nə də qarşı tərəfə zövq verir. Hər iki tərəfin güclü olması məclisin uzun keçməsinə, auditoriyanın zövq almasına və damburçuların potensiallarını daha yaxşı üzə çıxarmağa kömək edir.

Hər iki damburçu güclü olanda auditoriya iki yerə bölünür, hər komanda bir damburçuya “azarkeşlik” edir, bu da damburçuları daha şövqlə oxumağa vadar edir. A.Rövşənin dediyinə görə, damburçunun bəyənılən hayllarına “azarkeş-

---

⁶² Dambur musiqisini sevənləri, məclislərdə iştirak edənləri damburçular belə adlandırılar.

lər” həmin anda pul verirdilər. Bir tərəf güclü olduqda isə bütün məclis güclü tərəfə “azarkeşlik” edir, bu zaman müəyyən qədər pul yığılsa da, məclis uzun sürmür.

Damburçu deyilən haylaya uyğun cavab verməyəndə qarşı tərəf ona bu tipli haylalarla sataşır:

Gözün üsdü qaşdımı?
Qaşın üsdü başdımı?
Sən maa söyləginən, ay *Qurban*⁶³,
Bunun başı boşdumu?

Bu cür haylalar məclisdə gülüşə səbəb olur, uyğunsuz cavab verən damburçunun “azarkeşləri” də belə haylaya görə onu deyən ifaçının qarşısına müəyyən məbləğ pul qoyurlar. Belə olduqda məclisi təşkil edən adam damburçulara pul vermir.

Bəzi məclislərdə həddindən artıq pul yığılarmış. Məsələn, 1990-cı illərdə Abulov Xanlargilin toyunda damburçulara 174 min pul yığılıb. Yenə də vurğulayaq ki, bu deyilənlər son dövrlərin məclislərinə aid olub. Çünki qarşılaşdığımız bütün söyləyicilər keçmiş məclislərdə damburçuya məclis sahibinin və iştirakçıların pul vermədiyini söylədilər.

Damburçular deyişməyə başlayanda əvvəlcə müəyyən bir havanı seçib, onun üstündə hayla oxuyurlar. Eyni zamanda da bir-birinin oxumasını, çalmasını izləyir, səhv etməsini gözləyirlər. Hansı dambur ifaçısı sözlərdə, ifadə səhv etsə, o zaman qarşı tərəf ona söz atmağa başlayır. Belə məclislər ancaq deyişmə ilə keçmir, bir az deyişir, hərdənbir başqa mahnılar oxuyur, hərdən də bir-birlərinin könlünü alırlar. Sonra yenidən deyişmə başlayır.

Deyişmədə ifaçı qarşısındakının sözünə cavab verə bilmirsə, mətləbdən qırağa çıxırsa, deməli, söz bazası zəifdir. Deyişmədə artıq söz olmamalıdır. İlk deyən şəxs hansı hava ilə başlayırsa,

---

⁶³ Bələdçimizə müraciət edir.

o biri də o havanın üstündə cavab verməlidir. Dambur deyişmələrində, sazda olduğu kimi, qalib tərəf məğlubun damburunu əlindən almır. Qalib damburçu tamaşaçı sevgisi qazanır, hamı onu güclü ifaçı kimi tanıyır və qəbul edir. Deyişmə zamanı tərəflərdən birinin sözü tükənəndə o uduzmuş sayılır. Məclis iştirakçıları həm də deyişən tərəflərin dambur havalarını nə dərəcədə çala bildiklərinə, hayla deyən zaman sözləri düzgün, anlaşılan formada tələffüz edib-etməmələrinə də qiymət verirlər.

Dabaxov Rafiqin dediyinə görə, bəzən damburçular deyişəndə məclis iştirakçıları iki tərəfə ayrılır, mərc kəsərdilər. Hətta bir dəfə mərc bir qoyundan olmuşdur. Durquş İbrahimplə Qarayev İbadullahın deyişməsində ikinci qalib gəldiyi üçün İbrahimin tərəfdarları, şərtə uyğun olaraq, qoyun kəsmişlər. Həmin qoyunu bütün məclis iştirakçıları ilə birgə yemişlər.

D.Rafiqin fikrincə, bağlamı ancaq deyişmə zamanı söyləmək olur. Solo ifa zamanı bağlama demək olmur.

Dambur ifaçıları məclis qızıışan zaman deyişmələrə keçirlər. Onu da qeyd edək ki, hər damburçu deyişməyi bacarmır. Bu gün bölgədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri (Azərbaycan türkləri, avar, saxur, ingiloy) dambur ifa etməyi bacarsalar da, deyişməni ancaq Azərbaycan türkləri bacarırlar.

Yuxarıda deyilənlərə əsasən, deyişmənin qaydalarını belə qruplaşdırmaq olar:

1) Deyişməni ilk başlayan dambur ifaçısı hansı havanın üstündə çalib-oxusa, tərəf müqabili də məhz həmin havanın üstündə cavab qaytarmalıdır.

2) Damburçular bədahətən oxuyurlar, amma meyxanaçılardan fərqli olaraq, deyişmə zamanı vulqar ifadələr işlətmir, etik qaydaları pozmururlar.

3) Bir-birini məğlub edə bilməyən ifaçılar sonda sual-cavab hissəsinə keçirlər. Bu zaman tapmaca-bayatıya cavab verə bilməyən ifaçı məğlub sayılır.

4) Aşıqlardan fərqli olaraq, dambur deyişmələrində məğlub tərəfin musiqi aləti əlindən alınmır. Sadəcə, məclis ifaçıları kimin güclü, kimin zəif olduğunu görürlər.

Damburçular mükəmməl çalib-oxumağı bacarmayan həmkarlarını ciddi qınaq obyektinə çevirirlər:

Gördüm musurman toyunu,
Başıma aşdı oyunu.
Sənnən hayla diyən olmaz,
Gedif otarsan, a qoyunu.

Damburçuların deyişərkən bir-birinə və məclis iştirakçılarına söz atmalarının dəfələrlə şahidi olmuşuq. Belə hallar heç kimin xətrinə dəyməz, sadəcə, gülüşə səbəb olar:

Göyərdi qamışların,
Göyə uçan quşların.
Elxan qızın dərdindən, *aman*,
İtirdi camışların.

Damburçulardan bir neçə dəqiqə əvvəl dediyi, amma qeydə almağa imkan tapmadığımız haylanı bir də deməsini xahiş etdikdə, onu yenidən deməyə çətinlik çəkirdilər. Sanki az əvvəl həmin hayla onun dilindən çıxmamışdır. Elə bu fakt da haylanın canlı ifadə yarandığını bir daha sübut edir.

D.Nizami bizə belə bir xətirə danışdı. Dambur ustası S.Şəmsəddin məclislərin birində Nizaminin söz bazasına heyrət edir və ona deyir ki, sənə bir sual verəcəyəm, onu da tapa bilsən, sənə öləne kimi sözüüm yoxdur. Şəmsəddin ona aşağıdakı haylanı deyir və cavabını tələb edir:

O qızın adı nədi?
Limonun dadı nədi?
Butağ atır, göyərmir,
Bəs onun adı nədi?

D.Nizami həmin bağlamı belə açır:

Usduldakı duzudu,
Sürüdəki quzudu.
Onun cavabını san, a deyim,
O maral buynuzudu.

Damburçular arasında olan deyişmələr bu gün də bölgə əhalisinin yaddaşında yaşayır. Müasir dövrdə damburla deyişmələri görmək mümkündür. “Ön söz”də qeyd etdiyimiz kimi, 2005-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kənd sakini Dabax Nizamla oğlu İlkinin deyişməsinin şahidi olmuşduq. 2014-cü ildə isə Tülü kənd sakini Q.İbadullah ilə Qazma kənd sakini H.Ərəbiddinin deyişmələrinin dəfələri şahidi olduq:

İbadullah:

Siz dəymişin tükümüzə,
Baxginən yükümüzə.
Mən ölüm, göz dəyməsin,
Xəlfə məllim, bizim ikimizə.

Yetim Ərəbiddin:

Əlimdəki sazımdı,
Ömür boyu mənə lazımdı.
Allah sizi saxlasın,
Sizə gözmuncuğu lazımdı.

İbadullah:

Ay eşidə külək əsdi,
Bıçaq əlimi kəsdi.
Muncuğ bizə lazım döyül,
Molla duası da bəsdı.

Yetim Ərəbiddin:

Burda quyu qazıllar,
Qazmağa da hazırlar.
Mənim kimi oğlana,
Ay qardaş, pulsuz da dua yazıllar.

İbadullah:

Əlimdə almaz olmaz,
Sözdərimi qanmağ olmaz.
Pulsuz yazılan dua,
Valah-billah, qavıl olmaz⁶⁴ ...

Bunlardan başqa, dəfələrlə H.Ərəbiddin və D.Nizaminin, həmçinin R.Əfqan, D.Nizami və H.Ərəbiddinin deyişmələrini qeydə almışıq.

2.3. Dambur və saz. Bu gün bölgənin dambur ifaçıları damburu sazdan daha qədim hesab edir, hətta onu “sazın atası” adlandırırlar:

Dəryada balıx balası,
Lilə girif yatası.
Hansı sazdan danışırısan?
Damburdu onun atası.

Biz əslində damburla sazın əlaqələrindən bəhs edərkən daha çox Molla Cumanın⁶⁵ dambura münasibətindən danışmağı nəzərdə tuturuq. Çünki vaxtilə bu bölgədə damburla yanaşı, saz ifaçıları da olmuşdur. Amma konkret olaraq Zaqatala-Balakən bölgəsində yaşayan heç bir aşığın sazla yanaşı, damburda ifa etməsi faktı ilə qarşılaşmamışıq. Şəkinin Baş Layisqi kəndindən olan, dövrünün, eləcə də Azərbaycan aşıqlarının ən məşhur

---

⁶⁴ Qavıl olmaz – qəbul olmaz

⁶⁵ Bölgə əhalisi bu aşığı Molla Cuma adlandırır, kitablarda isə Molla Cümə yazılır. Biz də yerinə görə hər iki variantdan istifadə eləmişik.

nümayəndələrindən biri Molla Cumanın (1854-1920) vaxtilə Zaqatala-Balakən bölgəsinə tez-tez gəldiyi, bu bölgədə biçin biçdiyi, həmçinin toy məclisləri apardığı haqqında məlumatlara P.Əfəndiyevin tədqiqatlarında rast gəlirik [Əfəndiyev, Molla Cümə]. Biz də bölgəyə səfərlər zamanı Molla Cumanın burada məclislər aparması ilə bağlı xatirələr topladıq. Söyləyicilərimiz Molla Cumanın sazla yanaşı, yaxşı dambur ifaçısı olduğunu da dönə-dönə vurğuladılar. 2014-cü ilin avqust ayında Balakənin dəyərli ziyalılarından olan Tahirə Sultanın bizim üçün təşkil etdiyi qonaqlıqda Q.İbadullahın damburda Molla Cumanın “Ya bir olar, ya iki” mahnısını oxuması diqqətimizi çəkdi. Molla Cumanın bu şeiri dambur üçün yazıb-yazmadığını bilmirik. Amma hər halda, belə bir faktla qarşılaşdıq. Eləcə də aşığın, ümumiyyətlə, damburla oxumaq üçün şeirlər qoşması haqqında əlimizdə konkret fakt yoxdur.

Azərbaycan folklorunun aktiv janrlarından biri olan bayatdan istifadəyə aşiq ədəbiyyatında da rast gəlmək mümkündür. Əksər aşıqların yaradıcılığında haqqında danışdığımız janr bu və ya digər formada yer tutur. O cümlədən, görkəmli el sənətkarı Molla Cumanın da yaradıcılığında bayatlarla çox üzleşirik. Fikrimizi P.Əfəndiyevin müxtəlif nəşrlərdə verdiyi bayatılar [“Molla Cümə. Əsərləri” (Bakı, 1983)] 61 bayatı (səh.173-182), [“Molla Cuma. Əsərləri” (Bakı, 2006)] 64 bayatı (səh. 521-524) da təsdiq edir. Müəllifin qeydinə görə, bu bayatıların hamısı Molla Cümənin əlyazmalarından götürülmüşdür (səh.84, 173). Digər bir müəllif – M.Yarəhmədov da toplayıb tərtib etdiyi (“Molla Cuma. Əsərləri. I cild”) kitabına Molla Cumaya aid olduğu iddia edilən 37 bayatı salmışdır ki, onlardan 36-sı “Aşıqəm” sözü ilə başlayır (səh.81, 52-57). Qeyd edək ki, hər iki müəllifin nəşr etdirdiyi bayatıların bir qismi təkrar bayatılardır.

Heç bir aşığın ifasında Molla Cumanın yaradıcılığında olduğu qədər bayatı yoxdur. Nəzərə alsaq ki, damburda oxu-

nan haylalar elə bayatılardır, dambur ifaçıları bunları hayla adlandıırırlar, o zaman aşığn niyə bayatı janrına bu qədər üstünlük verməsinin səbəbi aydın olar. Yaşlı söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, Molla Cuma tez-tez ətraf rayonlara, xüsusilə Qax, Zaqatala, Balakənə, eləcə də Dağıstana gedər, toylar keçirər, müxtəlif məclisləri idarə edər, həmçinin biçin biçərmiş. Fikrimizcə, vaxtilə Zaqatala-Balakən bölgəsində məclislər apararaq güzəranını təmin etməyə çalışan Molla Cuma damburda da çalib oxuduğu üçün haylalar, yəni bayatılar da qoşmuşdur. Çünki damburda oxunan mahnıların hamısının, demək olar ki, sözləri bayatı formasındadır. D.Nizami Molla Cumanın gəlib buralarda çalib-oxuması haqqında məlumatı vaxtilə yaşlılardan eşitdiyini dedi. Söyləyicimiz onu da qeyd etdi ki, həmin insanlar artıq dünyalarını dəyişiblər.

Molla Cumanın bayatılarının bir qisminin aşığa məxsus olduğunu müşahidə etsək də, bir qisminin də xalqdan gəldiyini görürük. Aşığın bayatılarının az bir hissəsini bayatı-tapmacalar təşkil edir. Amma təəssüf ki, bu bayatı-tapmacaların cavab hissəsi yoxdur. Onların cavab hissəsinin niyə olmaması məsələsinin səbəbini də biz elə dambur ifaçıları ilə söhbətlərimiz zamanı öyrəndik. Balakən rayonunun Tülü kəndindən olan mahir dambur ifaçısı Q.İbadullahla həmin rayonun Qazma kəndindən olan H.Ərəbiddinin deyişməsində belə bir maraqlı məqamla rastlaşdıq. Deyişmə zamanı rəqibinə qalib gələ bilməyən Ərəbiddin İbadullaha bayatı-tapmaca dedi. İbadullah da cavabı bilmədiyi üçün məğlub oldu. Biz H.Ərəbiddindən bunun cavabını deməyi xahiş etdikdə damburçu bundan imtina etdi. İsrarımızdan sonra o bizi həyətin fındıq ağacları olan hissəsinə apardı, məclisdən xeyli uzaqlaşdığımıza və dediklərinin məndən başqa kimsə tərəfindən eşidilməyəcəyinə tam əmin olduğdan sonra bir az əvvəl dediyi bayatı-tapmacanın cavabını söylədi. Cavabı niyə məclisdə deyil, xəlvətdə de-

məyini isə belə əsaslandırdı ki, əgər məclisdə desəydim, İbədullah da eşidərdi və mən bir də deyişmədə çətinə düşəndə onu bağlaya bilməzdim. Deməli, Molla Cumanın, eləcə də bir sıra digər aşığılarımızın bayatı-tapmacalarının cavablarının kitablarda verilməməsinin səbəbi onların vaxtilə müxtəlif məclislərdə söylədikləri bayatı-tapmacaların cavabını açıqlamamaları olmuşdur. Toplamalar zamanı da həmin mətnlərin cavabını bilməyən tədqiqatçılar onları olduğu kimi müxtəlif toplulara daxil etmişlər.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Molla Cuma ilə bağlı bu ərazidə xeyli sayda folklor süjeti dolaşır. Onun hətta Yunus Əmrə ilə yazdığı haqda rəvayət eşitdik. Molla Cumanın XIX əsrin ortaları – XX əsrin əvvəllərində yaşadığını, Yunus Əmrənin isə XIII – XIV əsrdə yaşadığını nəzərə alsaq, təbii ki, deyilənlərin doğru olmadığını yəqin etmək olar. Ancaq folklorlarda bu cür hallar mümkün və təbiidir. Bu, aşığın həyat və yaradıcılığının artıq folklorlaşmasından xəbər verir. Rəvayətin məzmununa gəlinə, biz bu rəvayəti Şəkinin Baş Göynük kəndindən də toplamışdıq. Burada dəyişən Molla Cuma ilə yazışan aşığıların adlarıdır. Balakəndən qeydə aldığımız rəvayətdə Molla Cumanın tərəf-müqabili Yunus Əmrədirsə, Şəkidən topladığımız rəvayətdə onun Aşığı Ələsgərlə yazışmasından bəhs olunur⁶⁶.

Deyilənlərə görə, Molla Cumanın Balakənin Qullar kəndində bir dostu olub. O daha çox həmin dostunun evinə gəlib düşərmiş. O kişi bu kəndin, ya da rayonun imamı imiş. Molla Cumanın hətta buralarda dəstə yığdığını, qoşun toplamağa çalışdığını deyən söyləyicilərlə də qarşılaşdıq. Onun məqsədi bu bölgəyə XI Qızıl Ordu tərəfindən olacaq hücumun qarşısını almaq, əhalini təşkilatlandırmaq imiş. Söyləyicilərimiz onu mükəmməl aşığı, həm də uzaqgörən və ağıllı adam kimi dəyərləndirdilər.

---

⁶⁶ Rəvayətin məzmunu üçün bax: Şəki folklor örnəkləri. II kitab. “Aşığı Ələsgərin Molla Cumaya qıfıllama göndərməsi”, səh.206

2.4. Haylaçı Sənəmin aşıqlarla deyişmələri. Bölgə sakinlərinin xatirələrində Sənəmin digər bölgələrdən olan aşıqlarla deyişməsinə aid əhvalatlar da yaşayır. Biz belə əhvalatlardan üçünü yazıya ala bildik. Onlardan nisbətən pozulmuş vəziyyətdə olanını bizə H.Ərəbiddin danışdı: “Tovuzdanmı, yoxsa başqa rayondan bir aşıq Haylaçı Sənəmin sorağını eşidir və Gülüzanbinəyə deyişməyə gəlir. Deyişmə zamanı qonaq aşıq Sənəmə şikayət edib ki, mən səni başa düşmürəm. Sənəm də ona cavab verib ki, indi mən səni başa salaram. Sənəm oxumağa başlayandan sonra qonaq onun çox güclü söz ustası olduğunu görür, gözü qorxur və məclisi tərک edib gedir”. H.Ərəbiddin o aşığın adını xatırlaya bilmədi.

Bu rəvayətin daha mükəmməl variantını R.Əfqandan qeydə aldığımız: “Qazma kəndinin aşağı hissəsinə Şambul⁶⁷ deyirlər. Tovuzlu Aşiq Hüseyn Bozalqanlı ora qonaq gəlib. Eşidib ki, burda Sənəm adında söz deyən xanım var. Hansı yolnansa Sənəmnən bu aşığı üzləşdirirlər. Deyilənə görə, bunlar dörd gün, dörd gecə deyişiblər. Axırda heç biri məğlub olmadan ayrılıblar. Sənəm buna deyir ki, aşix, qış olsaydı, sənən uzun-uzadı deyişərdim, amma sahədə tütünüm batır”. Hər iki söyləyici bizə mətnin yalnız rəvayət hissəsini danışdı, deyişmə hissəsini isə bilmədiklərini dedilər.

Bayramova Tahirə İsmayıl qızı isə bizə Aşiq Sənəmlə Aşiq Bilalın deyişməsi haqqında məlumat verdi. Onların hər ikisi 1928-ci ilin 5-7 may tarixində keçirilmiş Azərbaycan Aşıqlarının I Qurultayının iştirakçıları olmuşlar. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Sənəm bu qurultayın yeganə qadın iştirakçısıdır. Həmin vaxt qurultayın sədri Şamaxının Qəşəd kəndin-

---

⁶⁷ Bu kənd balakənlilər arasında Tərəkəmə Şambul kimi də tanınır. Deyilənə görə, həmin kəndin əhalisi vaxtilə Tovuz və Qazax rayonlarından, eləcə də Gürcüstanın Balakən rayonu ilə sərhəddə yerləşən Laqodexi rayonunun Qaval kəndindən gəlib burada məskunlaşıb.

dən olan Mirzə Bilal olub. Sonralar Mirzə Bilal repressiya qurbanı oldu. Onların deyişməsi maraqlı süjet əsasında qurulub. Aşıq Bilal Sənəmə eşq elan edir, Sənəm isə yavaş-yavaş bu söhbəti dostluğa yönəldir. Sənəm deyir:

Yağış yağar Şirvana,
Gün doğar hər bir yana.
O deyilmi yar gəlir,
Şam kimi yana-yana.

Sənəm burada Bilalı nəzərdə tutmur, sadəcə, bir məhəbbət mahnısı oxuyur. Bilal deyir:

Şirvan çiçəkdi, güldü,
Yağış yağdı, kəsildi.
Yarım yola çıxacaq,
Hələ Gülüzəndədi.

Aşıq Bilal ona işarə vurur ki, mənim yarım sən ola bilərəsən. Aşıq Sənəm cavab verir:

Gəl dayanaq yan-yana,
Oxuyaq qana-qana.
Açıq söz qəlbi qırar,
Keçmə həcvi-hədyana.

Bilal isə ondan əl çəkmir:

Yetirdim gülə zəndi,
Gülün bağı zədəndi.
Sən gülsən, mən də bülbül,
Bülbül ki gül üzəndi.

Sənəm deyir:

Çək mizrabı sazına,
Simlər qoy gəlsin cana.

Görən cavab verirmi
Səsinə, avazına?

Yəni sən mənə deyişə bilərsənmi? Bilal onda deyir:

Sənəm, xalın dən-dəndi,
Pərişanlıq nədəndi?
Səsin ağılım apardı,
Sözlərinə üzdəndi.

Yəni sən məhəbbət haqqında ürəkdən danışmırsan. Onda Sənəm deyir ki:

Sənəm qəsd edər cana,
Dost yolunda qurbana.
Tale qismət edəydi,
Bir gələrdim Şirvana.

Bilal:

Bilal əhli-düzdəndi,
Şirvan gülü dizdəndi.
Sən Qəşədə qədəm qoy,
Qulluq etmək bizdəndi və s.

Deyilənə görə, Sənəmin söz ehtiyatını görən aşıqların heç biri onunla deyişməyə razı olmamış, yalnız Aşıq Bilal özündə bu cəsarəti tapmışdır.

Söyləyicilərdən Sənəmin damburçularla deyişməsinin olub-olmadığını soruşduqda bu barədə dəqiq bir şey bilmədiklərini dedilər. Bir məclisdə iki damburçu varsa, bir çox hallarda onların deyişmələrinin şahidi olmuşuq. Bu fikir deyişməyi bacaran damburçulara aiddir. Damburçuların heç də hamısı deyişə bilmirlər. Sənəmin də mükəmməl damburçu olduğunu nəzərə alsaq, güman etmək olar ki, o, öz müasirləri ilə

deyişmişdir. Sənəm həm də aşıqlarla deyişən dambur ifaçısı kimi maraq doğurur. Yəqin ki, əvvəllər də dambur ifaçıları aşıqlarla deyişmişlər. Molla Cuma kimi azman aşığın bölgəyə tez-tez səfər etməsi, sazla yanaşı, dambur ifa etməsi, bölgədə məclislər aparması ilə bağlı məlumatlar da bu ehtimalımızın düz olması fikrini dəstəkləyir. Ancaq təəssüf ki, bu məsələlərlə bağlı əlimizdə konkret faktlar yoxdur.

Bölgədə keçmiş ustad dambur ifaçıları, onların necə məclis aparmaları, hayla demələri, yaratdıqları dambur havaları, dambur hazırlayan usta sənətkarlar, dambur deyişmələri ilə bağlı xatirələr hələ də gəzib-dolaşmaqdadır. Bu xatirələr ağızdan-ağıza keçərək müxtəlif variantlara düşüb. Əslində bu da həmin xatirələrin folklor mətni olmağını təmin edən amillərdən biridir. Ərazidə bu gün də deyişməyi bacaran xeyli dambur ifaçısı ilə rastlaşmaq mümkündür. Hacıyev Ərəbiddin, Rəhmanov Əfqan və Dabaxov Nizami onların arasında xüsusilə fərqlənən sənətkarlardır. Dambur deyişmələrinin dərinədən öyrənilməsi bu sənətlə bağlı bir sıra məsələlərin daha yaxşı araşdırılmasına işıq sala bilər.

Dambur ifaçılığı müasir dövrdə bu bölgədə də, təəssüf ki, zəifləməkdədir. Hal-hazırda bölgədə dambur çalanların, yaxşı hayla deyənlərin sayı azalmış, mey ifaçılığı isə tamamilə unudulmuşdur. Dambur ifaçılarının əksəriyyəti dambur havalarının adlarını saya bilsələr də, bəzən saydıqları havaların bir qismini çalmaqda çətinlik çəkirlər. Həmçinin ənənəvi damburlar indi bir qədər təkmilləşmiş, əlavə simlər artırılmış, mikrofon taxılan yer qoyulmuş müasir damburlarla əvəz edilmişdir.

III FƏSİL

DAMBUR İFAÇILARI HAQQINDA

3.1. Dambur ifaçıları. Biz bu hissədə dambur ifaçılarının yaradıcılıqlarından danışmaqla, həm də bölgənin dambur sənətini işıqlandırmağa çalışacağıq. Burada haqqında bəhs etdiyimiz dambur ustalarının böyük əksəriyyəti bu gün həyatda yoxdur. Dünyasını dəyişmiş dambur ifaçılarından Qarayev İbədullah Zeynalabid oğlu istisna olmaqla, heç birini həyatda görmək bizə qismət olmadı. Həmkarları, ailə üzvləri, qohumları, eləcə də apardıqları məclislərdə şəxsən iştirak edən insanlarla görüşərək onlarla bağlı xatirələri toplamağa çalışdıq. Görüşdüyümüz insanlara vəfat etmiş dambur ifaçıları haqqında müəyyən suallar verərək, onların zahiri görkəmi, xarakterləri, şəxsi həyatları, oxuduqları mahnılar, ifa etdikləri havalar, ifa texnikaları və s. barədə məlumatlar əldə etdik. Həmçinin bir hissəsinin fotoşəkillərini, doğum və ölüm tarixlərini, bəzilərinin 1990-cı illərdə məclis apararkən ailə üzvləri tərəfindən lentə alınmış videokasetlərini, həmçinin həvəskarlar tərəfindən qeydə alınmış bir neçə səs yazısını əldə edə bildik. Bunlar müasir dövrümüz üçün olduqca qiymətli məlumatlardır. Çünki bölgənin dambur ifaçılığı zamanında araşdırılmadığı üçün bu gün həmin sənət haqqında tam təsəvvür əldə etmək mümkün deyil. Söyləyicilərin əksəriyyəti məclislərdə damburçuların meyçilər tərəfindən müşayiət olunduğunu söyləsələr də, biz qətiyyənlə belə bir halla qarşılaşmadıq. Bu gün bölgədə meyçilərin, demək olar ki, hamısının həyatdan getməsi həmin ənənəni yoxa çıxarmışdır. 29.11.2018-ci ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində damburla bağlı tədqiqat apardığımız zaman söyləyicilərimizdən biri – 1956-cı il təvəllüdü Muradov Muradxan Abdusalam oğlundan atasının ömrünün son illərində çəkilmiş bir video-kaseti

olduğunu eşitdik. Həmin kaset bölgənin ustad dambur ifaçılarından biri olan Murad Abdusalam haqqında məlumat verməklə yanaşı, damburla meyın qoşa ifası barədə də müəyyən təsəvvür yaradır. M.Muradxanın atası Abdusalam kişinin ömrünün son illərində apardığı bir məclisi lentə aldırması həmin məsələyə müəyyən qədər işıq tutmağa yardım edəcəkdir.

Bu fəsildə hal-hazırda bölgədə yaşayıb-yaradan, eləcə də dünyasını dəyişmiş dambur ifaçıları haqqında toplayıb sistemləşdirə bildiyimiz məlumatları verməyi məqsədəuyğun hesab etdik.

Kazımova Ana Məmmədəmin qızı 1895-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub, 1984-cü ildə dünyasını dəyişib. Onun təhsili olmayıb. Cavanlığında yaxşı dambur çalılıb-oxuması ilə ad çıxarıbmış. K.Ananın çox keşməkeşli taleyi olmuşdur. Əri Hacımahmud kişi imkanlı bir adam imiş. Sovet hökuməti 1928-ci ildə digər bölgələrimizdə olduğu kimi Şəki-Zaqatala bölgəsində də “təmizləmə” əməliyyatına başlayır. Kolxozlaşdırma siyasəti adı altında imkanlı adamların var-dövlətlərini əllərindən alır, etiraz edənləri güllələyir, ailələrini də ya məhv edir, ən yaxşı halda isə sürgünə göndərirdi. Əhali arasında nüfuzlu, sözükeçən adamlar da müxtəlif bəhanələrlə aradan götürülürdü. Kazımova Ananın oğlu Balakənin Talalar kənd sakini 1935-ci il təvəllüdlü Kazımov Şahmərdan Qurban oğlunun dediyinə görə, bu zaman sovet ordusu bu bölgədə əhalinin möhkəm dirənişi ilə qarşılaşmışdır. Şəkinin Qanlı Qobu adlı hissəsində bölgə camaatı sovet ordusu ilə üz-üzə gəlsə də, qüvvələrin qeyri-bərabərliyi, həmçinin bu ordunun öz dövrü üçün müasir silah-sursatının qarşısında geri çəkilməli olmuşdur. Yerli əhali tərəfindən “kor avtomobil” adlandırılan tanklar üsyan qalxan əhalini amansızcasına atəşə tutur, qırıb keçirdi. Həmin dövrdə Şəki-Zaqatala bölgəsində minlərlə günahsız insan sovet hökumətinə qarşı çıxmaq adı altında məhv edilmişdir. Belə adamlardan biri də Kazımova Ananın həyat yoldaşı Ha-

cımahmud kişi idi. Onun bütün var-dövlətini əlindən alan hökumət ailəsindən də əl çəkmədi. Əvvəlcə qaçaq düşən Hacımahmud kişi Alazan çayı sahillərində gedən atışma zamanı öldürüldü. Deyilənə görə, Hacımahmud kişi ordu komandirlərindən birini yaraladığı üçün onun aradan götürülməsində xüsusi canfəşanlıq edilmişdir. Hətta yaraladığı komandir onun ölüsünü görməyə gəlmişdir. Həmin dövrdə keçmiş Lenin bağının divarlarına söykədilib güllələnən yüzlərlə balakənlini el qaydası ilə dəfn etməyə qoymamış, elə kütləvi şəkildə xəndəklərə tökmüşdülər. Yaşlı söyləyicilərin dediklərinə görə, onların arasında əlləri bağlı halda meydana çıxarılıb güllələnən qadınlar da olmuşdur. Bunlar əsasən güllələnən kişilərin həyat yoldaşları idilər. Ancaq Hacımahmud kişi hökumətdən qaçıb qaçaq dəstəsi yaratdığı üçün həmin basdırılanların arasında olmamışdır. Onun qəbri də insanların toplu halda töküldüyü xəndəklərin yanında, amma tək basdırılmışdır. Hacımahmud öldürüldükdən sonra hökumət onun ailəsindən də əl çəkməmişdir. Yoldaşı Kazımova Ana və dörd uşağı tutularaq güllələnməyə aparılmış, amma qonşuları Kriskom Murtuzəli (o da yaxşı dambur ifaçılarından biri olmuşdur) onları ölümdən xilas etmişdir. Kriskom Murtuzəli Ana arvadla Hacımahmud kişinin guya ayrı yaşadıkları barədə verdiyi məlumatdan sonra onları güllələməmiş, Qazaxıstana sürgünə yollamışlar. Gəmi ilə Qazaxıstana sürgünə göndərilən Kazımova Ananın övladlarından biri yolda ölür və onun meyitini əlindən alıb, dənizə atırlar. Onu da sürgün edilən digər qadınlar kimi Qaraqandaya işləməyə göndərilər. Bir müddətdən sonra qadınların bir qismini Frunzedəki düşərgəyə yollayırlar. K. Ana və övladları da Frunzeyə göndərilən dəstənin arasında olur. Frunzedəki şərait Qaraqandadakına nisbətən yaxşı imiş. Belə ki, burada onlara nəzarət nisbətən zəif olduğundan övladlarından birini də Qazaxıstanda itirən Ana arvad dörd uşağından ikisini götürüb qaçmağa nail olur. Min bir əziyyətlə

Balakənə qayıdan Ana arvadı həbs edirlər və o, dörd ay türmə həyatı yaşayır. Həbsxanadan çıxdıqdan sonra qayını Qurbanla evləndirilir. Qayını Qurban kişi də Qafqaz-islam ordusunun tərkibində rus-erməni dəstələrinə qarşı döyüşənlərdən biri olmuşdur. Oğlu Kazımov Şəhmir Qurban oğlunun dediyinə görə, o, Bakı və Şamaxı şəhərlərinin rus-erməni dəstələrindən təmizlənməsi əməliyyatlarında iştirak etmişdir. K. Ananın ikinci evliliyindən dörd övladı olmuş, amma onlardan ikisini hələ uşaqkən itirmişdir. Yaşlı söyləyicilər Kazımova Ananın yaxşı dambur ifa edib haylalar söylədiyini desələr də, övladları onun məclislərə getməsinə təkzib etdilər. Onların dediklərinə görə, Ana arvad ancaq evdə özü üçün çalıb-oxuyarmış. Bəzən də arvadların yığışdığı gaplarda dambur ifa edərmiş. Kazımova Ananın qardaşı **Telliyev Abid Məmmədəmin oğlu** həm yaxşı dambur ustası, həm də dambur ifaçısı olubmuş. Qızı **Gülzarə** də dambur çalır, hayla deyirmiş. Təəssüf ki, Ananın qardaşı və qızı haqqında başqa məlumatlar əldə edə bilmədik.

Sayılov Məhəmməd Balakən rayonunun Qullar kənd sakinini olub. S. Məhəmməd həm çalğısı, həm də hayla deməsi ilə bölgənin sayılıb seçilən damburçularından biri idi. O, I Aşıqlar qurultayının iştirakçısı olub. Deyilənlərə görə, S. Məhəmməd də həm də dambur düzəldərmiş.

Orucov Sədrəddin Həbibulla oğlunun dediyinə görə, S. Məhəmməd zahiri görkəmcə hündürboylu, canlı, xaraktercə sakit, güləruz bir adam imiş. Söyləyicimiz onun apardığı məclislərdə dəfələrlə iştirak edib. S. Məhəmmədin sanballı adamlarla oturub-durduğu da xüsusi vurğulandı. S. Məhəmməd bölgənin bütün məclislərinə çağırılmış. Onun deyişmə qabiliyyəti çox güclü imiş.

S. Məhəmmədin ailəsində bu sənətin davamçıları olmuşdur. I fəsildə onun oğlu S. Şəmsəddin və nəvəsi S. Mahir haqqında məlumat vermişik.

Məmmədova Sənəm Hacı qızı 1887-ci ildə Balakən rayonunun Gülüzən⁶⁸ kəndində doğulmuş, 1978-ci ildə dünyasını dəyişmiş və evinin yanında yerləşən kənd qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur. Başdaşının üzərinə belə bir hayla yazılmışdır:

Su gələr, axar gedər,
Daş-qaya yıxar, gedər.
Dünya sərgi zalıdır,
Hər gələn baxar, gedər.

M.Sənəm Balakən damburçuları arasında xüsusi yerə və sanbala malikdir. Sənəm dambur ifa edib, həm də yaxşı hayla dediyi üçün camaat ona Haylaçı Sənəm deyərmiş. Balakənli söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, Haylaçı Sənəm rayonda hər kəs tərəfindən tanınan və sevilən sənətkar imiş.

O, I Aşıqlar Qurultayının qadın iştirakçılarından biri olmuşdur. Tədqiqatçı Ə.Cəfərzadə həmin qurultaydan sonra Haylaçı Sənəmlə görüşmüş, ondan 213 hayla da qeydə alaraq çap etdirmişdir. Əzizə Cəfərzadə damburçunu Aşıq Sənəm kimi təqdim etmişdir. Bu, bəlkə də, Sənəmin I Aşıqlar Qurultayındakı iştirakı ilə bağlıdır. Bu gün də Sənəmin oxuduğu haylalar və taleyi ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər xalq arasında dolaşmaqdadır. Onun vaxtilə çağırdığı haylaların bir qismi xalq bayatılarına qarışsa da, bir qismi bu gün də Haylaçı Sənəmin adı ilə oxunmaqdadır.

Başdaşının üzərində Aşıq Sənəm yazılsa da, o, el arasında daha çox Erkək Sənəm və Haylaçı Sənəm adları ilə tanınmışdır. Erkək Sənəm adını kişi paltar geyinib kişi işləri gördüyü üçün almışdır. Dambur çalıb hayla oxuduğu üçün el arasında Haylaçı Sənəm kimi də xatırlanır. Sənəmlə bağlı xatirələrini bölüşən söyləyicilərin əksəriyyəti onu at belində gördüklərini dedilər. Bazara gedəndə atının yəhərindən torba asar,

---

⁶⁸ Kəndin adı rəsmi sənədlərdə Gülüzən kimi verilsə də, xalq arasında Gülüzənbinə kimi deyilir.

bazardan aldıqlarını həmin torbaya yığarmış. Sənəm hər həftə bazara gəlirmiş. Amma ölümünə bir neçə il qalmış, artıq bazara gəlməyi səngimmiş və ayda bir dəfəyə düşmüşdür.

Atın dalına qoşduğu daşqada⁶⁹ isə meşədən qırıb gətirdiyi odunları daşıyarmış. Gülüzən kəndində toy olanda Sənəmin atı gəlin maşınının qabağında gedərmiş. O, həmişə çalışmış ki, toy karvanında olan maşınların hamısını ötüb, toy evinə birinci girsin. Demək olar ki, həmişə də buna nail olarmış və toy sahibi onun atının boynuna bir kalağayı bağlayarmış. Sənəm həmişə kişi paltarında gəzər, damağında siqaret olarmış. O dövrdə qadınlar kişi paltarı geymədikləri üçün bu, ətrafdakı insanların, xüsusilə də uşaqların marağına səbəb olmuşdur. O, başına ağ cunadan yaylıq örtər, uclarını isə alnında düyərmiş. Sənəmin qonşusu Qunduzova Ana Murtuzəli qızı onun gözəl və uzun saçının olduğunu dedi. Sənəm iş gördüyü zaman başına yaylıq atar, bazara gedəndə isə yaylıq örtməz, saçını tək hörük edib çiyindənən aşağı atarmış.

Sənəm kənd mağazasına gələndə atını mağazanın yanındakı tut ağacına bağlayıb içəri keçərmiş. Bundan xəbər tutan kənd uşaqları oraya toplaşar, maraqla ona tamaşa edərlərmiş. Onun üzü qırıxılmış, çənəsindən bir neçə tük sallanarmış. Görkəmcə arıq, boydan alçaq bir qadınmış. Bəzi söyləyicilər onun söyüşkən olduğunu da qeyd etdilər. Gülüzən kəndindəki kiçik evində yaşayırmış. Sənəmin mənsub olduğu nəsil kənddə Qaçaqqlar adı ilə tanınır. Deyilənə görə, bu nəslin əcdadları qaçaqlar olduğu üçün onları belə adlandırmışlar.

Hal-hazırda evinin yanından axan bulağa “Sənəm bulağı” adını veriblər. Əvvəllər isə “Sənəm bulağı” Sənəmin evindən bir az kənardakı kiçik bir bağın içərisində imiş. İndi isə həmin bulağın suyu quruyub. Bulağın üstünə də başdaşındakı hayla bir qədər dəyişdirilmiş şəkildə:

---

⁶⁹ Daşqa – at arabası

Su gələr, axar gedər,
Qayalar yıxar, gedər.
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxan gedər

– yazılıb. Bu, əslində xalq bayatısıdır, ancaq bölgədə Haylaçı Sənəmin haylası kimi qəbul edilir. Bölgədə folklor topladığımız zaman həm digər damburçuların, həm də Sənəmin haylalarının xalq bayatılarından bəhrələndiyini də müşahidə etdik. Ümumiyyətlə, bu bəhrələnmə qarşılıqlı şəkildə olmuşdur. Yəni damburçuların söylədikləri haylaların bir qisminin xalqdan alındığını, eyni zamanda onların vaxtilə dedikləri haylaların bir hissəsinin artıq müəllifi unudularaq xalq bayatılarına qarışdığını müşahidə etdik.

Sənəmin olduqca kədərli taleyi olmuşdur. Nakam sevginin təsiri ilə o, əlinə dambur alaraq nisgilini haylaları vasitəsilə çatdırmışdır. Sənəm gənclik illərində bir oğlanı dəlicəsinə sevsə də, ona qovuşa bilməmiş, buna görə də heç vaxt ailə qurmamışdır. Bəzi söyləyicilər onun məhz bu səbəbdən kişi kimi geyindiğini və özünü kişi kimi apardığını dedilər. Bununla bağlı R.Əfqandan belə bir rəvayət qeydə aldıq: “Sənəmin sevgilisi varmış. Çar Rusiyası onu hansısa səbəbdən tutur. Qərargah Zaqatalada, ya da Şəkiddə yerləşirmiş. Sənəm gedib qərargahın qarşısında oturub günlərlə yanıqlı-yanıqlı dambur çalıb-oxuyur. Bir gün qərargahın rəisi olan rus yanındakılara tapşırır ki, gedib bunun səbəbini öyrənsinlər. Qadını rəisin yanına gətirirlər. Sənəm onun yanında da bir az çalıb-oxuyur. Tərcüməçi rəisi başa salır ki, qadın sevgilisi üçün gəlib. Onun üçün neçə gündü burada ah-fəğan eləyir. Bunu eşidən qərargah rəisinin ürəyi yumşalır, Sənəmin sevgilisini azad etdirir. Həmin adam Sənəmin hesabına həyatda qalır, ancaq onunla deyil, başqası ilə evlənir. O gündən də Sənəm qadın

paltarını çıxarıb tullayır, deyir, elə kişi mən özüməmmiş. O - gün, bu gün – ərə getmir, həmişə də kişi paltarında gəzir.”

Söyləyicilərin dediyinə görə, Sənəm daha çox tütün iməciliklərində çalib-oxuyarmış. Hər məclisə getməzmiş. Şindi-yev Zahid Bayram oğlunun verdiyi məlumata görə, Sənəm daha çox tütün sahəsində hayla deyərmiş. Sahədə işləyən hər kəs dayanıb ona qulaq asarmış.

Sənəmin “Çay daşı, çaylaq daşı”, “Qərib hava”, “Yerli hava”-nı gözəl ifa etməsi ilə bağlı məlumatlar qeydə alındı. R.Əfqan “Sənəm havası” adlı havanın da mövcud olduğunu söylədi və aşağıdakı haylaları həmin havanın üstündə oxudu. Mahnının yarısından H.Eldar da ona qoşuldu:

Əfqan:

Su gəlsə, arxa bəsdı,
Dolansa, çarxa bəsdı.
Yar, üzün bir gün görsəm,
Arxabaarxa bəsdı.

Su gələr, axar gedər,
Dağ-dərə yıxar, gedər.
Bu dünya pəncərədir = bir güzgüdür,
Hər gələn baxar, gedər.

Əzizim, Gülüzənə,
Gün düşər Gülüzənə.
Sənəmi görmək istəsən,
Gəlginən Gülüzənə.

Eldar:

Su axar bəndər-bəndər⁷⁰,
Dağlardan qarı əndər.

---

⁷⁰ Bəndər-bəndər – dalğa-dalğa

Dərmansız dərdə düşdüm, *ay qardaş*,
Dərmanımı tez göndər.

Əfqan:

Ay işığı süd kimi,
Arxalığın çit kimi.
Gəlmə bizim məhliyə,
Öldürəllər it kimi.

Eldar:

Dağlarda, meşələrdə,
Şam yanar şüşələrdə.
Sən girdin yar qoynuna,
Mən qaldım küçələrdə.

Əfqan:

Oxuyan Sənəmdimi?
Gözündəki nəmdimi?
Camahatdan soruşun
Əvvəlki Sənəmdimi?

Eldar:

Xəncərimi bağlaram,
Düşmənimə dağlaram.
Yar yadıma düşəndə
Yüz il kimi = uşax kimi ağlaram.

Əfqan:

Gülüzanın yollarında
Morux bitər kollarında.
Ay Allah, öldür məni
Nazlı yarın qollarında = qucağında.

Eldar:

Mazımçayın⁷¹ haçası,
Bir sirrim var açası.
Bakıda⁷² bir qız gördüm,
Mən götürüb qaçası.

Əfqan:

Car yolunu düz gördüm,
Üsdündə bir qız gördüm.
Saçları beş yüz manat,
Mən hələ ucuz gördüm.

“Çay daşı, çaylaq daşı” havasının adı bu hava üstündə oxunan hayladan götürülmüşdür. Həm Ə.Cəfərzadənin yazdığına, həm də söyləyicilərin dediyinə görə, Sənəm bu havanı çox gözəl ifa edirmiş. R.Əfqan həmin havanın üstündə bizə aşağıdakı haylaları oxudu:

Çay daşı, çaylaq daşı,
Çaylağın xırda daşı.
Getmişdim iməciyə⁷³,
Verdilər lobya kaşı.

Tənəkdə üzüm qara,
Dərrib göndərdim yara.
Məni yardan ayıranı
Rahat getməsin gora.

Reyhanı səpdüm düzə,
Göyərüb çıxdı dizə.

---

⁷¹ Mazımçay – Balakən rayonunda kənd.

⁷² Söyləyici mahnı qurtarandan sonra dedi ki, Sənəm Balakəndə oxumuşdu, mən də Balakəni Bakıya çevirdim.

⁷³ Şəki, Qax, Zaqatala və Balakən rayonlarında *iməcilik* sözü *iməci* kimi işlədilir.

Ay istəkli sevgilim,
Gəl danışaq üz-üzə.

Bölgə sakinlərinin xatirələrində damburçuların bədahətən hayla deməsi ilə bağlı xeyli əhvalat dolaşır. Hayla, adətən, bədahətən söylənir. Yəni yaxşı hayla deməyi bacaranlar yeri gələndə fikirlərini hayla ilə ifadə edirlər. Balakəndə müxtəlif situasiyalarla bağlı yaradılmış haylalar haqqında əhvalatların bir qismi də Sənəm haqqındadır. Onlardan birini də damburçu Nizami danışdı. “Sənəm əyninə sırxılı geyinərmiş. Əjdər Əsədov adında bir katib varmış. Görüb Sənəm gəlir. Yanındakılara deyib: “Habı istidə bu niyə sırxılı geyinib? İsti olmurmu, görəsən?” Sənəm də elə bil bunun dediklərini hiss eliyibmiş. Bunların yanına çatanda deyir:

Ay sinavar⁷⁴ duran yerdə,
Burgusun buran yerdə.
Ət gedib, sümük qalıb,
Qocalıx duran yerdə.
Ət gedib, sümük qalıb,
Qocalıx duran yerdə.

Yəni isti havada əyninə sırxılı geyinməsinin səbəbini izah edir ki, qocalmışam, soyuq olur. Deyir, katib birbaşa yüzüydüyü qaşqasına⁷⁵ yapışdırıf ki, halaldı sanıa”. Damburçu Nizami Sənəmin bir neçə haylasını da bizim üçün damburda çalılıb oxudu. Onun dediyinə görə, məclislərdə dambur çaldığı zaman bəzən məclis iştirakçıları ondan Sənəmin də haylalarını oxumasını istəyirlər və o zaman aşağıdakı haylaları deyir:

Əzizim, Gülüzana,
Gün düşüb Gülüzana.

---

⁷⁴ Sinavar – samovar

⁷⁵ Qaşqasına – alınına

Sənəmi görmək istiyən,
Gəlsinnər Gülüzana.

Çağırdım Sənəm deyib,
Hay verdi, mənəm, deyib.
Əyil, üzünən öpüm,
“Bu mani sənin” deyib.

Hayla diyən Sənəmdimi?
Gözdərində nəmdimi?
Bir Sənəmnən soruşun *siz*,
Həminki Sənəmdimi?
Bir Sənəmnən soruşun *siz*,
Həminki Sənəmdimi?

Damburçu Nizami sonda özündən əvvəlki sənətkarlara
hayla ilə rəhmət oxumağı da unutmadı:

Qoy Nizamın adı olsun,
Həmişə ağızda dadı olsun.
Cəmi ölən sənətdəkilərin
Qoy ruhları şad olsun.

Balakəndə Haylaçı Sənəmə aid olduğu deyilən xeyli hayla dolaşmaqdadır. Onların arasında daha çox diqqətimizi çəkən aşağıdakı nəqarətli hayla oldu. Bu hayla bir qədər həzin səslə oxunarmış. Bayramova Tahirə bunun asta oxunan hayla olduğunu da qeyd etdi. Bu haylanı qızlar oxuyurmuşlar. Haylalar xorla oxunmazdı. İlk haylanı deyən qız dayanar, növbəti haylanı digər qız başlayar, eyni nəqarətlə davam edərdi:

Gələn Sənəmdimi, aman-aman yarım,
Gözündəki nəmdimi, nazik bədən.
Görənlərdən soruşuram, aman,
Aman, yarım Sənəm ol, Sənəm.

Deyilmi nazik bədən?

Nəqarət:

Ay nazik bədən,
Səndən ayrılmışam, gözəlim.
Demədimmi...

Haylaçı Sənəmin yaxın münasibətdə olduğu adamlara zarafatla dediyi haylalardan bəziləri bu gün də xatırlanır. O, ata minib kolxoz idarəsinə tez-tez gəlirmiş. Ayağında çəkmələri, əynində qalfeyi şalvar, kişi köynəyi olarmış. Başına da çalma⁷⁶ bağlayarmış. Kolxozun Tamam adında katibəsi varmış. Sənəmin Tamamla zarafatı varmış. Hər otağa girəndə “Sən hələ köçmüyübsanmı⁷⁷”, – deyə sual verər, sonra haylalar deyərmiş. Sənəmin dediyi həmin haylalardan yaddaşlarda biri qalıb:

Damburumsan, sazımsan,
Ördəyimsan, qazımsan.
Tamam, səni yiyərdim,
Hələ maa lazımsan.

Kor Ata Balakən rayonunun Tülü kəndinin sakini olub. Onun doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik. Söyləyicilər Kor Atanın soyadının ya Qarayev, ya da Atayev olduğunu təxmin etdilər.

Deyilənlərə görə, Kor Ata meşədə işləyəndə bir gözüne ağac batdığı üçün belə adlandırılırdı. Söhbət etdiyimiz insanların çoxu Kor Atanın onlardan çox böyük olduğunu, bu səbəbdən də onu yaxşı tanımadıqlarını dedilər. Vaxtilə evdəki bö-

---

⁷⁶ Çalma – yaylıq bağlama formasıdır. Çalma iki cür bağlanır. 1) Qadınlar bunun üçün əvvəlcə yaylığı üçkünc edər, başlarına bağlayanda uclarını arxada düyərdilər. Bu zaman yaylığın ucları arxada sallanmış vəziyyətdə qalardı.

2) Yaylıq üçkünc edilər, başa bağlandıqdan sonra arxada ucları çarpaz formada bir-birinə keçirər, sonra uclarını alına gətirib, orada düyərdilər.

⁷⁷ Bölgədə ərə getmək ifadəsi əvəzinə köçmək sözü işlədilir.

yüklərdən Kor Atanın yaxşı dambur çaldığını, gözəl hayla çağırıldığını eşitdiklərini qeyd etdilər. “Onun deyişmələri var idi-mi” sualımızı isə M.Olaxan “Kor Ata deyişmələrin şahı olub”, – deyə cavablandırdı. Bu söyləyicimiz Kor Atanın Serjant Zeynalabidlə deyişmələrinin olduğunu eşitdiyini dedi. Bu məclisdə Aqqubayev İsrafil onları meydə müşayiət edib. Balakən rayonunun Kortala kənd sakini 1936-cı il təvəllüdlü Puçaxova Müşgünaz Mohuma qızının dediyinə görə, onun toyunda damburçular da iştirak edirmişlər. Onlardan Ata Kamalın, Puçax İdrisin, Kor Atanın adlarını çəkdi.

Puçaxova Müşgünazın verdiyi məlumatla görə, Kor Ata onun gəlin gəldiyi evin qonşusu imiş. O, uzun, arıq adam imiş. Gözünün biri kor olduğu üçün kənddə Kor Ata kimi tanınmış. Xarakteri haqqında soruşduqda zarafatla “Fağır adam idi. Dama girən⁷⁸ kişi nə təhər olar”, – deyə cavab verdi. Kor Ata həm damburda ifa edər, həm də haylalar oxuyarmış. Çolpa İdris isə meydə onu müşayiət edərmiş. Rastlaşdığımız söyləyicilərin əksəriyyəti Kor Atanın dövrünün ən tanınmış damburçularından biri olduğunu qeyd etsələr də, onun haqqında yuxarıda yazdıqlarımızdan əlavə məlumat verə bilmədilər.

Dabaxov Mehdi Rəcəb oğlu yaxşı dambur çalıb, hayla deyirmiş. Onun doğum və ölüm tarixini müəyyənləşdirə bilmədik. Övladlarından şəklini istəsək də, tapa bilmədilər. Dabax Mehdi Dabax İsmayilla Dabax Rəcəbin atası, Dabax Nizaminin isə babasıdır. Nəvəsi Nəbiyeva Əsmayə İsmayıl qızının dediyinə görə, o, hündürboylu, yaşlı adam idi. Əvvəllər milisdə işləmiş, sonra təqaüdə çıxmışdı. Mehdi kişidən “Balası” adlı dambur havası yadigar qalıb. D.Nizaminin dediyinə görə, babasının səsi o qədər gur imiş ki, bu havanı ifa edərkən kilometrərlə uzaq məsafədən eşidilmiş. Dabaxov Nizami bizə bu havanı çalıb bir neçə hayla oxudu:

---

⁷⁸ Dama girmək – evlənib arvadın evinə köçmək

*Ay dağlardan belə gəldim,
Balası, oynadım, gülə gəldim.
Səs qızıl fonda düşəndə⁷⁹
Balası, gör necə dilə gəldim.*

D.Nizami Mehdi kişinin dediyi haylalardan yalnız birini xatırlayır. Bu hayla əslində ümumazərbaycan bayatısının bölgə variantı olsa da, damburçu onun babasına aid olduğunu xüsusi vurğuladı və onu da qeyd etdi ki, qarlı havada keçirilən məclisdə ondan hayla söyləməsini xahiş edən məclis iştirakçlarına deyilib:

*Ay dağlar başı ala qar,
Ay bala, ala bulud, ala qar.
Çox-çox qarlar yağmışdı,
Balası, yağmamışdı belə qar.*

D.Mehdi hər həftənin cümə günü türməyə baş çəkərmiş ki, görsün tanıdığı adamlardan kim var. Bir dəfə necə olursa, bir cümə ötürüb ikinci cümə getməli olur və orada yatan tanışlarından biri onu belə bir hayla ilə qarşılayır:

*Rəcəboğlu, yenə düşdüm çöllərə,
Həsərət qaldım sənin təkli güllərə.
Hər cumada gözümü tikmişəm yollara,
Yoxdur viran qalmışa bir gələn.
Hər cumada gözümü tikmişəm yollara,
Yoxdur veran qalmış elimnən gələn.*

Dabaxov Rafiq də Dabax Mehдинin “Balası” loğatını çaldı, dediyinə görə, aşağıdakı hayla da Mehdi kişiyyə aiddir. Mehdi kişi bu haylanı “Balası” havasının üstündə oxuyarmış:

*Dağlar da ağlasın məni,
Güllər bağlasın məni,*

---

⁷⁹ Bu misrada səsinin diktafona yazıldığına işarə edir.

Ölsəm, basdır yol üsdə,
Oy balası, görən ağlasın məni.
Oy balası, görən ağlasın məni.

Söyləyicilərin bir qismi **Durquş İbrahimi** Tülü kəndinin ən güclü dambur ifaçısı hesab edir. Həmkəndlisi Bayramov Cəbrayıl Abdufəttah oğlu İbrahimin soyadının Haqverdiyev olduğunu bildirdi. Onun doğum və ölüm tarixlərini, nəyə görə Durquş adlandırılmasını müəyyənləşdirə bilmədik. Durquş İbrahim mülayim, dünyagörmüş, ağsaqqal adam olub. O, təbiətən bir az küsəyən imiş.

Yaşlı söyləyicilərin dediklərinə görə, müasirləri arasında Durquş İbrahimə söz çatdırıla bilən damburçu yox imiş. Onun illərdir dünyasını dəyişməsinə baxmayaraq, hələ də Tülü camaatı İbrahimin hayla demək istedadı haqqında ağızdolusu danışır. Durquş İbrahim təhsilli adam deyildi. O, kəndin çobanı olub.

Tülü kənd sakini 1939-cu il təvəllüdlü Bayramov Cəbrayıl uşaqların İbrahimi evlərində keçirilən məclisdə görüb. Durquş İbrahim həmin məclisə təzəcə tərəş olunub gəlibmiş. Buna görə ona atmaca atan həmkarına Durquşun cavabı belə olur:

Heçidə, ay heçidə,
Ölünü aparallar meçidə.
Kişidə saqqal olmur,
Saqqal olur keçidə.

Deyişmələrini soruşduqda məlum oldu ki, Dabax Mehralı (Dabaxov Nizaminin əmisidir) ilə, Dabax İsmayıl (Dabaxov Nizaminin atasıdır) ilə deyişmələri olmuşdur. Dabaxov İsmayıl-la Durquş İbrahimin münasibəti çox yaxşı imiş, zarafatları var imiş. Dabaxov İsmayıl xəstəxana gözetçisi işləmişdir. Durquş İbrahim bazara gedəndə görür ki, İsmayıl xəstəxananın qapısında dayanıb. Ona iki bənd hayla deyib, cavabını gözləmədən çı-

xıb gedər, İsmayıl da bundan əsəbiləşib İbrahimin dalınca cavab verməyə qaçarmış. İbrahim İsmayılı həmişə cırnadırmış. İbrahim dala çevrilib görəndə ki, İsmayıl ona çatacatdadır, iki hayla da o zaman deyib, cavabını gözləmədən sürətli addımlarla uzaqlaşarmış. İsmayıl da dalınca tərini silə-silə, “bax bu məni belə yandırır ha”, – deyə-deyə yenə gedərdi.

Durquş İbrahimlə deyişməyə o dövrün əksər dambur ifaçıları ehtiyat edərmişlər.

Dabaxov İsmayıl Mehdi oğlu (1933-1986) Balakən rayonunun Tülü kəndindən idi. Həmyerliləri arasında Dabax İsmayıl kimi tanınırdı. Onu görənlərin söylədiyinə görə, arıq kişi idi. İsmayılın böyük ailəsi varmış, onun doqquz uşağı olub. İsmayılın maaşı az, ailəsi isə böyük olduğu üçün güzəranını çətinliklə təmin edirmiş. Bununla bağlı söyləyicilər onun haqqında belə bir əhvalat danışdılar: “Qaralov Hacıömər o zaman kənd sovetinin sədri idi. Bir gün İsmayıl Qaralovun yanına gəlir ki, mənə internat məktəbə vermək üçün iki arayış ver. O da deyir ki, ikisini yox, birini verə bilərəm. Qayda belədir ki, hər evdən bir uşaq internat məktəbə gedə bilər. İsmayıl dayanır, sədrin üzünə baxır və deyir:

*Sədr, mən demirəm, qəndi, yağı,
Qırx manatdı unun tayı.
Xırda-xuruşdan savayı,
Görün nələr almalyam.*

Qaralov gülür, yanındakılara deyir ki, bunun doqquz uşağının doqquzuna da arayış verin, aparsın”. İsmayıl harada çətinliyə düşsə, hayla ilə həmişə işlərini düzəldirmiş. M.Olaxanın dediyinə görə, o, zamanında çox hayla deyib, amma yadında qalmayıb.

Dabaxov Nizamidən atası İsmayılı xəbər alanda çox ailəcanlı və zarafətçil adam olduğunu dedi. Onun dediyinə görə, atası dambur çalıb söz deyən imiş, amma məclislərə getmir-

miş. O, atasının dediklərini zamanında bir kasetə yazdırıb, amma indi kaset yoxa çıxıb.

D.İsmayıl xəstə olduğu vaxtlarda da öz-özünə çoxlu hayla deyərmiş. Bu haylalarda xəstəliyin verdiyi ümitsizlik aşkar şəkildə hiss olunur:

Bağçada gül olmadı,
Nə saralıb-solmadı.
Neçə şəhərə getdim,
Maa çara olmadı.

Dabaxov Nizami atasının dediyi haylalardan xatırlamağa çalışdı və bunları yadına saldı:

Uzun çinar, sənəm yar⁸⁰,
Səni sevən mənəm, yar.
Səni sevən yox olsa,
Cəfa çəkən mənəm, yar.

Meçidin həyrəməsi⁸¹,
İçində nar dənəsi
O yannan yarım gəlir,
Bilmirəm nə verəsi.

Atayev Bilal (1935-1987) Tülü kəndində yaşayıb. Həmyerliləri arasında Ata Bilal kimi tanınır. O, zahiri görünüşünə görə alçaqboylu, arıq, qarayanız, bıqlı adam idi. Saçları bir az tökülmüşdü, onları arxaya darayardı. Ata Bilal, deyilənlərə görə, avtolavka⁸² maşınının sürücüsü idi. Söyləyicilərin dediklərinə görə, Ata Bilal həm dambur havalarını əla bilirmiş, həm də yaxşı hayla çağırırmış. O, deyişmələrdə xüsusi ad çıxarıbmış. M.Ola-

---

⁸⁰ Hündür boylu, gözəl yar

⁸¹ Meçidin həyrəməsi – məscidin ətrafı

⁸² Avtolavka maşınları sovet dövründə səyyar mağaza rolunu oynayırdı. Onun içində yemək, geyim və s. əşyalar satılırdı.

xan Ata Bilalginin dəstəsinin tez-tez yeyib-içmək məclislərinə getdiklərini qeyd etdi. Kəndin, demək olar ki, bütün məclislərinə dəvət almış. Ata Bilal məşinında da dambur gəzdirirdi.

Deyişmə zamanı heç kimin qəlbinə dəyməzdi. Damburçuların dili ilə desək, “şirin hayla söyləyərdi”. Yaxşı davranışı var imiş. Dediği haylalar həm mənaca dərin, həm də quruluşca mükəmməl olardı. Cavanların olduğu məclislərdə öyüd-nəsihət xarakterli haylalar da deyərmiş.

D.Nizami Ata Bilalın xəstəxanada yatarkən həkimlərlə də hayla ilə danışdığını söylədi. Bu da onların çox xoşuna gəlmiş. Hətta bütün günü xəstəxanadakılar onun hayla çağırmaclarına qulaq asarmışlar. D.Nizaminin atası İsmayıl kişi həmin xəstəxananın gözetçisi imiş. Nizaminin o zamanlar dambura meyli başladığı üçün tez-tez gedib Ata Bilala baş çəkər və ona qulaq asarmış. Onun dediği haylalardan bir neçəsi D.Nizaminin yadında qalıb:

Oğlanın adı İsə,
Ay civində vardı kisə.
Mamedə⁸³ yaxşı baxginən,
Ay doxdur Hacı İsə⁸⁴.
Ay lilay, Maral xanım,
Aldı naz ilə canım⁸⁵.

Çöyrülüb manıa baxdı,
Sınəsinə ulduz taxdı.
Şərqiyyə⁸⁶ yaxşı medsestra,
Amma bir qıçı axsaxdı.

---

⁸³ Mamed – Məmməd Ata Bilalın palata yoldaşlarından birinin adıdır.

⁸⁴ Hacı İsə – Hacı İsə Ata Bilalı müalicə edən həkimin adıdır.

⁸⁵ Bu haylanın digər variantı belədir: “Cibimə qoydum kisə, Məni çağırdı İsə. *Habı* Bilala yaxşı baxginən, Ay doxdur Hacı İsə”.

⁸⁶ Şərqiyyə xəstəxanadakı tibb bacılarından birinin adıdır.

Gör nicə gözəl dildi,
Nazı-nazı məni bildi.
İynə vurannarın içində
Rəhimlisi Sevildi⁸⁷.

Soruş məni xəyaldan,
Xəyal gəlir haradan.
Sizə yadigar qalsın,
Xəsdə Ata Bilaldan.
Ay lily, Maral xanım,
Naz ilə aldı canım.

Ata Bilal adı həyatda sakit təbiətli adam imiş, amma məclislərdə dambur çalıb hayla çağırdığı zaman sanki özünü unudar, hiss olunardı ki, bu iş onun sevimli məşğuliyyətidir. Onun Dabax Mehralı ilə, Zalxa ilə deyişmələrinin olduğunu söylədilər. M.Olaxan danışdı ki, bir dəfə Uzun Aslanın “Volqa” markalı maşını ilə Ata Bilalla birlikdə Yalta şəhərinə istirahətə gediblər. Ata Bilal həmin səfərə damburunu da aparır və Balakəndən Yaltaya çatanadək, həmçinin geri döndükləri zaman da bütün yol boyu hayla deyibmiş. Yaltada uzunluğu 400 metr olan bir restoran varmış. Orada oturub yeyib-içəndən sonra Uzun Aslan Bilala oxumağı təklif edir. Ata Bilal əvvəlcə etiraz edir, amma Uzun Aslanın ısrarından sonra damburunu götürüb çalır və hayla çağırmağa başlayır. Bu zaman təbii ki, onu mey müşayiət eləmirdi. Söyləyicinin dediyinə görə, o 400 metrlik zala o qədər adam yığışır ki, iynə atsan, yerə düşməzdə. Orada olanlar Bilala gətirib pul verməyə başlayırlar ki, oxusun. Həmin məclisdə o dövrün pulu ilə 760 manat pul yığılmışdı.

Söyləyicilər Ata Bilalın dambur havalarını yaxşı ifa etməsini xüsusi vurğuladılar və onu da qeyd elədilər ki, böyük

---

⁸⁷ Sevil xəstəxanada işləyən tibb bacılarından biridir.

qardaşı **Atayev Kamal** (Ata Kamal kimi tanınır. Təəssüf ki, onun haqqında geniş və əhatəli məlumat toplaya bilmədik) Bilaldan yaxşı dambur çalır. Amma Ata Kamal çox hayla çağırılmazdı. Səbəbini də belə izah elədilər ki, onun səsi o qədər də yaxşı deyilmiş. Söyləyicilər onu da qeyd etdilər ki, Ata Kamalın oğlu Mamed də çox hazır cavab adam idi.

Dabaxov Nizaminin dediyinə görə, Ata Bilalın oğlu **Vəli** də dambur çalıb hayla deyirdi. Vəli hal-hazırda Rusiyada yaşadığı üçün onunla görüşüb söhbətləşə bilmədik.

Dabaxov Mehralı (1933-2012) Tülü kəndində Dabax Mehralı kimi tanınır. O, kəndin yaxşı dambur ifaçılarından biri kimi xatırlanır. M.Olaxan əksər dambur ifaçılarının Dabax Mehralı ilə də deyişməyə çəkdiyini qeyd etdi. O, deyilənlərə görə, boy-buxunlu, dolu bədənli imiş. Başında papağı olarmış. Söyləyicilər onun xasiyyətinin də yaxşı olduğunu söylədilər. Dabax Mehralı aşıpazlıq edər, kəndin bütün xeyir-şər məclislərinin yeməklərini hazırlayarmış. O, kolxoz işində gözətçi kimi də çalışmış. Deyişmə zamanı qətiyyətlə əsəbiləşməz, heç özündən çıxmazmış. M.Teyyubun verdiyi məlumata görə, o, hayla çağırıldığı vaxt “aman-aman” kəlməsindən çox istifadə edər, bəzi hallarda isə nə dediyini anlamaq çətin olardı. Onunla Ata Bilalın deyişmələri daha çox yaddaşlarda qalıb. Ata Bilalın çağırıldığı haylalar daha sərrast, tutarlı olar, nə dediyi də dəqiq anlaşılmış. Deyişmə zamanı mey də çalınardı, dayanmazdı. Onlar deyişmələrini daha çox ağır havaların üstündə qurarmışlar. Ümumiyyətlə, deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəldik ki, ənənəni yaxşı bilən keçmiş dambur ifaçılarının əksəriyyəti bu zaman ağır havalara üstünlük vermişlər. “Belə məclislərdə rəqslər nə zaman başlanırdı” sualına Musayev Olaxan zarafatla cavab verdi ki, içkidən sonra hamı oynayırdı.

Alagözov Tacəddin (1928-2003) Tülü kəndinin sakini olub. Kənddə Alagöz Tacəddin kimi tanınır. O, qarayanız, hün-

dürboy adam imiş. A.Tacəddin zarafat eləməyi çox sevən, sakit təbiətli adam imiş. Alagöz Tacəddin yetim böyüyüb, səkkiz yaş olanda atasını, on iki yaşında isə anasını itirib. Bu səbəbdən də övladları nəsilərində başqa damburçunun olmasını bilmirlər. A.Tacəddindən sonra da ailədə bu sənəti davam etdirən yoxdur.

A.Tacəddindən söz açanda söyləyicilər əvvəlcə onun olduqca məlahətli və gur səsinin olmasını vurğuladılar. Onun səsi o qədər gur imiş ki, çox uzaqlardan eşidilmiş. Hayla deyəndə sözləri açıq-aydın tələffüz edər, təkrara yol verməmiş. Oğlu onun 45-48 il çalıb oxuduğunu söylədi. O, məclislərə çox getməz, yalnız hörmətli adamların dəvətlərini yerə salmazmış. M.Olaxanın dediyinə görə, Balakənli Yaqub Mamedov⁸⁸ rayona tək gəlməmiş, yanında çoxlu yoldaşları da olar və rayonda bir ay qalarmış. Rayona çatan kimi ilk işi məclis təşkil etmək və oraya Alagöz Tacəddini dəvət etmək olarmış. Tacəddinin ifasını çox bəyənən Yaqub Mamedov ona bir mağaza bağışlayıbmiş.

Alagöz Tacəddin təsərrüfatda çalışır, qarpız əkərdi, qısa müddət də kolxozda briqadir olaraq çalışmışdır. O, iş prosesində də hayla zümmə edərmiş.

Alagözov Fərmanın dediyinə görə, atasının Durmuş İbrahim, Ata Bilal, Dabax Mehralı ilə deyişmələri olmuşdur.

İstisnasız olaraq bütün söyləyicilər A.Tacəddinin səsinə və dambur çalmağını çox təriflədilər. Dabaxov Rafiq Karaxman oğlu da Alagöz Tacəddinin olduqca gur səmə malik olduğunu və gözəl dambur çaldığını qeyd etdi. D.Rafiq digər söyləyicilərdən fərqli olaraq, A.Tacəddinin söz bazasının o qədər də zəngin olmadığını dedi.

Serjant Zeynalabid adı ilə məşhur olan damburçunun soyadı Qarayevdir. O, təxminən 1921-ci ildə Tülü kəndində anadan olub, 2000-ci ildə elə həmin kənddə də dünyasını dəyi-

---

⁸⁸ Onun kim olduğunu soruşduqda ədliyyə işçisi olduğu deyildi.

şib. O, damburçu Qarayev İbadullahın atası idi. Söyləyicilərin dediklərinə görə, Serjant Zeynalabid ferma müdiri işləyirmiş. O, balacaboynu, cəld hərəkətli bir adam idi. Bir neçə dəfə evlənmişdi. Serjant Zeynalabidin yaxşı hayla deməyi varmış. Onu tanıyan həmyerliləri deyirlər ki, hərdən xahiş edəndə yolda getdiyi zaman belə çoxlu hayla qoşarmış. Deyilənlərə görə, güclü söz ustası olub, amma məclislərə getməyib. Damburu fermada çalardı. Serjant Zeynalabidin yaxşı dambur çalmasını söyləyici “gözəl dambur çalırdı, lap özü də sındıra-sındıra” cümləsi ilə ifadə etdi. Müasirləri arasında damburu onun qədər mükəmməl çalan olmayıb, İbadullah da dambur ifa etməyi atasından öyrənmişdi. Serjant Zeynalabidin digər oğlu **Nəriman** da dambur çalıb oxuyur. Nəriman İbadullahın ögey qardaşdır.

Əhmədov Zeynalabid haqqında məlumatı Mirəliyev Xəlifə Mollamusa oğlundan aldıq. Əhmədov Zeynalabid Qazma kənd sakini olub. O, həyətinə çoxlu qaz saxladığı üçün el arasında Qaz Zeynalabid kimi tanınardı. Alçaq boylu, dolu kişi imiş. Ə.Zeynalabid dambur, nağara çalar, zurna çalmanın yanında züytutardı. Amma bunların arasında ən yaxşı bacardığı iş nağara vurmaq idi. O, böyük, tək çubuqla çalınan nağarada ifa edərmiş.

Yaşını soruşduqda M.Xəlifə Zeynalabidin atası Mollamusa ilə təxminən yaşlı olduğunu və təxminən 1987-1988-ci illərdə dünyasını dəyişdiyini dedi. Zeynalabid yaxşı dambur ifaçılarından biri olmuşdur. Əhmədova Sevda Zeynalabid qızının verdiyi məlumata görə, o, hayla da deyərmiş. Qaz Zeynalabidin dediyi haylalardan xatırlamasını xahiş etdikdə evdə onun vaxtilə çəkilməmiş bir videodiskinin olduğunu dedi. Əhmədova Sevda həmin diski verməyi vəd etsə də, biz onu əldə edə bilmədik. Qaz Zeynalabidin kimlərlə dəyişdiyi haqqında məlumat ala bilmədik. O, həmişə toylarda iştirak edər, zurnaçıların yanında olarmış. İbrahimov Hizbullahın dediyinə görə, onun toyunda da Qaz Zeynalabid nağara, dambur çalıb.

1989-cu ildə Qaz Zeynalabid Bakıda keçirilən Novruz tədbirlərində Balakən rayonunu təmsil edənlərdən biri olub.

Onun damburu hal-hazırda Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində qorunur.

Sovet dövründə Ali Sovetə, yerli rayon sovetlərinə və s. seçkilər keçirilirdi. O dövrdə seçkiyə bayram kimi baxırdı. Həmin günlərdə Qaz Zeynalabid nağara, Miralların⁸⁹ Möhüdü isə zurna çalaraq camaatı seçkiyə dəvət edərildilər. Onlara Hənifə kəndindən olan **Muzi** də qoşulardı. Muzi keçən əsrin 60-cı illərində Hənifə kəndində məskunlaşdırılan qaraçılardan idi. O da zurna çalardı.

Rəşidov Küfrəddin. Bu damburçu haqqında məlumatı R.Əfqandan aldıq. Əfqandan hansı damburçularla dəyişdiyini soruşduqda Rəşidov Küfrəddinin adını çəkdi. Küfrəddin Balakən rayonunun Kortala kəndindən olub. Onun doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik. Öyrəndik ki, Küfrəddin 70 yaşına çatanda dünyasını dəyişib. Onun söz bazası zəngin olsa da, bronxit olduğu üçün səsi xırıltılı çıxırmış.

R.Əfqan 2004-cü ildə R.Küfrəddinlə dəyişib və bu dəyişmə Kortala kəndində baş tutmuşdur. Sonralar da onlar tez-tez görüşüb dəyişərmişlər. Bu dəyişmələrindən biri audio kasetə də yazılıbmış, ancaq təəssüf ki, Rəhmanov Əfqan hərbi xidmətdən qayıtdıqdan sonra o audio kaseti evdə tapa bilməmişdir. Əfqanın dediyinə görə, o, yaxşı dambur ifaçılarından biri olmuşdur.

R.Küfrəddin cavan vaxtı Nargilə adlı qızı sevirmiş. Qızla əhd-peyman edib hərbi xidmətə gedən Küfrəddin qayıdanda sevgilisinin artıq iki uşaq anası olduğunu öyrənir. Sevgilisi hərbi xidmətdə olan Nargilə nisbətən imkanlı biri ilə ailə qurubmuş. “Nargilə” havası həmin qıza həsr olunur. Mahnının sözlərində həsrət, qınaq var.

---

⁸⁹ Nəsil adıdır.

R.Küfrəddinlə R.Əfqanın deyişmələrin məzmunu da həmin nakam sevgi üzərində qurulub. Küfrəddin kişi sevgilisindən şikayət edir, Əfqan isə buna görə onu qınayır. Həmin deyişmələrdən bəzi hissələri Rəhmanov Əfqan bizə Küfrəddinin “Nargilə” havasının üstündə oxudu:

Niyə yaşdı qoydun gözü?
Sənsən bir gözəlin özü.
Əgər gəlməyişdiniz, Nargilə,
Niyə verirdin, sözü?

R.Əfqan Nargilənin ailəli olduğunu eşitdikdə Küfrəddinin düşdüyü vəziyyəti belə təsvir etdi:

O gün mənim başım çaşdı,
And olsun, dilim dolaşdı.
Səni Nargilə çağırdım, Nargilə,
Qızın, üsdümə qaşdı.
Sənin, adın, dedim, Nargilə,
Qızın, yanıma qaşdı.

Üreyimi dağlamazdım,
Coşardım, çağlamazdım.
Bilseydim, vəfasızsan,
Nargilə, san, a bel bağlamazdım.
Bilseydim, vəfasızsan,
Nargilə, san, a bel bağlamazdım.

“Nargilə”nin bundan sonrakı hissəsi deyişmə şəklində davam edir, ancaq deyişmədə iki tərəfin də əvəzinə R.Əfqan oxuyur:

Əfqan:

Oxuma ya, oxuma qaşına-qaşına,
Yaz bunu yaddaşın, a.

Habı dünya bağı döyül, *ay dayı*,
Tək Nargilənin başına.

Küfrəddin:

Xanə içində xaneydi,
Dür içində dürdaneydi.
Mənim Nargilə yarım, Nargilə,
Mənimçün bir dəneydi.
Mənim Nargilə yarım, Nargilə,
Mənimçün bir dəneydi.

Əfqan:

Üreyin,ı oydu, getdi,
Səni diri soydu, getdi.
Vəfalı dediyin, qadın, Nargilə,
Niyə səni qoydu, getdi?
Vəfalı dediyin, qadın, Nargilə,
Səni niyə qoydu, getdi?

Küfrəddin:

Öyünün içi çullu çıxdı,
Qapısı nökr, qullu çıxdı.
Mən kasıb idim, *ay qardaşoğlu*, Nargilə,
Bir ayrı pullu çıxdı.
Mən yetim oğlan idim, *ay qardaşoğlu*,
Nargilə,
Bir ayrı pullu çıxdı.

Əfqan:

Ayrı qoyun atıldı,
Gör bir hara qatıldı.
Yar-yar deyib can verdiyin, Nargilə,
Ay babam, niyə pula satıldı?

Küfrəddin:

Dağıtmeynan binamı,
Uçurtma göldən sonamı.
Getdi, cəhənnəmə getsin, Nargilə,
Qanatmeynən yaramı.
Getdi, cəhənnəmə getsin, *qardaşoğlu*,
Nargilə,
Qanatmeynən yaramı.

Gedim meşədə oduna,
Qurban olum Yaradana.
Küfrəddinnən san, a vəsiyyət olsun,
qardaşoğlu,
Könül vermə hər qadına.

Əfqan:

Göz olmaz bir qaş üsdə,
Daş durmaz quru daş üsdə.
Ma, a dərs oldu, *ay babam*, Nargilə,
Hər nə desan, baş üsdə.

Mirəliyev Mollamusa Abdusalam oğlu 1928-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində doğulub, 1985-ci ildə vəfat edib. O, zahiri görünüşcə boy-buxunlu, nurani adam olub. M.Mollamusa bölgədə həm də dindar adam kimi xatırlanır. O, yaxşı Mövlud oxuyar, *zikir çalarmış*⁹⁰. Amma onun adındaki Molla sözünün dinlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Doğulanda adı Mollamusa qoyulub. Mollamusanın ana tərəfi Borçalıdandır. Onun atası Abdusalam kişiyyə el arasında Sofu Salam deyirmişlər. Sofu Salam molla olub. Sofu Salam çox yumşaq təbiətli, bir az da sadələvh adam imiş. O, dəstəmaz almaq üçün suyu həmişə özü gətirər, həyat yoldaşını heç vaxt bu-

---

⁹⁰ Zikir çalmaq – zikir etmək

yurmazdı. Ramazan ayı başlayanda Sofu Salam da hər cümə günü rayondakı Cuma məscidinə namaz qılmağa gəlmiş. Orucluq ayı təzə başlayanda arvadı ona tapşırır ki, evə qayıdanda bir banka bal alıb gətirsin. Sofu Salam balı alır, bazarda taxtanın üstünə qoyub məscidə gedir. Namazdan qayıdandan sonra balı götürmək üçün bazara qayıdır, görür ki, bal qoyduğu yerdə yoxdur. Evdə arvadına hadisəni danışır və deyir ki, yəqin kiminsə ehtiyacı varmış ki, aparıb. Dəstəmaz alanda cibindən çaya pul düşərdisə, götürməzdi ki, o pul mənim qismətim deyil.

Mollamusa gənc yaşlarından çalmağa başlayıb. O, dambur çalarkən iki barmaqdan istifadə edərmiş: şəhadət və orta barmaqdan. Damburçalanların əksəriyyəti kimi o da ifa zamanı arabir dambura çırtma vurardı ki, bu da dinləyicilərə xoş gələrdi.

Onu meydə Miralların Möhüddün müşayiət edirdi. M.Möhüddün də Mollamusa ilə eyni nəslin nümayəndəsi olub. Nə Mollamusadan əvvəl, nə də sonra onların nəslində damburçalan olmayıb. Mollamusa dambur ifa edib hayla çağırmağı özü müstəqil şəkildə öyrənmişdi.

Oğlu M.Xəlifənin verdiyi məlumata görə, Mollamusa yaxşı dambur çalan və gözəl hayla deyən olubdu. O, damburda Azərbaycan oyun havalarını da çala bilirmiş. Mollamusa xüsusilə “Yerli hava”nı gözəl ifa edərmiş. O və yoldaşları bir neçə toy mərasimini mey və damburla yola veriblər. Məsələn, Doka Şəhmirin toyunu meynən, damburla çalıblar. Belə toylarda adətən, iki dambur və mey olardı. Mollamusanın Murad Abdusalamla deyişmələri məşhurmüş. Hər iki sənətkar bədahətən hayla demək qabiliyyətinə malikmiş. Mollamusanın Ata Bilalla da deyişməsi olub.

Oğlu deyir ki, atasının damburla toy apardığını bugünkü kimi xatırlayır. Toylarda onu meyçi də müşayiət edirmiş. Həmin dövrdə kişilər başlarına kepka qoyarmışlar. Toy iştirakçı-

ları damburçuya və meyçiyə yaxınlaşıb onların kepkalarının qabaq hissəsinə – qatlanmış yerinə pul taxarmışlar.

Mollamusa qaraciyər serrozundan əziyyət çəkir və elə bu xəstəlikdən də dünyasını dəyişir. O, ömrünün son günlərində də damburunu əlindən yerə qoymayıb. Hətta ölümünə bir neçə gün qalmış ailə üzvləri onun təkliyə çəkilərək dambur çaldığını və ağladığını görürlər. Bu hadisədən bir neçə gün sonra Mollamusa dünyasını dəyişib. Onun vəfatından bir müddət sonra evi yanır və həmin yanğında Mollamusanın damburu da sıradan çıxır.

Muradov Abdusalam Bayram oğlu 1906-cı ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində anadan olub. O, həmyerliləri arasında Murad Abdusalam kimi tanınıb. Murad Abdusalam imkanlı bir ailənin övladı olub. Atası Murad Bayram bəy imiş. Onların şəhərdə, kənddə evləri olub. Murad Bayram 1934-cü ildə qolçomaq kimi güllələnib. M.Muradxanın dediyinə görə, babası Bayram indiki İcra Hakimiyyətinin yaxınlığındakı bağda on bir nəfər həmyerlisi ilə birlikdə güllələnmişdir.

Bu bölgənin əhalisi dəfələrlə çar Rusiyasına qarşı üsyana qalxıb. Üsyançılar çara qarşı təşkilatlanmış, ordu toplamışlar. Bu ordunun tərkibində qırxbaşılar, yüzbaşılar var imiş. Muradov Bayram qırxbaşı olub. Bayramın əslisi Dərbənddən olub. Onun atası İsmayıl kişi imiş. Söyləyicinin dediyinə görə, İsmayılın babalarından biri XVII əsrdə (?) Dərbənd xanının vəziri olub. Onun xanla münasibəti pozulan kimi bütün nəslini bir yerə toplayır və oradan bu bölgəyə pənah gətirirlər. Onların hamısı Balakəndə məskunlaşmayıb, bir qismi Qazax-Tovuz, bir qismi də Qaraçöp ərazisində yerləşiblər.

M.Abdusalam on səkkiz il Qazaxıstanda, Qırğızıstanda sürgün həyatı yaşayıb. Sürgünə gedəndə onun 28 yaşı var imiş. M.Abdusalamın ailəsinin bütün üzvləri sürgündə olub. Onun qardaşları Cərullah və İsmayıl sürgündən geri dönmə-

yiblər. Onlar II Dünya müharibəsi başlayanda cərimə batalyonlarının tərkibində döyüşə göndəriliblər və müharibədən qaçıtmayıblar. Həm **Cərullah**, həm də **İsmayıl** dambur çalıb hayla deyərmişlər. Bacıları isə üç il sonra sürgündən Balakənə qayıda biliblər. Abdusalamin əmiləri də sürgünə gediblər. Bu sürgündə M.Abdusalamin ailəsi həmkəndliləri Dibirolarla birgə olublar. Muradovlar kimi Dibiroları da ailəlikcə – qadınli-kişili sürgünə yollayıblar.

O dövrdə sürgünə gedənləri kəl arabasına doldurub Zaqatala rayonunda yerləşən Qala adlı türməyə gətirir, buradan da Türkiстан çöllərinə yola salırdılar. Bölgə əhalisi də qapının ağzına yığılıb onları gözləyirdi. M.Muradxan atasına istinadən qeyd elədi ki, türmənin qapısının ağzına yığışan kütlənin içində əllərində dambur olan insanlar da varmış. Toplaşan əhali sürgünə gedənləri dambur çala-çala, qəmli haylalar çağır-çağır, göz yaşı içində yola salıb. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dambur yalnız gözəl günlərin deyil, qəmli günlərin də yoldaşdır. Dambur bölgə əhalisinin bütün duyğu və düşüncələrinin tərcümanıdır.

M.S.Qorbaçov hakimiyyətə gələndən sonra repressiya qurbanlarına bəraət verdirdi və 1985-ci ildə bu ailə də bəraət alanların sırasına qatıldı. 1991-ci ildə isə onlar repressiya illərində müsadirə edilən evlərini geri qaytara biliblər.

Sürgündə olarkən Abdusalamingili səhərdən axşamədək tor atıb balıq tutmağa məcbur ediblər. Bundan bezən M.Abdusalam dəfələrlə sürgündən qaçır, amma hər dəfə tutulub geri qaytarılıb. O, sürgündə olanda mollalıq etməyə, fala baxmağa məcbur olub, həm də dambur çalması ilə tanınıb. Sürgündə olduğu müddətdə qazaxlar arasında böyük hörmət qazanıbmış. M.Xəlifə Abdusalamin özünə istinadən dedi ki, o, Qazaxıstanda ölməmək üçün fala baxıb, dua da yazarmış. Balakənə qayıtdıqdan sonra isə fala baxmayıb. Deyirdi ki, dua ya-

zardım, bundan da şəfa tapardılar. Amma heç özüm də bilmi-rəm ki, yazdıqlarım nə idi. Sonralar onun dambur ifaçısı oldu-ğunu görüb daha çox hörmət ediblər. M.Abdusalam onların haylalarından əzbərləyibmiş. M.Abdusalamin “Yar çemu ka-lu”⁹¹ adlı bir havası vardı. Oğlu Muradxan atasının dambur ça-larkən qırğız dilində də haylalar oxuduğunu dedi.

O, sürgünə göndərilməzdən qabaq evlənib, amma övladı olmayıb. Sürgündən döndükdən sonra yenidən evlənən Abdusa-lamin yeddi oğlu, iki qızı olub. O, 6-7-ci siniflərə kimi oxudu-ğundan həmin dövrdə savadlı adam sayılırdı, amma Abdusalam sürgündə olduğu üçün onu işə götürməyiblər. Odur ki, ailəsini saxlamaq üçün Balakəndə yetişən meyvələrdən – qoz, findıq, xurma və s. satar, bununla güzəranını təmin etməyə çalışmış. Bundan başqa, onun ailəsi tütün əkər, barama saxlayardı.

Murad Abdusalam zahiri görünüşcə hündürboylu, enli-kürək, fiziki cəhətdən güclü adam olub. Xaraktercə çox müla-yim və zarafatçı idi.

O, içki içməzdi. Səhər açılan kimi damburu əlinə alarmış, ailə üzvləri onun damburunun səsinə yuxudan durarmış. Abdusa-lam əsasən gaplarda, iməciliklərdə dambur çalır. O, ömrünün so-nuna yaxın ibadətə başlayıb, molla kimi fəaliyyət göstərmiş, amma dünyasını dəyişənədək dambur çalır, hayla çağırır.

Abdusalamin oğlu Muradxan bizə 26.11.1990-cı ildə təş-ki olunmuş bir məclisin video-diskini təqdim etdi. Diskin həcmi iki saata qədərdir. Orada məqsəd ümumilikdə məclisin çəkilməsi olduğu üçün Abdusalamin ifasına nisbətən az yer verilib. Bu diskin bizim üçün əsas əhəmiyyəti o idi ki, Murad Abdusalam burada meyın müşayiəti ilə dambur çalır hayla de-yir. Hal-hazırda bölgədə meyın müşayiəti ilə dambur ifa et-mək ənənəsi tamamilə sıradan çıxdığı üçün biz ilk dəfə bunu

---

⁹¹ Mirəliyev Xəlifə Mollamusa oğlunun dediyinə görə, bu, özbək havasıdır. Söyləyici özbək deyərək Türkiстанı nəzərdə tutur.

həmin video-diskdə müşahidə etdik və yaşlı insanların niyə meyın müşayiəti olmadan ifa olunan damburu bəyənmədiklərini anladıq. Doğrudan da, meylə müşayiət olunan dambur daha məlahətli səslənir. Buna baxmayaraq, damburla meyın birgə ifası zamanı çağırılan haylaları dinləyib başa düşmək bir qədər çətin idi.

Video-diskdə M.Abdusalamanı həmkəndlisi **Ziyov** (Onun tam adı Ziyavəddindir) müşayiət edir. M.Muradxanın dediyinə görə, Ziyov həm də dambur çalıb hayla deməyi bacarırmış. Abdusalamanı həmin diskdə damburla “Muleyli” xalq mahnısını ifa edib, mahnının sözlərinin yerinə hayla deməsinin, haylanın misralarının sonuna isə “muleyli” kəlməsini əlavə etdiyinin şahidi olduq:

Bu dağlar olmayaydı, muleyli,
Sarılb solmayaydı, muleyli.
Bir ayrılıq, bir ölüm –
Heç biri olmayaydı, muleyli.

Ay qız, çıxma çəkile, muleyli,
Tül köynəyin sökülə, muleyli.
Baxmasan, gözün doyar, muleyli,
Sən bizim səkiyə, muleyli....

Həmin çəkilişdən aydın görünür ki, Abdusalamanı solaxay imiş, o, damburu sol əlində tutur. Bununla əlaqədar dediyinə görə, onun solaxay dambur ifa etməsi getdiyi məclislərdə təəccüb doğurarmış. İştirak etdiyi məclislərin birində yaşlı bir kişi onun sol əldə dambur tutduğunu görür, damburu ondan alır, özü ifa edir və bir neçə hayla çağırır. Murad Abdusalamanı ondan yaşını soruşduqda məlum olur ki, kişinin 120 yaşı varmış. Bütün məclis iştirakçıları 120 yaşlı kişinin səsinin gurluğuna mat qalırlar.

Abdusalamanın oğlu M.Muradxanla söhbətimiz zamanı onların nəslində başqa damburçunun olub-olmaması ilə maraqlandıq. Məlum oldu ki, əlli-altmış il bundan qabaq Bala-

kən rayonunun Hənifə kəndindəki kişilərin səksən faizi dambur çalib-oxuyarmış. Hərənin də özünəməxsus loğatı, yəni avazı olarmış. Abdusalamin həyatında baş verən faciələrlə əlaqədar haylalarının da çoxu nisgilli, qəmgin olub. M.Muradxan bizə atasından eşidib yadında saxlandığı haylalardan bir neçəsini dedi:

Stol üstə sinimiz,
Birdi bizim sirrimiz.
Axirət dünyasında
Nədi bizim günümüz.

Andıra qalıbdı bu çağın yolu,
Ayağında qandal yeri bu yolu⁹².

Bu qoşmanı isə sürgündə dünyasını dəyişən anası Muksunun ölümü münasibətilə deyib:

Dağların başında bitibdi ala⁹³,
Ürəyim başında bitibdi yara.
Bu qərib ellərdə itibdi ana,
Bəs mən ağlamayım, kimlər ağlasın?

Nümunədən göründüyü kimi, haylalar bəzən qoşma poetik forması ilə də deyilə bilər.

Muksu arvad Qırğızıstanda vəfat edib, orada da dəfn olunub. O, avar qızı olub, odur ki, Murad Abdusalamin da avar dilini yaxşı bilirdi və oğlunun dediyinə görə, arabir haylalardan avar dilinə çevirib oxuyurmuş. Onun bizə verdiyi diskdə Murad Abdusalamin həm Azərbaycan, həm də avar dilində oxuyur. Bundan başqa o, on səkkiz il Yeddisuda yaşadığı üçün qırğız dilini də əla bilib və bu dildə oxumağı çox sevərmiş.

---

⁹² Söyləyici haylanın iki misrasını xatırlaya bilmədi.

⁹³ Ala – ot

Biz oğlundan “qırğız dilində oxuduğu zaman Balakən loğatlarından istifadə edirdi, yoxsa qırğız havalarını çalırdı” deyər soruşduqda məlum oldu ki, Murad Abdusalam qırğız dambur havalarını da ifa edir, orada öyrəndiyi sözləri oxuyurmuş. M.Muradxan onu da bildirdi ki, atasının çalma və oxu tərzində, avazında digər damburçularla müqayisədə fərqlər var idi. Görünür, bu, on səkkiz il Türkistanda yaşaması və orada tanış olduğu dambur ifaçılarının təsiri ilə əlaqədar olub.

Həmyerliləri Abdusalamin səsinin həzin olduğunu dedilər. Deyişmələrini soruşduqda Kriskom Murtuzəli, Qazma kəndindən olan **Xəlilov Nemətlə** (o Qara Nemət kimi tanınır) deyişmələrini xatırladılar. Nemət Moskva kolxozunun sədri olub. O da dambur çalib-oxumağı bacarırdı və öz loğatı varmış. Söyləyicimizin dediyinə görə, o, Neməti təxminən əlli il bundan qabaq görüb. O zaman Nemətin 65 yaşı olardı. M.Xəlifə bizə atası Mollamusanın Abdusalamlə deyışdiyini söyləmişdi. Oğlunun bildirdiyinə görə, Abdusalam deyışmələrində bağlamalardan da istifadə edərmiş. O, həmin bağlamaları xatırlamır, dediyinə görə, qonşuluqda **Zümrət** adlı cavan oğlan var imiş. O, Murad Abdusalamin bağlamalarını bilirmiş. Zümrət yaxşı dambur ifa edə, hayla deyər bilmirmiş. O, cavan yaşında dünyasını dəyişib.

Həmkəndliləri Abdusalamin oğlu M.Muradxanın da yaxşı hayla demək qabiliyyətinin olduğunu söyləmişdilər. Söhbətimiz zamanı hayla deməsini xahiş etsək də, onu buna razı sala bilmədik.

Murad Abdusalamin damburu hal-hazırda Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində saxlanılır.

Qarayev İbadullah Zeynalabid oğlu 1948-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub, 2015-ci ildə dünyasını dəyişib. Orta təhsilli idi. O, heç kimə fərq qoymaz, hamı ilə çalib-oxuyardı, əksər hallarda da qalib gəlirdi. Q.İba-

dullah D.Nizaminin yeznəsi idi. Onun damburu hal-hazırda Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində qorunur.

D.Nizaminin dediyinə görə, Qarayev İbadullah həm də mey çala bilirdi. Q.İbadullahın həm söz ehtiyatı yaxşı idi, həm də müasir damburçular arasında dambur loğatlarını daha mükəmməl bilməsi ilə seçilirdi. O, dambur da düzəldə bilirdi.

Q.İbadullah ilk dəfə dambur çalmağa başlayanda 5-6 yaşlarında imiş. Dediyinə görə, barmaqları hələ simə tam çatmırmış. O, əvvəlcə “Cücələrim” uşaq mahnısını ifa etməyi öyrənib. İlk dəfə çaldığı dambur havası isə “Ceyranım” olub. Onun verdiyi məlumata görə, bu hava Zaqatala rayonunun Çobankol kəndində çox oxunurmuş. O, hələ uşaq yaşlarından dambur məclislərinə gedir, haylalar deyirmiş. Üstündən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, ilk dəfə söylədiyi haylanı yaxşı xatırlayır:

O görükən Qaf dağı,
Ceyranım, maralım.
Əsdi gülün yarpağı.
Sən gül oluf açılсан,
Ceyranım, maralım.
Mən ireyhan yarpağı.

Q.İbadullah təbiətən tez qızışan, küsəyən adam idi, hər-dən bir zarafatla deyilən sözlərdən də cırnayardı. D.Nizamini bir dəfə Balakən rayonunun “Sərinlik” adlı istirahət guşəsinə dəvət ediblərmış. D.Nizami oraya çatanda görür ki, Q.İbadullah ilə H.Ərəbiddin məclisə ondan qabaq gəliblər. Nizami hələ oturmamış onlara hayla ilə söz atır:

Ana dedim, mamıya,
Düşmüyax biz yamıya⁹⁴.

---

⁹⁴ Yamıya – yamaya. Çuxura

Habı ikisini də *dedim*,
Bağlıymmı tomuya⁹⁵.

İbadullah kişi bu hayladan incidiyi üçün D.Nizami onun könlünü almalı olur.

Dabaxov Rafiqin dediyinə görə, Q.İbadullahın Durquş İbrahimlə deyişmələri olub, onlar həm də dost imişlər. D.Rafiq Q.İbadullahın sənətini olduqca yüksək qiymətləndirdi. Onun söylədiyinə görə, İbadullahı bağlaya bilən tərəf müqabili olmayıb. Rafiq İbadullahı yalnız mükəmməl sənətkar kimi qiymətləndirmir, onun yoldaşlığından da ağızdolusu danışır. D.Rafiqin sözlərinə əsasən, Q.İbadullah D.Rəcəbin müşayiəti ilə dambur çalmağı xoşlayırmış və onun meylə birgə ifası daha yaxşı alınırırmış. Müraciət etdiyimiz söyləyicilərin əksəriyyəti Q.İbadullahı kəskin və sanballı söz deməyi bacaran dambur ifaçısı kimi tanıyırlar.

Ona “haylanı şeir kimi oxumaq asandı, yoxsa damburla çalib oxumaq” sualını verdikdə “mənimçün fərqi yoxdur” cavabını aldıq. Onunla görüşəndə xəstə idi, bizə hayla ilə xəstəliyindən şikayət etdi:

Ustaddan aldım dərsi,
Yaxşı gəlir nəfəsi.
Dostarımı qırağa atıb
Düşdüm pastel xəstəsi.

Q.İbadullah xəstə yatanda ağına çoxlu hayla gəldiyini və onları məclislərdə deməyi planlaşdırdığını, amma sonra heç birini yadına sala bilmədiyini dedi. O, səhhəti bir az düzələn kimi yenə məclislərə gedir, özünü damburdan ayrı hiss edə bilmirdi.

---

⁹⁵ Tomu – top halında bitən fındıq ağacı

İbadullah:

*Ay işığa tutdu məni aman-aman,
Ay tutdu, qurutdu məni lilay-lilay.
Vəfalı doslar məni
Ay nə tez unutdu məni lilay-lilay.*

Ərəbiddin:

*Günlərdir əkin eylə⁹⁶, oğlan,
Gəl əkini tərək eylə lilay-lilay.
Başına mən dolanım, ay İbadullah,
Hələlik şükür eylə lilay-lilay.
Başına mən dolanım, oğlan,
Hələlik şükür eylə lilay-lilay.*

İbadullah:

*Bu dağlardan çıxdım, gəl aman-aman,
Ay dosd bağına düşdüm, gəl lilay-lilay.
Hərgah mənim dosdumdusa, balası,
Yaman günə düşdüm, gəl lilay-lilay.*

*Ay yunu gördüm qoyunda,
Min olubdu bu oyunda.
Məllim kimi bir adam varmı,
Qardaşım, deginən bu rayonda.
Məllim kimi bir adam varmı,
Ay gülüm, deginən Balakən rayonunda.*

Q.İbadullah da digər həmkarları kimi məclisdə oturan adamların könlünü hayla ilə xoş etməyi özünə borc bilir:

İbadullah:

*Qızılı taxdım dişə,
Özümə tapdım peşə.*

---

⁹⁶ Günlərdir əkin əkirlər mənasında deyir.

Vaqif müəllim⁹⁷ yavaş-yavaş,
Diyəsan₁, qayıdır keçmişə.

Qızılgülü dəribsan₁,
Ustol üsdə səribsan₁,
Vaqif müəllim, köhnə vətənə
Sən xoş gəlibsan₁.

Ərəbiddin:

Xançalımda qın olsun,
Arı üçün mum olsun.
Bura gələn ayaxların,
Ay məllim, həmişə sayalı olsun.
Bura gələn ayaxların,
Ay qardaş, həmişə sayalı olsun.

İbadullah:

Razı qalmışx qonaxdan,
Suyu doldur bulaxdan.
Niyə açılıb demirsan₁,
... səsimi⁹⁸ bayaxdan.

Ərəbiddin:

Yuxum gəlib, yatmamışam,
Axdarıb tapammamışam.
Məni niyə qınıyırsan₁,
Can-ciyər, qan işdiyə çatmamışam⁹⁹.

---

⁹⁷ Mən bu məclisə atam Süleymanov Vaqif Həsən oğlu ilə getmişdim. Damburçu həylada atamın ali məktəbi bitirdikdən sonra Balakən rayonuna müəllim kimi təyinat aldığı və bir neçə il burada işlədiyinə işarə vurur.

⁹⁸ Diktafonda səslər qarışdığı üçün nə dediyini anlaya bilmədik.

⁹⁹ İçki içmədiyini nəzərə çatdırır. Yəni hələ yaxşı yeyib-içmədiyim üçün səsim zəif çıxır.

*A düşman əlində nizə,
Durardı bizinən üz-üzə.
Səni doydurmaxdansa, Arabiddin,
Ölü salmax¹⁰⁰ rahatdı bizə.*

Ərəbiddin:

*Ay suya düşüb axıbdı,
Çöyrülüb bizə baxıbdı.
Niyə belə töhmət eylədin,
Can-ciyər, murada nə qalıbdı.*

İbadullah:

*Salam düşürmə bizə,
Sözümü diyirəm nicə.
Sən muraza çaticıysan,
Qardaşım, leylatul-qadr gecə¹⁰¹.
Murazına çaticıysan,
Qardaşım, leylatul-qadr gecə.*

Q.İbadullahın söz bazası zəngin idi, o, məharətlə deyirdi. Biz bir neçə dəfə onun yanında olmuş, çalğısına qulaq asmış, haylalarını dinləmiş və deyişmələrdəki məharətini müşahidə etmişdik. Növbəti gedişlərimizin birində Q.İbadullah bizdən bunun “hesabatını” istədi:

*Mən içməmişəm çaxırı,
Ay mis qazanın paxırı.
Əvvəl çekiliş aparmışdın¹⁰²,
Balası, noldu onun axırı?
Əvvəl çekiliş aparmışdın,
Ay qızım, noldu onun axırı?*

---

¹⁰⁰ Ölü salmaq – yas məclisinə yığışan adamları yola salmağı nəzərdə tutur.

¹⁰¹ Leylatul-qadr gecə – Ramazan ayının son on günün tək günlərindən birinə düşən gecənin adıdır.

¹⁰² Səsini diktafona yazmağımızı nəzərdə tutur.

Özünün dediyinə görə, getdiyi məclis qurtaran kimi növbəti məclisə dəvət aldığından bəzən günlərlə evə qayıda bilmirmiş.

Q.İbadullah sualları cavablandırmağı elə də sevmirdi. Odur ki, onunla söhbət eləmək asan deyildi.

Q.İbadullah rayonda keçirilən bütün tədbirlərə dəvət alardı. O, həmçinin respublika səviyyəli tədbirlərin də dəfələrlə iştirakçısı olmuşdur.

Hacıyev Ərəbiddin Mollateyyub oğlu 1939-cu ildə Bakəkən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. O, orta təhsillidir. Ərəbiddin on üç yaşından dambur çalıb-oxumağa başlayıb. Dediynə görə, ilk dəfə qarğıdalı ovxalayan iməcilikdə oxuyub. O zaman hələ dambur çalmağı bacarmırmış. Digər damburçular kimi onun da ustadı olmayıb, öz-özünə öyrənib. Onun fikrincə, dambur çalıb-oxumağın məktəbi yoxdur, ancaq həvəs lazımdır. H.Ərəbiddinin atası da dambur çalıb hayla deyən olubmuş, amma atasının üzünü görməyib. Uşaqlıqdan yetim qaldığı üçün el arasında Yetim Ərəbiddin kimi tanınır. Əmiləri və əmisi uşaqları da dünyalarını dəyişənədək çalıb-oxuyublarmış. Yetim Ərəbiddinin müxtəlif televiziya kanallarında dəfələrlə çıxışları olub. İlk dəfə efirə jurnalist Tahir Talıblı tərəfindən dəvət olunduğunu dedi. Aradan illər keçəndən sonra həmin jurnalistin oğlu tərəfindən efirə çağırılıb.

Hacıyev Ərəbiddin güzəranını məclislərdə dambur çalıb-oxumaqla təmin etməyə çalışır. Həmkarları ilə birgə oxuduğu zaman hövsələli davranır, deyişmələrdə ürək qırmaqdan ehtiyat edir. Arada “can” deyərək həmkarlarına dəstək verir. Haylalara tez-tez “can-ciyə” ifadəsini artırmağı sevir. Dediynə görə, getdiyi məclislərdə həm yeyib-içir, həm də cibinə əlli, altmış manat pul qoyurlar. Onu evə də məclis sahibi özü gətirib qoyur. Hacıyev Ərəbiddini hərdən toy məclislərinə də dəvət edirlər. Orada əsasən bəyə, gəlinə, onların valideynlərinə,

qonaqlara hayla ilə təriflər deyir. Bizim gəlməyimiz münasibətilə “Can aman” havasının üstündə bir neçə hayla dedi:

Unu töhdüm əliyə¹⁰³,
Yalvardım mən fəleyə¹⁰⁴.
Unu töhdüm əliyə,
Yalvardım mən fəleyə.
Xoş gəlib, səfa gətirdin_{11Z}, *xanım*,
Vallah bizim məhliyə.
Xoş gəlib, səfa gətirdin_{11Z}, *xanım*,
Bizim *haman* bu məhliyə.

Qara papax daş üsdə,
Dakqa papax¹⁰⁵ baş üsdə.
Siz verin₁ zakazı man_{1a}, *ay xanım*,
Ölməmişəm, baş üsdə.

Yemişi yeməliyəm,
Gözümü açıb görməliyəm.
Mən qabura¹⁰⁶ gedincə, *ay usda*¹⁰⁷,
Xırda-xırda deməliyəm.

Ey məni əyişərmı?
Düyməçə düyürsan_{1m1}¹⁰⁸?
Ey məni əyişərmı?

---

¹⁰³ Əliyə – ələyə

¹⁰⁴ Fəleyə – fələyə

¹⁰⁵ Dakqa papax – qoyun dərisindən tikilmiş milli papaq növü

¹⁰⁶ Qabura – qəbirə

¹⁰⁷ Bizə bələdçilik edən Muradov Abduləli Rahmat oğlu müəllimliklə yanaşı, musiqi alətləri də düzəltdiyi üçün ona usta deyə müraciət edir.

¹⁰⁸ Düyməçə düymək – yaylıq bağlamaq forması. Düyməçə yaşlı qadınların başlarına bağladıkları üstü dəmir, yaxud gümüş pullarla bəzədilmiş yaylıq növüdür. Papaq formasında olur və çənənin altından bağlanırmış. Bu yaylıq tək bağlanırdısa, ona *düyməçə*, ipləri qollardakı bəzəklərə, oradan da belə bağlanmış kəmərə kimi uzanırdısa, ona *mumasan* deyirdilər.

Ay xanım, düyməçə düyürsan,mı?
Köhnədən görüfsan, mən¹⁰⁹,
Ay xanım, sən Allah, qəbul edirsan,mı?

Əl-ayağım əsdimi?
İldə qurban kəsdimi?
Bir neçə sözdər dedim, ay xanım,
Sən Allah, daha bəsdimi?

Oynuyuf gülmüşdülər,
Sözdəri demişdilər.
Aysel xanımla¹¹⁰ bir neçələri, ay xanım,
Bu yaxınnan gəlmişdilər.

Oturduğum taxdımı?
Açılası savaxdımı?
Oturduğum taxdımı?
Açılası savaxdımı?
Vallah, gözəl usdasan, tar düzəldən,
Burda tarın yoxdumu?

Verən xörəkdən yiyirəm,
Kiməsə “sağ ol” diyirəm.
Sənın, o usdalığın,ın, ay qardaş,
Ömürü uzun olsun diyirəm.
Sənın, usdalığın, ay aman,
Ömürü olsun diyirəm.

Xahişimizdən sonra həyat yoldaşına da bir neçə hayla dedi:

Alça bitiririk,
Ay aman, kol dibində itiririk.

---

¹⁰⁹ Bundan əvvəlki görüşlərimizə işarə edir.

¹¹⁰ “Azad Azərbaycan” (ATV) televiziya kanalının işçilərindən biridir.

Şükür olsun Allaha,
Əlli illiyi bitiririk.
Şükür olsun Allaha,
Ay aman, əlli illiyi bitiririk.

Sözümü qanmırsan,mı?
Oda düşüb yanmırsan,mı?
Özün,u sən incitmə, *ay xanım*¹¹¹,
Bu isdidə yanmırsan,mı?
Özün,u çox incitmə, *ay xanım*,
Bu isdidə yanmırsan,mı?

Dindirib düşmən olası,
Düşmən qolda qalası.
Mənim can, həyatımsan, *ay xanım*,
Allah səni saxlasın.
Mənim həyatımsan, *ay xanım*,
Allah səni saxlasın.

Sonra bələdçimizə müraciət edən H.Ərəbiddin bizdən
“bezdiyini” də dilə gətirdi:

Hər maşına minmirəm,
Demirəm, dindirmirəm.
Ay usda, Nizama¹¹² da zəng elədim, *ay can-*
ciyər,
Vallah nə dediyimi bilmirəm.

Qabaqçöl hamamdımı?
Ay yolları samandımı?
Qabaqçöl hamamdımı?
Yolları samandımı?

---

¹¹¹ Həyat yoldaşının günün altında oturub findıq təmizləməsinə işarə vurur.

¹¹² Dabaxov Nizamini nəzərdə tutur.

Bir neçə sözdər dediy, *ay aman*,
Siz Allah, tamamdı mı?

Yemişi sən yiyəsən,
Şirin sözdər diyəsən.
Gəl, aman, sağ böyürmə, *ay usda*,
Bir-iki dənə diyəsən.

H.Ərəbiddin tez-tez oxuduqlarının bizə necə təsir etdiyini öyrənmək istəyirdi:

Azrayil, alma canım,
Damardan axan qanım.
Sən Allah, xoşdumu sizə,
Ay aman, qurban olum, *ay xanım*.

Sözdərə söz diyilməz,
Oynuyub gülünməz.
Dübara¹¹³ mən deyirəm, *xanım*,
Vallah xoş gəlibsın,ız.
Dübarə can diyirəm,
Vallah-billah xoş gəlibsın,ız.

Yuxun gəlib yatdın,mı?
Axdarıb ay tapdın,mı?
Başın,a dönüm sənın, *ay usda*,
İşin,ı sən qutardın,mı?

Balakəndə qar olsun,
Ərit yağ,ı, dağ olsun.
Qalanın soora isdiyərsən, *ay usda*,
Sənın, canın, sağ olsun.

---

¹¹³ Dübara – təkrar, ikinci dəfə

Qalanın soora isdiyərsən₁, *ay aman*,
Sənin, canın₁ sağ olsun.

Əlimdəki sazımdı,
Dilimdəki lazımdı¹¹⁴.
İcazə verin gəlsin, *ay qardaş*,
Az-çox yemax¹¹⁵ lazımdı.

Ərəbiddin Hacıyevin Qarayev İbadullah və Dabaxov Nizami, Rəhmanov Əfqan (Bu deyişmələrdən biri üç nəfərin arasında olub: Hacıyev Ərəbiddin, Dabaxov Nizami, Rəhmanov Əfqan birgə iştirak ediblər) ilə deyişmələrinin şəxsən şahidi olmuşuq və onları qeydə almışıq. Özünün dediyinə görə, Durquş İrbəhim¹¹⁶ və Ata Bilal ilə də deyişmələri olub.

H.Ərəbiddin çalib-oxumaqla yanaşı, köhnə haylalardan da nümunələr deyə bilir. “Bunlardan məclislərdə istifadə edirmi” deyə soruşduqda müsbət cavab aldıq. Yeri gələndə bu haylalardan da deyir:

Su gəlir qarpızdığa,
Tökülür yarpızdığa.
Dərd canın₁ basanda
Vur özün₁u arsızdığa¹¹⁷.

Dambur çalan beş barmaq,
Beşi də qızıl qarmaq.
Hər kişinin işi döyül
Özü çalib-oxumaq¹¹⁸.

---

¹¹⁴ Lazımdı – qafiyə kimi işlədir.

¹¹⁵ Yemax – yemək

¹¹⁶ Durquş İrbəhim – Durquş İbrahim

¹¹⁷ Hacıyev Ərəbiddin bu haylanı bizə “Qədim haylalardan biridir”, – deyə təqdim etdi.

¹¹⁸ Bu haylanı müxtəlif söyləyicilərdən bir neçə variantda qeydə almışıq.

Dabaxov Nizami İsmayıl oğlu 1963-cü ildə Tülü kəndində doğulub. O, orta təhsillidir. D.Nizami məclislərə gedir, dambur ifa edir və bununla ailəsini dolandırmağa çalışır. Bu sənətə hədsiz həvəsi olub, elə bu həvəs də onu dambur ifaçılığına gətirib. İlk dəfə 1989-cu ildə ad günü məclisində dambur çalıb. Həmin günü xatırlayanda dedi ki, qışın orta ayı idi, havanın hədsiz soyuq olmasına baxmayaraq, məni tər götürmüşdü. Məclisdə həm qadınlar, həm də kişilər oturmuşdular. O günədek ancaq yaxın ətrafı onun dambur çalmasından xəbərdar imiş. “Ustadının kim olmasını” soruşduqda ustad yanında olmadığını dedi. Sadəcə, rəhmətlik Ata Bilala, Qarayev İbadullaha, Hacıyev Ərəbiddinə çox qulaq asırmış. Onları ustad kimi qəbul edir. Sənətinə o qədər vurğundur ki, belə bir hayla da çağırıdı:

Ömrün, getməsin bada,
Sırrın₁ vermə yada.
O dambur olmasa,
Yaşamaram dünyada.

D.Nizaminin damburunu 32 il bundan qabaq S.Şəmsəddin düzəldib.

D.Nizamidən “hansısa damburçu ilə deyişdiyi zaman söz ehtiyatının tükənməsindən çəkinibmi” deyərək soruşduqda sənətə təzə gəldiyi zaman belə halların olduğunu etiraf etdi. O zamanlar məclislərə çıxmağa çəkinər, söz bazasının az olması onu narahat edər, odur ki, əzbərçilik də edərmiş. Amma həmişə öz üzərində işləyər, təkmilləşməyə çalışmış. O zamanlar haylaları audio kasetlərə yazdırar, maşınında bu kasetlərə qulaq asarmış. O kasetləri istədiyimizdə itirdiyini dedi.

Dabaxov Nizami gözünü açandan evdə dambur görüb. Babası Mehdi, atası İsmayıl da dambur çalıb hayla deyərmişlər. Nizaminin ailəsində hələ də bu ənənə davam edir. Onun oğlu İlkin də yaxşı hayla deməyi bacarır. Biz 2005-ci ildə bu ata-oğulun de-

yişməsinin şahidi olduğumuzu kitaba yazdığımız “Ön söz”də qeyd etmişdik. O zaman İlkinin təxminən 13-14 yaşı olardı. Bu gün İlkinin balaca oğlu yeddi yaşlı Nizami də hayla deyir.

Bacısı Nəbiyeva Əsmayə bildirdi ki, onlar evlərində dambur məclislərini çox görüblər. Ata Bilal, meyçalan Usub kişi, Ata Kamal onların evlərinin daimi qonaqları olub.

Dabaxov Nizami saysız-hesabsız hayla dediyini dönə-dönə vurğuladı. Bizim müşahidələrimizə görə də, D.Nizaminin söz bazası güclüdür. Elə bu səbəbdən də o, indi Balakənin adlı-sanlı damburçusu kimi tanınır. O, hayla çağırdığı zaman qarşısındakına müraciətlə, bəzən də elə-belə “lələ”, “ay lələm”, “ay balam” kimi müraciət formalarından, “ay lilyay”, “lilyay-lilyay”, “Maral xanım” kimi qəlib kəlmələrdən istifadə edir. Deyişmələrdə tərəf-müqabilinə müraciətlə “ay ustad” kəlməsindən istifadə edir. Dabaxov Nizami məclis aparan zaman bu cür müraciətləri vacib sayır. Onun fikrincə, damburçu auditoriyaya, ya da tərəf müqabilinə müraciətlə oxumursa, “məclisin qolu, qanadı qırılır”.

Dambur ifaçılarının havaları çalılıb hayla çağırıldıqları zaman bəzən musiqinin səsi ilə qarışdığı üçün nə dediklərini yaxşı anlamaq mümkün olmur. Amma D.Nizaminin haylları tamamilə anlaşılındır.

D.Nizaminin özünün yaratdığı dambur havası yoxdur, amma bütün dambur havalarını çala bilir. Məclisi açanda əvvəlcə ağır havalarla başladığını, sonra isə iştirakçıların sifariş etdiyi havalarla davam etdiyini söylədi. Ağır havaları çalanda məclisi daha tez ələ almaq mümkün olmuş. İnsanlara ağır havalər daha maraqlı gəlir. Damburçu oynaq havaları da məclis iştirakçılarının zövqünə görə ifa etdiyini qeyd etdi.

Çox hallarda bu bölgədə keçirilən məclislərdə qadınlar və kişilər birgə iştirak edərlər. Bu səbəbdən də D.Nizamidən “oxuyarkən auditoriya nəzərə alınır mı” sualına müsbət cavab

aldıq. Dabaxov Nizami İsmayıl oğlunun dediyinə görə, başqa işlə məşğul olan zaman da bəzən bədahətən hayla deyə bilir. Bizi qapıda qarşılayan zaman dediyi haylanı misal çəkdi. Mürəbbə bişirən gəlini üçün odun doğrayan damburçu bələdçimiz qapını açarkən onu belə bir hayla ilə qarşıladı:

Burada yaxşısı demək,
Ondan da yaxşısı yemək.
Fikir vermə, ay qardaş,
Gəlnimə eliyirəm kömək.

“Haylaları mövzu üzrə qruplaşdırırmı” sualına “yox” cavabı aldıq. Çünki damburçular, adətən, hansı məclisdə ifa edəcəklərini belə bilmirlər. Məclis kontingentinin kimlərdən təşkil olunduğundan xəbərləri olmur. Odur ki, belə bir qruplaşdırma aparmaq çox çətindir. Məclislərdə oxunan haylaların böyük əksəriyyəti bədahətən deyilən haylardır. Amma dambur ifaçılarının danışıqlarından hiss etdik ki, bəzi haylaları əksər məclislərdə oxumaq mümkündür. Məsələn, məclisə gec gələn qonaqlara, ad günü olan şəxslərə, ev sahibinə oxunan və s. haylalar:

Məni qoyma laylıya,
Qulağ asın haylıya.
Xeyir işlərə gələk,
Həmişə belə gözəl aylıya¹¹⁹.

Bu haylanın ardınca da digər məclis iştirakçlarına söz deməyə keçir. O, çağırdığı haylaların bir qismini Ata Bilalın havası üstündə oxuyur. Bu hava ağır hava sayılır. Hiss olunurdu ki, oxuduğu haylaları bədahətən düzüb qoşur.

Torpağın davasıdı,
Analar yanasıdı.

---

¹¹⁹ Aylıya – ailəyə

Bu havada söz qoşuram,
Ata Bilalın havasıdı.
Ay lilay, Maral xanım¹²⁰,
Naz ilə aldı canım.

Ay naxış vurdum aynıya,
Ocaxda su qaynıya.
Balakənimin damburunu,
Yayımlamışam dünyıya.
Ay lilay, Maral xanım,
Naz ilə aldı canım.

Girmişəm təzə işə,
Çox gedirəm xeyir işə.
Bu, elə bir gözəl alətdi,
Qayıdırıq keçmişə.

O, damburu mizrabsız çalır. Müşahidələrimizə əsasən deyə bilərik ki, damburçuların əksəriyyəti damburu mizrabsız çalır. Mizrabdan istifadə halları ilə çox az rastlaşdıq. Hərdən barmağında problem yaranan dambur ifaçıları problem keçənədək mizrabdan istifadə edirlər. D.Nizaminin dediyinə görə, əvvəllər sazı da mizrabsız çalırılmışlar. Damburun istifadə imkanları hədsiz dərəcədə genişdir. Onunla saz havaları çalmaq mümkündür. Bu zaman oxunan sözlər isə haylaldır. Bəzən xalq mahnılarını, hətta bəstəkar mahnılarını belə damburda ifa etmək mümkündür.

Nə gözəlmiş ilk bahar,
Dodağında gülüş var,
Düzülüb qatar-qatar,
Durnalar gölə gəldi.

---

¹²⁰ Maral xanımın kim olduğunu soruşduqda “mahnının nəqarətidir” dedi.

Bəzən mahnının sözlərini əzbər bilməyəndə də hayla deməyə başlayırlar, ancaq sonda hayla dördlüklərinin sonuna mahnının nəqarət hissələrini əlavə edirlər.

Dambur ifaçısının əsas üstünlüklərindən biri də məclisi ələ almağı bacarmaq, şənləndirməkdir.

D.Nizamiyə “dambur ifaçısı məclisdə özünü necə aparmalıdır” sualını ünvanladıqda dedi ki, hər deyiləni eşitməməlidir, kor, kar, lal olmalıdır, özünü ağır aparmalıdır, çox içməməlidir, çünki məclisi axıra kimi yola vermək lazımdır. Onun fikrincə, damburçunun yumor hissi güclü olsa, yaxşı olar, çünki zarafətçi adam məclisi daha şən aparır və belə damburçular el arasında daha çox sevilirlər.

D.Nizami məclislərdə sağlıqları da hayla ilə deyir:

Zirvənin dağlığına,
O qızın ağlığına.
Bu badələri içirik
Filankəsin sağlığına.

Onun fikrincə, dambur ifaçısı məclisdə kimə söz qoşsa, o adam xələtini verməlidir. Məclislərdən alınan haqq da danışıqdan asılı olur. Bəzən əvvəldən danışılır ki, haqqın filan qədər olacaq. Amma belə hallar az olur. Bir çox hallarda haqq danışılır. Belə olduqda dambur ifaçısı məclis iştirakçılarına söz qoşaraq onlardan xələt alır. Bu zaman çox pul yığılıbsa, ev sahibi pul vermir, amma şabaş az olarsa, ev sahibi də müəyyən qədər pul verir. Bəzən də səhərə kimi çalib-oxumağa baxmayaraq, ümumiyyətlə, pul olmur. Belə hallarda dambur ifaçısı gileyini hayla ilə dilə gətirir:

İldırım döyəm¹²¹, çaxmıram.
Günəş döyəm, yaxmıram.

---

¹²¹ Döyəm – deyiləm

Siz də yaxşı bilisin₁iz,
Mən də dooşan baxmıram¹²².

Söz qoşan zaman məclisdə iştirak edənlərin işinə-gücünə də baxılır. Tutaq ki, iştirakçı yol polisidir, gömrük işçisidir və s. Belə adamların əksəriyyəti adlarını eşidən zaman pul çıxarırlar. Xələt vermək istəməyənləri utandırma üsülünə keçilir:

Qadın corab toxudu,
Əlindəki duxudu¹²³.
Oğlanı utandırmıyax
Bəlkə, onun yoxudu.

Məclis iştirakçıları arasında eləsi də olur ki, qəsdən eşitməzlikdən gəlib pul vermək istəmir, ya da pulu ola-ola vermək istəmir. O zaman deyilir:

Səsim gedirdi elə,
Barmaxlar dəyir telə.
Səndə imkan yoxdusa, *qardaş*,
Böyründəkinnən borc elə.

Söhbətləşdiyimiz insanların da bir qismi Nizaminin iştirak etdiyi məclislərlə bağlı danışarkən dedilər ki, qapıdan girən adamı hayla ilə qarşılıyır, cibində pul olmayanlar pərt olur. Yaşlı söyləyicilərin dediklərinə görə, əvvəllər belə məclisləri aparən dambur ifaçıları nə ev sahibindən, nə də iştirakçılardan pul ummazdılar, pul məsələsi son dövrlərin hadisəsidir. Keçmişdə məclislərdə dambur ifaçıları kiminsə ünvanına xoş söz, hətta tənqidi fikir belə səsləndirəndə həmin adamların cavabı “çox sağ ol” olardı.

---

¹²² Yəni mən də ailə saxlayıram.

¹²³ Duxudu – ətirdir.

Bəzən dambur çalanlar özlərini öymək üçün ustad sənətkarların adlarını çəkir, özlərini onların davamçısı adlandırırlar. Məsələn, D.Nizami Ata Bilalı öz dövrünün ustad sənətkarı hesab edir və məclislərdə özünü onun davamçısı kimi təqdim edir:

Yoxdur atın qamçısı,
Gördüm yağış damcısı.
Burda hayla oxuyur,
Ata Bilal davamçısı.

Söhbətimiz zamanı o, ilk dəfə hayla dediyi məclisi xatırladı. Həmin məclisdə ona otuz min pul yığılıbmış. Zarafatla dedi ki, bir az da maddi marağ məni bu sənətə gətirdi.

D.Nizami sonralar bu sənətə elə bağlanıb ki, indi özünü on-suz təsəvvür edə bilmir. Məclislərdə çalılıb-oxumağa o qədər aludə olur ki, çöldə möhkəm şaxta olmasına baxmayaraq, tərləyir.

D.Nizami “Təklidə özü üçün heç çalılıb-oxuyurmu” sualını belə cavablandırdı ki, hökmən azarkeş¹²⁴ olmalıdır, azarkeşsiz çalılıb-oxumaq zövq vermir. Tutaq ki, üç nəfər dambur çalan bir yerə düşübsə, yanlarında başqa insanlar yoxdursa, elə hallarda oxumağı xoşlamır. Əgər ona qulaq asan, alqışlayan yoxdursa, çalılıb-oxumağı mənasız hesab edir.

Məclislərdə dinləyicilərin zövqünü oxşamağı sevir. Qonağın hansı rayondan olmasını, musiqi zövqünü öyrənməyi vacib hesab edir. Tutaq ki, qazaxlı qonağı gəlibsə, birbaşa saz havalarından çalmağa başlayır və s.

Kiçik qardaşı Məhəmməd I Qarabağ müharibəsində ayağından güllə yarası alıbmış. D.Nizaminin haylalarından biri də həmin hadisəyə həsr olunub. Bu vaxtdək çoxlu məclislərdə iştirak edib saysız-hesabsız hayla deməsinə baxmayaraq, onların heç birini xatırlamır, amma bu hadisə ona pis təsir etdiyindən o hayla yadında qalıb:

---

¹²⁴ Məclis iştirakçılarını nəzərdə tutur.

Dos mənən aralandı,
Ürəyim paralandı.
Mənim kiçik qardaşım
Davada yaralandı.

D.Nizami rayonun dambur auditoriyasını olduqca tələbkar hesab edir. Onun fikrincə, professional damburçu bu auditoriyanı razı salmağı bacarmalıdır. Bu gün ərazidə müxtəlif tarixi dövrlərdə baş verən hadisələrlə bağlı xeyli hayla dolaşır. Damburçuların bu hadisələrdən xəbəri olmalıdır ki, məclis iştirakçılarının sualları qarşısında aciz qalmasın. Nizami bizə belə Mağara Əli ilə bağlı hadisəni misal çəkdi. Qabaqçıldə Mağara Əli adlı bir qaçaq olub. “Dostu” onu polisə “satır”. Əlini öldürən polislər onun meyitini rayondakı polis idarəsinin qarşısına qoyurlar, daha doğrusu, oradakı tut ağacına söykəyirlər. Bundan xəbər tutan bacısı orada xeyli ağı deyib. Bu hadisə və orada deyilən haylalar bu gün də bölgədə xatırlanmaqdadır. D.Nizami orada deyilən bütün haylaları xatırlaya bilmədi. Belə hadisələr zamanı çağırılmış haylaları xatırlamağı o, vacib hesab eləmir. Onun fikrincə, əsas məsələ məclisdə sifarişlər alan zaman bu cür hadisələrdən xəbərdar olmaqdır.

O, məclislərə gedəndə hansısa haylanı orada deyəcəyini planlaşdırmadığını desə də, bu fikrin əksini sübut edən bir hayla söylədi:

Oturmuşam mən maşında, aman-aman,
Sürmə vardır qaşında, lilay-lilay.
Qohum-əqrəba yığılaydı, aman-aman.
Səbəbkarın yüz yaşında, lilay-lilay.

Özünün etirafına görə, bu haylanı ad günü məclisində deyir. Əvvəl belə başlayır, sonra görür ki, məclis qızıdır, o zaman havalər da, çağırılan haylaların mövzusu da dəyişir. Nizami ilə, eləcə də digər dambur ifaçıları ilə söhbətlərimizdən be-

lə bir nəticəyə gələ bilərik ki, damburçular öncədən deyəcəkləri haylaların heç də hamısını düzüb-qoşa bilməzlər. Çünki məclisdə nə baş verəcəyini, kimlərlə qarşılaşacaqlarını və onların nə suallar verəcəyini bilmirlər. Amma ümumi məsələlərlə bağlı onların hazır haylaları ola bilər. Məsələn, ad günü səbəbkarları ilə bağlı, ev sahiblərinin könlünü almaq üçün evdə dedikləri alqış məzmunlu haylalar və s.

D.Nizami məclislərdə damburla bəzən saz havaları da ifa edir:

Torpağın davasıdı, ay balam,
Samavar da yanasıdı, ay balam.
Baxma tanbur çalırım,
Hamısı saz havasıdı, *ay balam, saz havasıdı.*
Ay yeri-yeri, mən də gəlim dalınca,
Apar məni dəsmal ilə yanınca.

O, bəzən həmin saz havalarını ifa etdiyi zaman dediyi haylaların arasına, yuxarıdakı nümunədən də görüldüyü kimi, xalq mahnılarından əlavələr edirdi.

D.Nizaminin dediyinə görə, məclisdə hər şeyə imkan var, o imkanı tapmaq isə damburçunun öz professionallığından asılıdır. O, bir dəfə Bakıdan gələn qonaqların qarşısında hətta meyxana da oxuyub və bununla hamını mat qoyub.

D.Nizaminin fikrincə, dambur ifaçısının əsas üstünlüklərindən biri də məclisi ələ almağı bacarmaq, şənləndirməkdir.

Xaraktercə çox zarafətçi adam olan ifaçı evdə də zarafatından qalmır. Nəvələrini göstərərək bölgədə məşhur olan bir inamı xatırladı: “Cuma günü kürt basdıranda hamısı xoruz çıxır. Bizimkilər də ondandır”¹²⁵.

Dambur ifaçılarının bəziləri içki içəndən sonra hayla deməyə çalışırlar. D.Nizami belə damburçulara bu hayla ilə sataşır:

---

¹²⁵ Onun qız övladı olmayıb. Bütün nəvələri də oğlandır.

Gəlmişəm burda qalam,
Bazardan malı alam.
Bir-iki yüzdən sora
Valla oxuyər xalam.

İçənnər burda dəmiymiş,
Maña eliyən himiymiş.
Ayə, hamı burda diyəndi,
Bircə dambur kəmiymiş.

Özünün dediyinə görə, məclis qızıışan vaxt daha şux mahnılar ifa etməyə başlayır. Bu söhbətin ardınca belə mahnılardan birini olduqca gözəl ahənglə çalmağa başlamışdı, amma bizim qeydə aldığımızı görüb ifanı saxladı. Dedi ki, bu mahnı yazılası mahnı deyil:

Düzərəm saçların,a,
Gülləri, çiçəkləri.
Hörərəm tellərin,a,
Bir zaman çələngləri.

Biz həmin mahnıdan ancaq bir bənd yaza bildik və niyə mahnını yarımçıq saxlamasının səbəbini ondan soruşduq, amma damburçu bu sualı cavablandırmaqdan imtina etdi.

D.Nizami məclislərdə ağır havaların bir-birinə uyğun gəldiyini dedi. Onu da qeyd etdi ki, bəzən bir məclisdə çaldığı havanı digərində də ifa etməli olur.

Damburçular məclisə yığışanlara öz üstünlüklərini nümayiş elətdirmək məqsədi ilə bəzən haylalara avar, gürcü və rus dillərində də sözlər qatırlar. Aşağıdakı haylalar da belə bir vəziyyətdə qeydə alındı. D.Nizaminin haylaya gürcü dilində kəlmələr qarışdırdığını görən H.Ərəbiddin zarafatla rus dilində hayla dedi:

Nizami:

Bu dağlara yağıbdı qar,
Gürcü qızı mode xar¹²⁶,
Gürcü qızdan soruşdum,
Dedi, min şeni mid varixar¹²⁷.

Ərəbiddin:

Я не русский, не абхаз,
Я человек из Кавказ.
Хочешь любви, хочешь нет
Одной копейки денег¹²⁸.

D.Nizami bəzi məclislərə necə daxil olmasını da gülə-gülə danışdı. Rusiyadan gələnlərdən kimsə onu məclisinə dəvət etdiyi zaman, həyətdə dambur çalıb, hayla oxuya-oxuya girir. Deyir ki:

Gülü bağdan dərirəm,
Usdol üsdə sərirəm.
Özun,uzu gözduyunı,
Yavaş-yavaş gəlirəm.

Dəryada balıx tutdum,
Gah yeridim, gah otdum.
Səhər *də* çöreh yiməmişdim,
Bildiyimi *də* unuttum.

Müasir dövrdə dambur ifaçıları getdikləri məclislərdə yaxşıca yeyib-içdikdən sonra sanki bir az da ruhlanır, daha çox çalıb hayla söyləməyə başlayırlar. Onlar yemək və içki olmayan məclisləri elə də sevmirlər. D.Nizami dambur ifaçılarının bununla bağlı şikayətlərini belə dilə gətirdi:

---

¹²⁶ Gürcü qızı mode xar – Gürcü qızı, bəri gəl.

¹²⁷ Min şeni mid varixar – Mən sənin gözəlinəm.

¹²⁸ Rusiyada əsgərlik zamanı rus qızına müraciətlə deyib.

Qapıda qozmu olar?
Tülüdə aeroportmu¹²⁹ olar?
Hər gələnə yemək qoyub, *qardaş*,
Bundan bankrotmu olar?

D.Nizami damburda hətta “Mərhaba” oxuyur. “Mərhaba”nı, adətən, Mövlud məclislərində oxuyurlar. Dediyyə görə, Mövludla bağlı oxuduqları haylaları ancaq içki içmədən çağırmaq mümkündür. D.Nizami o haylaları çap etdirməmizi istəmədi. Hətta bunu hayla ilə də dilə gətirdi:

*Ay güllər əkmışəm lala,
Oxuyuram bala-bala.
Ay ürəyimiz genişdi, ay xanım,
Biləsən, burda qala.*

O, dambur məclislərində içki olduğu üçün Mövlud mərasimində deyilən haylaları damburda çağırması ilə həmyerlilərinin qınağına tuş gəlməkdən çəkindi. Ancaq biz tədqiqat üçün maraqlı olacağını nəzərə alaraq onlardan birini burada verməyi məqsədəuyğun sayırıq. Belə haylalar adi haylalardır, sadəcə sonlarına “Mərhaba” kəlməsi artırılır:

*Ay doğulub, batmadımı,
Gün doğulub, batmadımı?
Məni yaradan Allah,
Ay qardaş, səni yaratmadımı?
Mərhaba, mərhaba, mərhaba.*

D.Nizamidən dambur çalarkən hansı barmaqlardan istifadə etdiyini soruşduqda məlum oldu ki, sağ əlin orta və çeçələ barmağından başqa bütün barmaqlar ifa zamanı işlək olur. Onun dediyyə görə, mizrabla dambur çalmaq doğru deyil, ən-

---

¹²⁹ Balakənin Tülü kəndində aeroport tikilib.

ənədə də dambur mizrabla çalınmayıb, müasir damburçular da mizrabdan çox istifadə etməzlər. Dambur əllə çalınanda daha maraqlı alınır. D.Nizami bu sualımızla bağlı da hayla deməyi unutmadı:

Kitab yazırsan xalxlara,
Bir azacıx vermişdi ara.
Sənətkar *hayla diyif*, hayla çalanda,
Fikir versən, a barmağa.

Ondan deyişmələrini soruşduqda Ata Bilal, Alagöz Ta-cəddin, Dabax Mehralı, Abdullayev Rövşən, Rəhmanov Əf-qan, Hacıyev Ərəbiddinlə oxuduğunu dedi.

Dabaxov Nizami zarafatla məclislərdə oxuyanda zəmanə ilə ayaqlaşdığını da qeyd elədi və dediyini sübut etmək üçün bu yaxınlarda Güney Azərbaycanda Urmu gölünün qurudulmasına etiraz olaraq yazılan, həm o tayda, həm də bu tayda yayılan, büt-ün sosial şəbəkələrdə trendə çevrilən “Səni deyirlər” adlı mahnı-nı da söylədiyi haylalara məharətlə qaynaq etdi:

Səni diyirlər, səni diyirlər,
Səni sevənlər səni deyillər.
Gülü bağdan dərifsan,
Usdol üsdə sərifsan,
Büyün bizim yurda sən
Həmişə xoş gəlifsan,
Səni diyirlər, səni sevənlər səni diyirlər.

Gəlmədim burda qalam,
Bazardan malı alam.
Yeganə bacımıza¹³⁰,

---

¹³⁰ Yeganə söyləyicinin bacısıdır. Bizim onunla da söhbət etmək istədiyimizi biləndə ona bu hayla ilə salam göndərdi.

Bizdən çatdır sən salam.
Səni diyirlər, səni sevənlər səni diyirlər.

Damburçularla söhbətlərimizi diktafona yazırdıq. Söhbətin lazımsız hesab etdiyimiz yerlərində diktafonu bağlayırdıq. Bu müsahibimizin nəzərindən yayınmadı və o cəld belə bir hayla qoşdu:

Düşməyə quyu qazırmı,
Dostum yolunu azırmı.
Pnofqanı¹³¹ basırsan, *ay xanım*,
Yoxsa fasileynən yazırmı?

D.Nizami bu bölgənin dambur ifaçılığı ilə bağlı kitab hazırlayacağımızı, onun yaradıcılığını da oraya daxil etmək istədiyimizi bildikdə çox sevindi və bizə hayla ilə xeyir-dua verməyi də unutmadı:

Dambur çalınır əlli,
İşdərim olub bəlli.
Dedim, məşhur kitabın, *ay xanım*,
Olsun qoy düşərli.

Əvvəllər D.Nizamini meydə əmisi Dabax Rəcəb müşayiət edirmiş. Dambur ifaçıları ilə meyçilər əvvəldən məşq etməzlərmiş. Məclisin gedişində hər iki alət eyni tova gətirilib çalınmış. Əvvəlcə meyçi meyi üfürür, onun tovuna gələndə damburu saxlamaq lazımdır.

D.Nizami dəfələrlə müxtəlif telekanallarda çıxış edib. Onun bəzi məclislərdəki ifaları youtube kanalına da yüklənib.

Bu bölgədə demək olar ki, hər kəndin öz damburçuları olmuşdur. Məclis idarə etmək üçün bir kənddən digər kəndə çox az hallarda damburçu aparardılar. Amma damburçuluq sənətində xüsusi fərqlənən kəndlər olmuşdur. Belə kəndlərin başında

---

¹³¹ Pnofqanı – knopkanı. Burada: diktafonun düymənsini

Tülü kəndi gəlirmiş. Ata Bilal bu kəndin əsas damburçularından biri olmuşdur. Rayonda onu tanımayan adam yox idi. Müasir dövrdə D.Nizami həmin mövqeyi qazanıb. Hazırda hər kənddə damburçalanların sayının azaldığına, bəzi hallarda isə tamamilə yox olduğuna görə Nizamini, demək olar ki, rayonun bütün məclislərinə dəvət edirlər. Buna digər səbəb kimi də D.Nizaminin canlı xarakterini, yaxşı dambur ifaçısı olduğunu və deyişmələrdəki məharətini göstərmək olar.

Daanov Nurullah. Bu damburçu haqqında məlumatı biz Dabaxov Rafiq Karaxman oğlundan aldığımız. D.Nurullah da Tülü kəndinin sakini olub. O, Dabax Mehdi ilə birgə çalarmış, deyişmişlər. D.Rafiq onun sənətkarlığını yüksək qiymətləndirdi. Onun dediyinə görə, D.Nurullah təxminən səksən yaşlarında vəfat edib. Təəssüf ki, onun haqqında başqa heç bir məlumat əldə edə bilmədik.

Dabaxovlar nəslindən çıxan damburçulardan biri də **Dabaxov Rafiq Karaxman oğludur.** Dabax Rafiq 1950-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. D.Rafiq 8 illiyi bitirib. Sürücü və gözətçi kimi çalışıb. O, hazırda təsərrüfatda işləyir. D.Rafiq təbiətən sakit adamdır. Onun dediyinə görə, qoja dədəsi¹³² **Dabax Alı** da dambur çalan, hayla çağıran olub. D.Alı yüz yeddi yaşında iflic xəstəliyindən dünyasını dəyişib. D.Rafiqin anası **Heybət** də hayla çağırmağı bacarmış. Təəssüf ki, biz onların heç birinin şəklini əldə edə bilmədik. O, anasının çağırdığı haylalardan yadına salmağa çalışsa da, xatırlaya bilmədi. Odur ki, qardaşından yardım istədi və biz bu haylanı onun qardaşının ifasında qeydə aldığımız. Heybət bu haylanı oğlu – Rafiqin qardaşı əsgərlikdə olarkən deyib:

Oğlum getdi Qaxa,
Yollara baxa-baxa.

---

¹³² Tülülülər babaya qoja dədə deyirlər.

GəlmİYə¹³³ söz vermişdi,
Bilmədim hansı vaxa¹³⁴.

O deyir ki, anası deyişmə bilməzdi, ancaq təkliyə düşəndə özü üçün hayla çağırarmış. O dövrdə yaşayan qadınlar əsasən iş zamanı – tütün sahələrində, zəmilərdə buğda biçib bafa¹³⁵ yığarkən və s. işləri icra edərkən hayla oxuyarmışlar.

D.Rafiq dambur çalmağa başlayanda onun iyirmi yaşı varmış. Bu yaşından sonra ömrünün iyirmi ilini dambur çalmaqla keçirib. D.Rafiq ilk dəfə çaldığı məclisi xatırlamır, amma deyir ki, Tülü, Mahamalar, Gərəkli, Talalar və s. kəndlərdə onun girmədiyi qapı qalmayıb. Daha çox ad günlərinə, toydan sonra təşkil edilən məclislərə aparıldığını qeyd elədi. Dediynə görə, I Qarabağ savaşında cəbhə bölgələrinə gedib, orada əsgərlərimizin qarşısında da ifa edib.

D.Rafiqin səsi bir az xırılıtdır. Özü də etiraf etdi ki, indi səsi cavanlıqdakı kimi zil çıxmır. Bunun bir səbəbi də, zənnimizcə, onun uzun müddət hayla oxumaması ilə bağlıdır. D.Rafiqlə görüşdüyümüz zaman onu dambur çalmağa güclə razı sala bildik. O, havaları yaxşı ifa edir, hayla çağırmağı bacarır. D.Rafiq ifaya yaradıcı yanaşır. Dediynə görə, məclisə gedərkən ürəyindən keçən haylaları oxuyar, bunun üçün əvvəlcədən hazırlaşmaz, həmin vaxt vəziyyətə uyğun haylalar deyərmiş. Hətta istəsə belə, başqasının haylasını yadında saxlaya bilməz. Çoxdandır bu işlə məşğul olmadığı üçün D.Rafiq öz dediyi haylaları da unudub.

Həmsöhbətimiz bildirdi ki, onun öz havası varmış, ifa zamanı ancaq öz haylalarını oxuyur. Bizimlə söhbət zamanı da bədahətən oxuduğunu müşahidə etdik.

---

¹³³ GəlmİYə – gəlməyə

¹³⁴ Vaxa – vaxta

¹³⁵ Bafa – dərz

D.Rafiq son beş ildə əlinə heç dambur götürmədiyi üçün dambur havalarının çoxunu unutduğunu söyləyir. Biz havaların adlarını bir-bir çəkib çalmağı xahiş etdikdə o, bəzən dayanır, düşünür, sonra çalmağa başlayırdı. “Pəhləvanım” havasını ifa etməsini istədikdə xeyli düşünməli oldu və sonra xatırladı.

O, son illərdə dambur ifa etməməsinin bir neçə səbəbini qeyd etdi. Həmin səbəblərdən birincisi və başlıcası odur ki, damburda dolanışıq yoxdur, yəni məclislərdə dambur ifa etməklə ailənin maddi ehtiyaclarını ödəmək mümkün deyil. Damburçu yoldaşı Q.İbadullahın dünyasını dəyişməsi də D.Rafiqi məclislərdən soyudan başlıca səbəblər arasındadır. Dediyinə görə, Q.İbadullah ilə yoldaşlıqları yaxşı tuturmuş. Ondən başqa bir ifaçı ilə məclislərə getmək istəmir. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, D.Rafiq dambur havalarının əksəriyyətini Q.İbadullahdan öyrəndiyini dedi. İbadullah ilə Rafiqin qohumluq əlaqələri də olub. Q.İbadullah onun həyat yoldaşının əmisi oğludur. D.Rafiqin dediyinə görə, İbadullah damburu atasından, Rafiq isə İbadullahdan öyrənibmiş.

Onun məclislərə getməməsinin bir səbəbi də içki içə bilməməsidir. Onun fikrincə, içki içmədən də şövqlə çalıb-oxumaq mümkün deyil. Digər tərəfdən, D.Rafiq qocaldığı üçün məclislərdə tez yorulur və buna görə də oraya getmək istəmir. O, dolanışığının ağırlığından söhbət açaraq, indi dərдинin dambur çalmaq olmadığını da vurğuladı.

Bütün bu deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq mümkündür ki, yaxşı ifaçı kimi yetişmək üçün müntəzəm olaraq məclislərə getmək lazımdır. Həmişə auditoriya qarşısında çıxış etmək ifaçını təkmilləşdirən əsas amillərdən biridir və bu, yalnız dambur ifaçılarına deyil, bütün folklor söyləyicilərinə şamil oluna bilər.

Ondən “Can aman” havasını çalmağı xahiş etdikdə, bir az düşündükdən sonra çalmağa başladı və həmin havanın üstündə

bizə aşağıdakı haylaları oxudu. Maraqlıdır ki, ifaçı “Can aman” havasını çalsa da, misraların sonuna “qo-qoqo” kəlməsini artırırdı:

Arxalığın asdarı,
Bir üzü, bir asdarı.
Heç Allah ayırməsın,
Can aman, biz kimi dosdarı, qo-qoqo.
Bizi kimi dosdarı, qo-qoqo.

Keşkə bir quş oleydim,
Uçub gəlmiş oleydim.
Pis günə yaranıncə¹³⁶
Yaranmamış oleydım, qo-qoqo.

Şaftalı çiçəhlədi,
Yel vurdu göyçəhlədi.
Zarafatın axırı, yo yasay¹³⁷,
Gör necə gerçəhlədi, qo-qoqo.
Zarafatın axırı, qo-qoqo,
Gör necə gerçəhlədi, qo-qoqo.

Məni qoydu poslara¹³⁸,
Bir üzü, bir asdara.
Dilimnən salamım var, qo-qoqo,
Məni diyən dosdara, qo-qoqo.

Bazardan aldım atı,
Varsa, yenə də gəti.
Bu dünyada var olsun, qo-qoqo,

---

¹³⁶ Yaranıncə – yaranmaq dansa

¹³⁷ Yo yasay – ay xanım. Yasay avar dilində qadına, qıza müraciət formasıdır. Söyləyici avarların təşkil etdiyi məclislərə də getdiyi üçün arabir avar dilindəki sözlərdən də istifadə edir.

¹³⁸ Poslara – postlara

Azərbaycan dövləti, qo-qoqo.
Bu dünyada var olsun, qo-qoqo,
Azərbaycan dövləti, qo-qoqo.

Aşığyam, aralı yaz,
Ağ üsdə qaranı yaz.
Qurbanın olum, fəlek, qo-qoqo,
Sevəni sevənə yaz, qo-qoqo.

Çox gəzmişəm öylə¹³⁹,
Bulut almış göylə.
Gedəndə sən Bakıya, qo-qoqo,
Hamıya salam söylə, qo-qoqo.

Bakı yolu aynadı,
Üsdə saldat oynadı.
Həmişə çalib-çağıraq, qo-qoqo,
Kimə qalan dünyadı, qo-qoqo.
Yiyib-içib, kef çekax,
Kimə qalan dünyadı, qo-qoqo.

D.Rafiq oxuyarkən sözləri o qədər aydın tələffüz eləmir. Çalarkən əli ilə dambura vuraraq havaya ahəng verməyi sevir.

D.Rafiq oxuyarkən çox kövrəlirdi. O, daha çox ağır havalara üstünlük verirdi. Bununla əlaqədar ünvanladığımız suala cavab verərkən yüngül havaları (o, oynaq havaları belə adlandırır) ifa etməyi sevmədiyini dedi. D.Rafiq keçmiş ağır havaların bir qismini də kövrəlidiyi üçün çalmaqdan imtina etdi. Dediyinə görə, həmin havaları cavanlıqda ifa edib, indi çalsa, ağlaya bilər. O, mizrabsız çalır və mizrabdan istifadəni heç sevmir. Mizrabla dambur çalmağı müasir dövrün hadisəsi hesab edir. Oyun havalarını çaldığı zaman sağ çiyinini də qeyri-ixtiyari şəkildə oynadır.

---

¹³⁹ Öylə – günorta

D.Rafiqin öz havası da var. Həmin havanın adını soruşduqda məlum oldu ki, ad qoymayıb. O, bizə bu havanı çaldı və üstündə aşağıdakı haylaları oxudu:

Bu çölləri gəzən mənəm, aman-aman,
Al-yaşıl bəzənmərəm, lilay-lilay.
Dərdüm uzaq, mən yaxın, aman-aman,
Ayrı dözə bilmərəm, lilay-lilay.

Oy qızılgülü dərməsin, aman-aman,
İsdol üsdə sərməsin, lilay-lilay.
Böyük suvab¹⁴⁰ qazanırsız, aman-aman,
Sizə ölüm gəlməsin, lilay-lilay.

Arxalığın asdarı, aman-aman,
Bir üzü, bir asdarı, lilay-lilay.
Allah həmişə saxlasın, aman, *bacım*,
Məni diyən dosları, lilay-lilay.

Mən aşix, oyum-oyum, aman-aman,
Başım yadığa qoyum, lilay-lilay.
Vallah, gözəl dünyadı, *ay Ləman*,
Dünyadan nicə doyum, lilay-lilay.

Qarib öldü hay, götürün,
Göy çəmənənən ötürün.
Bu qaribin misgin halı
Anasını huna yetirin.

D.Rafiq bu havanı bitirdikdən sonra onu da qeyd elədi ki, ifa etdiyi ağır havadır, bu cür havaların üstündə hayla deyən zaman səs gur çıxmalıdır. Ancaq yaşlandığı üçün səsi cavanlıqdakı kimi çıxmır.

---

¹⁴⁰ Suvab – savab

D.Rafiqdən oynaq hava çalmağı xahiş etdikdə sözumüzü yerə salmadı, ancaq ifasını bircə hayla ilə yekunlaşdırdı. Hava, onun sözlərilə desək, yüngül olsa da, üstündə oxunan hayla “ağır” oldu:

Bu yolnan yeriyirəm,
Qar kimi əriyirəm.
Köhnələr yada düşəndə
Ölmədən, *qardaş*, çürüyürəm.

O, indi dambur çalmasa da, bəzən iş görəndə zaman ürəyində hayla deyir. Dambursuz deyilən haylaların hamısı iş prosesində ağına gəlir.

D.Rafiq damburunu S.Şəmsəddinin düzəltdiyini deyir. Onun damburunun üç simi olub, amma uşaq birini qırdığı üçün indi iki simlə çalır. Qohumu Dabax Rəcəbin sağlığında onun ifa etdiyi meyın müşayiəti ilə də dambur çaldığını söyləyir.

Onun fikrincə, damburu neçə barmaqla çalmaq loğatdan asılıdır. Elə loğat var ki, onun ifası zamanı bir neçə barmaqdan istifadə olunur. Elə havalar da vardır ki, onları çalarkən bütün barmaqlar iştirak edir. İfa zamanı tək barmaqdan istifadə olunursa, səs incə çıxır, bir neçə barmaq hərəkət edərsə, səs yoğunlaşır. Dediklərinə baxmayaraq, dambur çalarkən əsasən iki barmaqdan – şəhadət və orta barmaqdan istifadə edir.

Onun Q.İbadullah, A.Tacəddin, D.Mehralı, D.Nizami, Ata Kamalla deyişmələri olmuşdur. D.Rafiq qohumları ilə dambur çalanda, deyişəndə həmişə ehtiyat edib ki, deyişmə zamanı arada söz-söhbət olar, qohumluq münasibətləri zədələnmə bilər. Odur ki, qohumları ilə birgə məclislərə getməyi xoşlamayıb.

D.Rafiqin 1981-ci il təvəllüdü oğlu **Tahir** də dambur çalmağı bacarır.

Abdullayev Rövşən Abid oğlu 1963-cü ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. O, orta təhsillidir. Kolxoz

dövründə uzun illər fermada sağıcı, malabaxan işləyib. Dambur çalmağa uşaqlıqdan başlayıb. İlk dəfə dambur çaldığı məclisi xatırlaya bilmədi. Onun atası **Abdullayev Abid Abdulla** oğlu da dambur çalır. Ancaq atası 1972-ci ildə vəfat edəndə Rövşən üçüncü sinfə getdiyi üçün ondan heç nə öyrənə bilməyib. O, atasının dəqiq doğum tarixini deyə bilmədi, ancaq təxminən 1910-cı illər olduğunu ehtimal edir. Abdullayev Abid II Dünya müharibəsinin iştirakçısı olub. A.Rövşən atasının kimlərlə deyişdiyini, hansı havaları ifa etdiyini xatırlamır.

Abdullayev Rövşən əvvəllər kəndin məclislərində dambur ifa etmişdir, amma son zamanlar Tatlaroba məscidinin imamı kimi çalışdığı üçün dambur çalmır, hayla demək istəmir. O, əslində əvvəl heç bizimlə söhbət eləmək istəmədi, ancaq bizim və Talalar kənd icra nümayəndəsi Poladov Qurbanın xahişlərindən sonra söhbətə razılıq verdi. Söhbət zamanı bir neçə dambur havası ifa etməsi və hayla deməsi üçün onu dilə tutduq. Bu zaman məlum oldu ki, onun öz loğatı da var. O, həmin loğatı ifa edərək haylalar çağırırdı. İfa zamanı haylaları bədahətən dediyini müşahidə etdik. Çağırdığı haylalardan məlum olurdu ki, Rövşən bizimlə söhbətə razılıq verdiyi, dambur çalır hayla çağırdığı üçün hələ tərəddüd içindədir. Ona görə də söylədiyi haylalarla arabilir özünü “məzəmmət edirdi”:

Balakənin yolları,
Burma-burma kolları.
Bilsəydiniz siz gəlibsiz,
Süpürərdim yolları.

Haylanı məclisdə diyir,
Diyəndə də şən diyir.
Ay aman, siz gəlibsınız diyə
Haylanı Rövşən diyir.

Diyirəm, araşarmı?
Şiriyə nəşə daraşarmı?¹⁴¹
Bu kəndin mollasına,
*Ay Poladov*¹⁴², çalib-oxumaq yaraşarmı?

Mən diyirəm aynayır¹⁴³,
Çaydan ocaxda qaynayır.
Gəlin dindirmiyin məni,
Ürəy bulax kimi qaynayır.

O, ifa zamanı arada xəyala dalır. Sözləri aydın tələffüz edir. Səsi olduqca gur və cırdır. Biz onun səsini bir az Rəhmanov Əfqanın səsinə bənzətdik. Rövsən ifa zamanı hərdən mizrabdan istifadə eləsə də, onu tez-tez kənara atır. Onun fikrincə, mizrab təmiz səs verməyə kömək edir, əllə ifa zamanı isə akkord yaxşı alınır.

Əsasən üç barmaqla çalır, bəzən də dörd barmaqla dambura çirtmə vurur. Abdullayev Rövsənə bununla bağlı sual verdikdə o, çirtmə vurmağı akkord vurmaq və ritm tutmaq adlandırdı. Kəndin imamı olmazdan qabaq Rövsən damburla yanaşı, qarmon və nağara da çalırmiş. O, meyxana deməyi bacarır, toylarda tamadalıq edirmiş.

O, əvvəllər tez-tez məclislərə dəvət alır, orada saatlarca çalib-oxuyurmuş. Özünün də etiraf etdiyinə görə, belə məclislərdə çalib-oxumaqla çörək pulunu da çıxarırmış. Ancaq yaşı artdıqca düşünüb ki, bundan sonra dambur çalib-oxumaq düzgün deyil. Odur ki, dambur çalmağa tövbə edib, ibadət etmək yolunu tutub. İndi o, yasları idarə eləməklə yanaşı, Mövlud məclislərinə də gedir. Tülü kənd sakini Nəşib, Talalar kənd sakini Mehdi ilə birgə Mövlud oxuyur. Mövludu üç-dörd, bəzən

---

¹⁴¹ Şiriyə nəşə daraşarmı? Şiriyətə həşəratların yığılmasını nəzərdə tutur.

¹⁴² Bizə bələdçilik edən həmyerlisinə müraciət edir.

¹⁴³ Aynamaq – aşib-daşmaq

də iki nəfər oxuyurlar. Mövludu çoxlu adam oxuyanda daha yaxşı alınır¹⁴⁴. Rövşən bizimlə söhbət zamanı Mövluddan parçalar da oxudu.

Dambur çalmağı dayandırdıqdan sonra vaxtilə istifadə etdiyi damburunu satıb. O damburu Sayılov Şəmsəddin düzəldibmiş. Həmin damburun üç simi var imiş. İfa imkanları daha geniş olduğu üçün Rövşən o damburunu saza bənzədir. Bizim xahişimizdən sonra çaldığı dambur isə evdə istifadəsiz qalan köhnə, bir az da yararsız damburdur.

Haylaları bədahətən söyləsə də, özünün dediyinə görə, əvvəlcə düşünür, hansı söz məclisə uyğun gəlirsə, bir-biri ilə qafiyələnirsə, onları deyir. Buradan da belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bədahətən deyəndə belə düşünmək lazımdır, mənalı söz demək həmişə böyük ustalıq, səriştə, təcrübə tələb edir.

Biz onu söhbət üçün işindən ayırmalı olduq, Rövşən inşaat işlərini də bacarır, ev üstü yapırdı¹⁴⁵. Biz “iş zamanı heç hayla düşünürmü” sualını verdikdə məlum oldu ki, bu zaman onun ağılından saysız hayla keçir: yoldan ötənlərə, ev sahibinə, gördüyü işə və s. aid. Onların bir qismi yumoristik məzmunlu olduğu üçün bəzən ağılından keçən haylalara özünün də gül-məyi gəlir. O, özünü bölgədə vaxtilə yaşayıb-yaratmış damburçuların davamçısı hesab edir.

A.Rövşənin H.Hacımurad, H.Ərəbiddin, D.Mehralı, Q.İbadullah, D.Nizami, A.Tacəddin, A.Bilal, D.Şahrudinlə deyişmələri olub.

Söhbətimiz zamanı Rövşən “Qo-qoqo” havasını ifa edib üstündə xeyli hayla çağırıdı:

---

¹⁴⁴ Mövlud məclisi ilə bağlı daha geniş məlumat üçün bax: Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Azərbaycan`ın Şeki-Zaqatala Bölgəsi Halk Kültüründə Mevlid // III Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu. Ankara, Kazan 8-10 ekim 2015, səh.251-256

¹⁴⁵ Ev üstünü yapmaq – evin damını örtmək

Meçidin həyrəməsi,
İçində nar dənəsi.
Mən sanı, quzu kəsim, *ay Qurban*,
Kəndimizin dənəsi¹⁴⁶ qo-qoqo.
Mən sanı, quzu kəsim, *ay Qurban*,
Kəndimizin dənəsi qo-qoqo.

Holanım, ay holanım,
Kəndi gəzib dolanım.
Holanım, ay holanım,
Kəndi gəzim, dolanım.
Dəyməginən xətrimə, *ay Qurban*,
Boyuna mən dolanım qo-qoqo.
Nə gözəl oturufsan, *ay Qurban*,
Boyuna mən dolanım qo-qoqo.

Diyirəm, vaxd azımdı,
Dəsdum var, Kazımdı.
Bu dəmburu saxlıyıb, *ay xanım*,
Bir çay içməx lazımdı qo-qoqo.
Bu dəmburu saxlıyıb qo-qoqo
Bir çay içməx lazımdı qo-qoqo.

“Çay daşı, çaylaq daşı” havasının üstündə aşağıdakı hay-
laları çağırırdı:

Çay daşı, çaylax daşı,
Vardı üzüyün qaşı.
Çay daşı, çaylax daşı,
Vardı üzüyün qaşı.
Mən sənə nə etmişəm,
Nə baxırsan naşı.

---

¹⁴⁶ Kəndimizin dənəsi – yetişdirməsi, gözü anlamına gəlir.

Su gəlir, arxa nə var,
Tökülür çarxa nə var.
Su gəlir, arxa nə var,
Tökülür çarxa nə var.
Bakıdan bir qız sevdim,
Bilmirəm xalxa nə var.
Ay lily-lily, lily-lily, lily.

Rövşənin ifası zamanı həyat yoldaşı da yanımızda oturmuşdu. P.Qurbanın “Bakıdan bir qız sevdim” misrasına görə Rövşənə etdiyi zarafata o, hayla ilə cavab qayıtdı:

Dağlarda maral yoxdur,
Ağacda xazal yoxdur.
Arvatdan qorxmaq üçün
Rövşəndə zaval yoxdur.
Lily-lily, lily-lily, lily.

Diyirəm bax dinibdi,
Mən dindirsəm, dinibdi.
Diyirəm bax dinibdi,
Mən dindirsəm, dinibdi.
Mənim tərcümeyi-halımı,
Mənə gəlingən¹⁴⁷ bilibdi.
Lily-lily, lily-lily, lily.

Rövşən söhbət zamanı dönə-dönə vurğuladı ki, heç bir məclisdə heç kimin haylasını deməyib. Nə oxuyubsa, hamısını bədahətən deyib, sinədən oxuyub. O, yaxşı damburçu olmasına baxmayaraq, uzun müddət əlinə dambur almadığı üçün, hayla çağırmadığı üçün bir qədər yadırgadığı hiss olunurdu. Damburçular həmişə auditoriya qarşısında oxuyur, auditoriyaya da “hesa-

---

¹⁴⁷ Mənə gəlingən – gəlməzdən qabaq anlamında işlədir.

bat verirlər”. Rövşən özünü bu auditoriyadan uzaqlaşdırdığı üçün çağırıldığı haylaldakı misraları yenidən təkrar edərək o biri misraları düşünməyə sanki vaxt qazanırdı. Ancaq nə qədər auditoriyadan uzaq düşsə də, bu, onun yaradıcılığında hiss olunsa da, o, bizim qarşılaşdığımız yaxşı damburçulardan biridir.

Rövşən Abdullayev digər həmkarları kimi damburda hayllarla yanaşı, mahnılara da yer verirdi. O, Bəhram Nəsimovun Hüseyn Arifin sözlərinə bəstələdiyi “Xatırla məni” mahnısını damburda ifa etdi. Rövşən bu mahnını oxuyarkən bəzən “Gələndə Balakənə yada sal məni” kimi kiçik improvizələrə yer verirdi.

Hüseynov Hacımurad Mahmud oğlu Balakən rayonunun Talalar kəndinin sakini olub. Onun haqqında nisbətən dolğun məlumatı Abdullayev Rövşən Abid oğlundan aldıq. Təvəllüdünü soruşduqda “təxminən 1938-1940-cı illər olardı” dedi. H.Hacımurad təxminən 2004-cü ildə dünyasını dəyişib. Kənddə Dukqu ləqəbi ilə tanınıb. O, uşaq olanda anası mənim “dukqulu balam” deyə əzizlədiyindən Dukqu sözü onun ləqəbinə çevrilib. H.Hacımurad xasiyyətə kəsəyən, dəymə-düşər adam olub. Küsməyinin səbəbi əsasən məclislərdə tərəf müqabilinə ondan çox pulun yığılması olarmış. O, kolxozda sahə gözətçisi işləyib.

H.Hacımurad “Qo-qoqo” havasını ifa etməkdən xüsusi zövq alır, çağırıldığı haylları da əsasən bu havanın üstündə deyirmiş. Buna baxmayaraq, deyişmə zamanı tərəf müqabili hansı havada deməyə başlayıbsa, Hacımurad da o havanın üstündə cavab verirmiş. Ancaq A.Rövşən onu güclü damburçular sırasına daxil etmədi. O, H.Hacımuradın nəslində damburçuların olub olmadığını bilmədi, onun törəmələrinin arasında bu gün dambur ifa edən yoxdur.

Onun loğatından xatirələrdə qalan bir haylasını qeydə ala bildik:

Apardı tatar məni,
Qul eylər, satar məni.

Apardı tatar məni,
Qul eylər satar məni.
Vəfalı yarım olsa,
Axdarıb tapar məni.
Ay lilay, lilay, lilay.

Dinavasov Şahrudın Cabbarxan oğlu 1960-cı ildə Tülü kəndində doğulub, 2017-ci ildə vəfat edib. O, orta təhsilli olub. Həmyerlilərinin dediklərinə görə, arıq, orta boylu adam olan Şahrudın dülgər işləyib, təsərrüfatda çalışıb. Dambur ifa etməyə hələ orta məktəb illərindən başlayıb. Şahrudının oğlu Sərxan telefonunda qoruduğu bir neçə səs yazısını bizə verdi. Həmin səs yazılarında Şahrudın yalnız dambur ifa edib, hayla deməyib.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, Şahrudın yaxşı dambur çalıb, hayla da deyib. Mirzəyev Akif Arif oğlu onun Q.İbadullah və D.Nizami ilə deyişmələrini gördüyünü dedi. D.Şahrudinin məclislərdə özünü sanballı aparması ilə bağlı ağızdolusu danışıldı.

Həyat yoldaşının dediyinə görə, Şahrudinin qardaşları da dambur çalırmişlər.

Söyləyicilər Şahrudinin atası **Dinavasov Cabbarxan**-dan da haylaçı kimi bəhs etdilər. Dediklərinə görə, D.Cabbarxan 90 yaşında dünyasını dəyişib. Təəssüf ki, onun haylalarından yadda qalan olmayıb. Biz onun nəvəsinin ailəsi ilə görüşdük. Söhbət zamanı məlum oldu ki, Cabbarxan həm də dambur düzəldirmiş. Dinavasov Cabbarxan yaxşı hayla deyə bilsə də, məclislərə getməyib. O, hərdən çox yaxın qonşularda, qohumlarda məclis qurulanda oxuyarmış. Söyləyicilər onu da qeyd etdilər ki, Cabbarxan oğluna görə çox yaşlı idi. Görünür, Şahrudın atasının yaşlı vaxtında dünyaya gəlmişdi. Nəvəsi Dinavasov Sərxanın dediyinə görə, Cabbarxanın atası Zaqatalanın Car kəndindən gəlmədi. Atasının adı Dinavas olduğu üçün törəmələri həmin adı özlərinə soyad götürüblər.

Orucov Sədrəddin Həbibulla oğlu 1937-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində anadan olub. O, 7 il məktəbə gedib. O.Sədrəddin 30 il mexanizator işləyib, indi təqaüddədir. Bu damburçunun adı sənəddə Sədrəddin kimi yazılsa da, Sadıq deyə çağırılıb, odur ki, kənddə hamı onu Oruc Sadıq kimi tanıyır. O, on beş yaşından dambur çalmağa başlayıb. Daha çox iməciliklərdə və şənliklərdə çaldığını qeyd elədi. O, damburla yanaşı, kənd toylarında kamança¹⁴⁸ da çalırmiş. O.Sədrəddin hətta əsgərlikdə olduğu illərdə də dambur çalıb. O, Türkistandan gələn əsgər yoldaşları ilə – özbək, qırğız və qaxaxlarla özlərinə dambur düzəldir, arabir çalırmişlər. Onlar dambur çalıb oxuyan zaman Uşakov soyadlı bir rusun onlara zarafatla qoşduğu iki misranı da bizə söylədi:

Один палка, два стрина,
Я хозяйин страна.

O, əsgərlikdən döndükdən az sonra həmkəndlisi Bodur Seyfullahın oğlu Nurfuzanın toyuna çalğıçı kimi dəvət olunur. Məclis payız fəslində olubmuş. Axşamüstü heyvan naxırdan dönəndə başlayan məclis, səhər heyvanlar naxıra ötürülənə qədər davam edərmiş. Məclisdə O.Sədrəddin kamançada, **Abulov Şaban** (Tülü kənd sakini olub) damburda, **Muqumov Nəcməddin** (Qullar kəndindən olub, söyləyici onun həm çalğısı, həm də qoşma demək qabiliyyətindən ağızdolusu danışdı) damburda, **Mahmiyev Ramazan** (Qullar kənd sakini olub, dambur çalmayıb) qarmonda, Aqqubayev İsrafil meydə ifa ediblər. **Sabir Süleyman** (Onun hansı kənddən olmasını dəqiqləşdirə bilmədik. Balakən rayonunun Sarıbulaq, ya da Tülü kəndindən olub. Qullar kəndindən evləndiyi üçün məclisə yeznə kimi dəvət alıb. Sabir Süleyman dambur çalmaz, amma

---

¹⁴⁸Söyləyici çağana sözünü anlaya bilməyəcəyimizdən ehtiyat etdiyi üçün çağananı kamança şəklində ifadə etdi.

yaxşı qoşma deyərmiş) hayla oxuyub, məktəb direktoru Murad Ramazan isə tamadalıq edirmiş. Həmsöhbətimizin dediyinə görə, həmin məclisdə Abulov Şaban xaric (o, həmin məclisdə hayla deməyib, sadəcə dambur çalıb) hərə dörd, beş tərəf müqabilinə qoşma deyibmiş. O, məclisdə kamança çalmasına baxmayaraq, qoşma deyişməsinə də qatılıb.

O.Sədrəddin A.Tacəddin, A.Bilal, Durquş İbrahimlə də birgə məclislərdə çalıb oxuduğunu dedi və məclislərdə onlara dediyi qoşmalardan bir neçəsini xatırladı:

Ata Bilal,
Muraza çata Bilal.
Sözdəri qutarıbdı,
Yer salın, yata Bilal.

Tanırsanmı Durquşu,
Şahmarı ilan vurmuşu.
Deyəsən, yaşamaz
Üsdünə gələn¹⁴⁹ bu qışı.

O.Sədrəddin Dabax Mehralı ilə də eyni məclislərdə olduğunu, onun oxu tərzini və ifasını çox bəyəndiyini qeyd etdi. Bu söyləyicimiz Dabax Mehralının əslinin Şəkinin Göynük kəndindən olduğunu da vurğuladı. Biz bu məlumatı təkrarlayan başqa söyləyici ilə rastlaşmadıq.

O.Sədrəddin Dabax Nizami ilə hələ üz-üzə gəlmədiyini, amma ona qoşma ilə xəbər yolladığını dedi:

Sənsən nur, Dabax Nizam,
Maa yaxşı bax, Nizam.
Büyün kefim yaxşı döyül,
Görüşərix sabah, Nizam.

---

¹⁴⁹ Üsdünə gələn – üzümüzə gələn

Söyləyicimiz bu məlumatları verərkən adlarını qeyd etdiyi bütün damburçuların bu gün həyatda olmaması səbəbindən arabir kövrəlirdi. Söyləyicidən yenə məclislərdə deyilən qoşmalardan xatırlayıb-xatırlamadığını soruşduqda bizə belə bir qoşma dedi:

Damburun sim sapına,
Çalanın insafına.
Heç bir bəndə düşməsin
Yeznənin insafına.

O.Sədrəddin bizə II Dünya müharibəsi illərində cəbhəyə aparılacaq gənclər üçün də xüsusi iməciliklərin təşkil olunması haqqında məlumat verdi. Burada məqsəd həmin gənclərin bəyəndikləri qızlara ürəklərini açmalarını təmin etmək idi. Onun həmin dövrdə beş yaşı olduğu üçün yaşlılardan eşitdiyi belə bir xatirəni danışdı. Bu iməciliklərdən biri Qullar kəndində təşkil olunubmuş. Kənd cavanlarından biri olan Qurban orada belə bir qoşma deyir:

Balkunda¹⁵⁰ özü varmı?
Qaş altı gözü varmı?
Soruşun göy jaketə¹⁵¹,
Diyəsi sözü varmı?

Qurban müharibədən geri qayıtmayıb. Qurbanın dambur çalıb-çalmasını söyləyicimiz bilmədi.

Onan dambur çalmağı kimdən öyrəndiyini soruşduqda məlum oldu ki, öz nəslində **Orucov Rəcəb**, **Orucov Abdulla**, **Orucov Şaban** kimi dambur çalıb-oxumağı bacaranlar olsa da, onun ustadı Sayılov Məhəmməd olub. S.Məhəmməd O.Sədrəddinin bibisinin əri imiş.

---

¹⁵⁰ Balkunda – balkonda

¹⁵¹ Qurbanın bəyəndiyi qızın əynində göy rəngli jaket varmış.

O.Sədrəddindən “damburunun kim tərəfindən düzəldildi-yi-ni” soruşduqda məlum oldu ki, həmkəndlisi və bibisi oğlu S.Şəmsəddin ad günlərinin birində ona dambur hədiyyə edib.

O, dambur çalan zaman çeçələ barmaq xaricində qalan dörd barmaqdan istifadə edib.

Oğlu Orucov Həybullah vəfat edəndən sonra O.Sədrəddin çalmağı tərgidib (Onu da qeyd edək ki, **O.Həybullah** da dambur çalırmiş. O 1962-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində anadan olub, 2016-cı ildə vəfat edib). O, arabir kəndin yas məclislərini də aparır. Qeyd etdiyimiz iki səbəb onu damburdan tamamilə aralı salıb. Mollalıq etməyə başlayandan sonra ailə məclislərinin birində ondan israrla dambur çalmasını, qoşma demə-sini xahiş edən yeznəsinə belə bir qoşma oxuyub:

Bizim dağda bitər hər dərdin otu,
Yazıb yaxşı saxla bu amanatı.
Bu çalıb-oxuyan qoja kişinin
Bir yanı molladı, bir yanı lotu.

O.Sədrəddini söhbətə tutmaq o qədər də asan olmamışdı. Buna görə söhbətin ortasında ətrafımıza yığışanlar “Axır ki, Ləman xanım Sədrəddin dayını tova gətirdi” deyər zarafat etdikdə həmsöhbətimiz belə bir qoşma ilə cavab qaytardı:

Qapıda qurdum təndir,
Ocağı sal, gəl yandır.
Tutubsan damarımı,
Yavaş-yavaş zilləndir.

Ondan hayla söyləməsini xahiş etdiyimizdə səksən iki yaşını keçirmək üçün övladlarının onun şərəfinə təşkil etdikləri məclisdə həyat yoldaşı üçün dediyi haylanı xatırladı:

Ay mənim əziz canım,
Qoyma alışım, yanım.

Gəl otu yanımda,
Mən bəyəm, sən də xanım.

Söhbətimizdə iştirak edən Əmrəliyev Əsildar Cəmaləddin oğlu O.Sədrəddinin həyat yoldaşının da yuxarıdakı həyala həyala ilə cavab qaytardığını qeyd elədi. Bundan sonra O.Sədrəddin nəvəsinin ad günündə arvadı ilə dəyişdiyini söylədi və həmin dəyişmədən iki bənd dedi:

Göyərçin uçdu, neynim,
Dağları aşdı, neynim.
Paylar paylanan vaxdı
Payıma düşdün, neynim.

Aşix biriynən olar,
Söhbət, sirriynən olar.
Dünyada gözəl çoxdu,
Dəsdux biriynən olar.

O.Sədrəddin damburçalanların dəyişmələri zamanı oxunan bağlamalardan danışaraq belə bir nümunə söylədi:

Aşığam, odu, budu,
Aşığın dərdi budu.
Aşix sənənən soruşur,
Kür neçə batman sudu?

*Mən aşığam, diyir, aş üsdə,
Aş bişirrəm daş üsdə.
Zəhmət çək, Kürü saxla,
Mən də ölçüm, baş üsdə.*

Bağlama söyləmək damburçudan xüsusi istedad tələb edir. Bunun üçün damburçu geniş dünyagörüşə və savada malik olmalı, eyni zamanda bunu nümayiş etdirməli idi.

O günün adı nədi,
Çərşənbə, adınadı¹⁵².
Dəryada meçit tikən
Usdanın adı nədi?

Bu bağlamada Yunus peyğəmbəri balığın udması və ba-
lığın qarınında onun Allaha ibadət etməsindən bəhs edən dini
rəvayətə işarə olunur. Təəssüf ki, söyləyicimiz bağlamanın ca-
vabını hayla ilə verə bilmədi.

O.Sədrəddin damburun altı pərdəsinin olduğunu dedi və
fikrini hayla ilə isbatlamağa çalışdı:

Damburun altı bəndi¹⁵³,
Dolandım, gəldim kəndi.
Məni bu dərdə salan
Bu kətdən bir nəfərdi.

Ondan vaxtilə qoşduğu qoşmalardan söyləməsini istə-
dikdə aşağıdakı bəndləri dedi:

Ağacın burcu¹⁵⁴ mənəm,
Dilbilməz gürcü mənəm.
Bir səhər gəl, bir axşam,
Mən sənnən incimənəm.

İkimiz də yan-yana,
Gəldix Azərbaycana.
Ədəb-ərkan gözdियाx,
Çəkilişik ekrana¹⁵⁵.

---

¹⁵² Adına – bölgədə cümə axşamına adına deyilir.

¹⁵³ Damburçular pərdəni həm də bənd adlandırırlar.

¹⁵⁴ Ağacın burcu – ağacın tumurcuğu

¹⁵⁵ O, bu qoşmanı nəvəsinin ad günü məclisində deyib. Həmin məclisin video-
ya alınmasına işarə edib.

Zərgərin qumuxludu¹⁵⁶,
Mənim dərdim çoxludu.
Demə, dindirmə məni,
Ürəyim sınıxlıdı.

Rusun adı İvan,
Sudya qurdu divan.
Mən sana qurban olum,
Məni isdiyən cavan.

Muqumov Nəcməddin Qurbanməhəmməd oğlu təxminən 1920-ci ildə Balakənin Qullar kəndində anadan olub, 1993-cü ildə elə orada da vəfat edib. O, el ağsaqqalı olub, yaşadığı bölgədə sözü ötən adam kimi tanınıb. Ayağının şikəst olmasına və əsa ilə yeriməsinə baxmayaraq, həmişə təsərrüfatda çalışır, boş dayanmağı sevməzmiş. Onun da damburu S.Şəmsəddinin əl işi imiş. Deyilənlərə görə, M.Nəcməddin yaxşı dambur ifa edər və hayla deyərmiş. Onun söz bazasının güclü olmasını “yerişinə də hayla qoşardı” cümləsi ilə ifadə etdilər. M.Nəcməddin məclislərə tez-tez gedərmiş. Oğlu M.Şəmsəddin uşaqkən atasının hər gecə məclislərə aparıldığını, bu səbəbdən də gecələr onu evdə görə bilmədiklərini qeyd etdi. Onun demək olar ki, bütün həmkarları ilə deyişdiyi söyləndi. Amma Oruc Sadıq, Ata Bilal, **Hudulov Nurullah Oruc oğlu** (Qullar kəndindəndir. O, Muqumov Nəcməddinlə dayıoğlu-bibioğlu olub), Gərəkli kənd sakini **Həmidin** (bu damburçu haqqında yalnız onu öyrənə bildik ki, o, Qullar kəndində Sonagilin Həmid¹⁵⁷ kimi tanınıb) adları xüsusi vurğulandı.

Oğlu M.Şəmsəddin bizə atasının haylalarından deməyə çalışdı, amma yaxşı xatırlaya bilmədi və iki haylanı sintez edərək aşağıdakı cümlələri söylədi:

---

¹⁵⁶ Qumuq – Şəki rayonunda kənd. Qumuqlar Dağıstanda yaşayan türk tayfalarından brinin də adıdır. Söyləyicinin dediyinə görə, onlar zərgərlikdə ad çıxarıblar.

¹⁵⁷ Sonagilin Həmid – Sonanın oğlu Həmid anlamında işlədilib.

Aç görüm pəncərəni,
Gözüm görsün gələni.
Sən hara, bura hara,
Oy gülüm, yaman düşübsən tora.

Muqumov Şəmsəddin Nəcməddin oğlu 1966-cı ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. O, orta təhsillidir. Əvvəllər dəmirçiliklə məşğul olub. Bir zamanlar dəvət aldığı kənd məclislərində dambur ifa edirmiş. Amma qəzada bir neçə barmağının yarısı kəsildiyi üçün indi yaxşı dambur ifa edə bilmir, o səbəbdən də məclislərə getmir. Şəmsəddin mizrabsız çalır. İfa zamanı daha çox iki barmağını, orta barmaqla yanındakı barmağı hərəkət etdirir. Muqumov Şəmsəddin ifa zamanı hərdənbir hayla da deyir. Onun damburunu S.Mahir düzəldib. Damburunun baş hissəsi kobra ilanı formasındadır.

M.Şəmsəddinin oğulları **Nəcməddin**, **Azər** və **Arzuman** da dambur çalırlar. O dedi ki, Nəcməddin və Azər həm də hayla söyləyirlər, amma Arzuman hayla demir. Nəcməddin və Azər Naxçıvan MR-də hərbidə qulluq etdikləri, Arzuman isə Türkiyə Cümhuriyyətinə işləməyə getdiyi üçün biz onların heç biri ilə söhbətləşə bilmədik.

Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlu. Balakəndə Hənifə sovetliyinin dambur sənətini inkişaf etdirmək baxımından xüsusi yeri vardır. Heç təsadüfi deyildir ki, dambur sənətinin Haylaçı Sənəm kimi görkəmli nümayəndəsi də bu sovetliyin Gülüzanbinə kəndindən çıxmışdır. Bu ənənənin üstündə yetişən R.Əfqan bölgənin ən yaxşı damburçularından biridir.

Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlu 11 may 1982-ci ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində doğulub. O, orta təhsillidir. R.Əfqanın özünün dediyinə görə, əsl Şəki rayonundandır. Atasının əsl Şəkinin Baş Layisqi kəndindən, anasının əsl isə Baş Göynük kəndindəndir. Babası Balakən rayonuna gələndə

9-10 yaşlarında imiş. Rəhmanov Əfqandan bu məlumatı dəqiqləşdirməyi xahiş etdikdə bizə belə bir hayla dedi:

Yağış tək yağasıyam,
İnəklər sağasıyam,
Nə isdiyirsən, helə yaz,
Sözümün ağasıyam.

Sənətini soruşduqda zarafatla özünü çoban deyə təqdim etdi. Atlara olan marağına görə onu el arasında Atbaz Əfqan da adlandırırılar. Ləqəbi ilə bağlı sual verdikdə bizə aşağıdakı mısraları dedi:

Atbaz ləqəbini mənə Balakəntək el verib,
Təbimi ana torpaq, çiçək verib, gül verib.

Ustadını soruşduqda, məlum oldu ki, Əfqan damburu ustad yanında öyrənməyib. Damburçuların əksəriyyətinin nəsində bu işlə məşğul olan bir neçə, bəzən daha çox adam olur. R.Əfqanda da bu belədir. Onun dediyinə görə, babası **Rəhmanov Rəhman** öz dövrünün yaxşı damburçularından biri olub. O, damburla yanaşı, saz da ifa edirmiş. Əfqan qeyd etdi ki, babasının sazını görməyib, amma damburda ifa etdiyini görüb, onun ifalarını dinləyib. R.Rəhman daha çox “Yerli hava”, “Araba kal boynunda” havalarını ifa etməyi sevərmiş. Bəzən yalnız damburda hava ifa edər, bu zaman gözlərindən yaş gələrmiş. Ağlamasının səbəbini isə heç vaxt deməzmiş. Rəhmanov Rəhmanın da ustadı olmayıb. “Ondan başqa nəsilə də dambur ifaçısı varmı” sualına isə “yox” cavabı aldıq. Babası dambur ifa etməklə yanaşı, həm də yaxşı hayla deyərmiş. O, kolxozda briqadir vəzifəsində çalışmış, ona görə də məclislərə getməyə vaxtı yox imiş. Amma mükəmməl dambur ifa edir, söz deyirmiş. Əfqanın dediyinə görə, babasının deyişmələri də olmuşdur. Hənifə kənd sakini Qurban kişi etiraf edir ki, R.Rəhmanın elə bir söz ehtiyatı var idi ki, onu bağlamaq

mümkün deyildi. Babasının **Daşdəmir Cavad**la deyişmələrini xatırlayır, amma o zaman yaşı az olduğu üçün orada oxunan haylalar yadına gəlmir. R.Rəhman 1999-cu ildə 67 yaşında dünyasını dəyişib.

Əfqanın gözəl səsi, deyişmələrdə göstərdiyi məharət, ifaçılıq maneraları sənətini yadda qalan, sevilən edir və onu bölgədə dambur auditoriyasının ən məşhur simalarından birinə çevirir. Biz onunla bir neçə dəfə görüşərək söhbətləşdik, aparıldığı məclislərdə olduq. R.Əfqanın saatlarla dambur ifa edərək hayla dediyinin şahidi olmuşuq.

R.Əfqan hayla çağırdığı zaman sözləri aydın tələffüz edir, haylalarını bədahətən deməsinə baxmayaraq, çox zaman onların qafiyəsi və məzmunu yerində olur. O, hayla çağırdığı zaman misraların sonuna “ay qardaş”, “ay xanım”, “aman”, “can lilay”, “lilay-lilay”, “ay lilay” kimi sözlər artırır.

Nəzərə alaq ki, Əfqanın doğulub böyüdüüyü bölgədə, demək olar ki, hər evdə dambur aləti var. Yəni hər kəs az və ya çox dərəcədə bu sənət haqqında məlumatlıdır. Belə bir auditoriyanın qarşısına hər əlinə dambur alan adam çıxma bilməz. Bunun üçün bu sənətin incəliklərini bilmək lazımdır. R.Əfqan da belə damburçulardan biri kimi nəinki bu bölgədə, hətta bütün Azərbaycanda ad çıxarmışdır. Azərbaycan televiziylarındakı müxtəlif verilişlərdə tez-tez iştirakından, müxtəlif bölgə və ümumrespublika tədbirlərindəki çıxışlarından onu yaxşı tanıyırlar. R.Əfqan 2014-cü ilin aprel ayının 10-da “Space” televiziylasının efirində Aşıq Əhlimanla, 2015-ci ilin aprel ayının 8-də isə Aşıq Həşim Qubalı ilə deyişib. Bu verilişlərdəki deyişmələri onu bir az da məşhurlaşdırmışdır. Ancaq həmin deyişmələrdə söylədiyi haylaları xatırlamır. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, bunun səbəbi söylədiyi haylaları bədahətən deməsidir.

Rəhmanov Əfqanın yaşının az olmasına baxmayaraq, yaşlı damburçulardan daha çox hava ifa etməsi marağımıza sə-

bəb oldu. Ona “bu qədər havanı kimdən öyrənib” deyə sual ünvanladıqda, bir az əvvəl ustadının olmadığını desə də, bir neçə havanı kimlərdən öyrənməsi haqqında məlumat verdi. “Uzun Aslanın havası”nı ilk dəfə **Əhmədov Mahir Teyyub oğlundan** eşitdiyini dedi. Ə.Mahirin gözlərinin rəngi göy olduğundan yerliləri Göygöz Mahir kimi tanıyırlar. Əfqan nağıl edir ki, Ə.Mahir bu havanı çalanda o, “kimin havası olduğunu” soruşub. Ə.Mahir o qədər də yaxşı dambur ifa edə bilmədiyi üçün havanı qısa çaldığından zarafatla cavab verib ki, bu, Uzun Aslanın gödək havasıdır. “Çay daşı, çaylaq daşı” havasını da Əhmədov Mahirdən eşidib. Əfqanın dediyinə görə, Mahirin atası **Ə.Teyyub** da dövrünün yaxşı damburçularından olub, o həm də hayla deyərmiş. Amma yaşca kiçik olduğu üçün Əfqan Teyyubu görməmiş, sadəcə, haqqında eşitmişdir.

R.Əfqan ilk dəfə yeddinci sinifdə oxuyanda həmkəndlisi **Daşdəmirov Qurban Cavad oğlu** ilə deyişib. Xoşagələn bir avazla oxuduğu havanın adını Qurbandan xəbər aldıqda “Dədə-baba havasıdır”, – deyə cavab aldığını xatırlayır. Qurban bu havanı atası Cavaddan eşitdiyini və atasının da həmin havanı belə adlandırdığını qeyd edib. Əfqanın dediyinə görə, Cavad çox mükəmməl söz qoşan dambur ifaçısı olub. O söyləyir ki, Qurbanın “Dədə-baba havası” kimi təqdim etdiyi hava Hənifə kəndində həm də “Zoğala gedən” adlanır. “Hacı Murad” havasını ilk dəfə D.Nizamidən eşitdiyini qeyd etdi. “Nargilə” havasını isə Kortallı Rəşidov Küfrəddin Məhəmməd oğlundan öyrənib.

Rəhmanov Əfqan 22 yaşında dambur ifa etməyə başlayıb. Əvvəllər də öz-özünə zümzümə edirmiş, amma özü bunu mükəmməl hayla demək hesab etmir, “oxşatmağa çalışırdım”, – deyir. Babası rəhmətə gedəndən sonra onun damburunu götürmək istəsə də, əmiləri damburun atalarının yadigarı olduğunu əsas gətirərək vermirlər. Odur ki, özünə dambur alır. Bundan sonra R.Əfqanın ifaçılıq həyatı başlayır. Biz Əfqanla

bir neçə dəfə görüşdük, həm tək ifa etdiyi havaları yazıya aldığımız, həm də deyişmələrinə qulaq asdıq və onları yazıya aldığımız. Onunla ilk görüşümüz Balakən rayonunun Mahamalar kəndində – Hatıyev Eldarın evində oldu. R.Əfqan bizim orada olduğumuzu biləndə özü yanımıza gəlmişdi.

Bölgədə olarkən mümkün qədər bütün dambur havalarının adlarını öyrənməyə çalışmışdıq, siyahısını tutmuşduq. Bu havaların hansını ifa etməyi ondan xahiş etdikdə, heç bir tərəddüd etmədən damburu əlinə aldı və ifa zamanı çoxlu hayla dedi. Söylədiyi bayatların az bir qismi ümumazərbaycan bayatları və onların variantları idisə, böyük əksəriyyəti isə ifa zamanı bədahətən söylədikləri idi. Ondan xahiş etdikdə bölgənin dünyasını dəyişmiş ustad damburçuların haylalarından da dedi.

Yaşı digər damburçularla müqayisədə az olsa da, olduqca istedadlı, söz ehtiyatı zəngin, keçmiş dambur havalarını yaxşı bilən sənətkarlardan biridir.

Damburu o qədər çox sevirdi ki, onunla bağlı yaradılan hər hansı bir rəvayətin olub-olmadığını soruşduqda “Dambur elə mənim üçün yaradılıb” deyər cavab verdi. Səsi də olduqca məlahətlidir, deyişmə zamanı çox cəliddir, çox düşüncə, dalbadal haylalar çağırır, sözləri açıq tələffüz edir, nitqi rəvandır. Diqqətlə qulaq asanda hiss olunur ki, dediyi haylaları bədahətən yaradır. Solo ifaları zamanı havaları digər damburçularla müqayisədə uzun çalır. Bunun səbəbi havaların üstündə çoxlu hayla deməsidir. Əfqan yalnız dambur ifa edib hayla deməklə kifayətlənmir, həmçinin şeirlər və qəzəllər də yazır. Deyər bilər ki, bunda da eyni dərəcədə bacarıqlıdır. Söylədiyi şeirlərin adını soruşduqda məlum oldu ki, şeirlərini adlandırmır. Qəzəllərindən bir neçəsini tarın müşayiəti ilə muğam kimi oxudu.

Bölgənin damburçularının, demək olar ki, hamısı yaxşı yeyib-içəndən sonra saatlarla çalır və hayla deyirlər. Yaşlı sۆyləyicilərin dediyinə görə, keçmişdə damburçular buna ehtiyac

duymazdılar. Yəni yeyib-içmək olmadan da onlar hətta günlərlə çalib-oxuya bilərdilər. Əfqan bu sahədə də keçmiş damburçulardan nümunə götürüb. Onu yedirib-içirməyə ehtiyac yoxdur, içkisiz də saatlarla çalib-oxuya bilir. Hərdən dinləyicilərə elə gəlir ki, onun söz ehtiyatı heç vaxt bitməyəcək. Odur ki, hər damburçu Əfqanla deyişməyə cəsarət etmir. R.Əfqanın çaldığı havalar daha çox həzin, qəmgin mahnılardır. Yəqin ki, bunun səbəbi şəxsi həyatında baş verən uğursuzluqlarla bağlıdır.

“Zoğala gedən” vaxtilə Balakən damburçuları arasında məşhur olan havalardan biri imiş. R.Əfqanın dediyinə görə, bu hava həm də “Ağır hava” adlanır. İndi isə bu hava, təəssüf ki, unudulmaqdadır. Biz ilk dəfə “Zoğala gedən” havasını Əfqanın ifasında dinlədik. O, ifa zamanı misraların sonuna gah “aman-aman”, gah da “lilay” kimi qəliblər artırır. Əfqan bu havanı 13 dəqiqə çaldı və bu müddət ərzində havanın üstündə 14 hayla dedi. Mahnının sözləri sevgiyə həsr olunmuşdu, amma sona dost ölümü ilə bağlı bəndlər də artırdı.

Namazı qıldım sünnətdə, aman-aman,
Qoymadım adam minnətdə, lilay-lilay.
Dost dəyişdi dünyasını, aman-aman,
Yeri olsun cənnətdə, lilay-lilay.

Hava bitəndən sonra məlum oldu ki, bu günlərdə onun yaxın yoldaşlarından biri qəfil dünyasını dəyişib. R.Əfqan bizimlə söhbətə də yas yerindən gəlibmiş. Odur ki, bu əhval-ruhiyyə həmin gün ifa etdiyi havalarda da özünü göstərirdi. O, ifa zamanı arada özünü öyməkdən də qalmırdı:

Meşəmizə şir də gəlməz, aman-aman,
Hər ağac tir də gəlməz, lilay-lilay.
Dünyaya çox Əfqan gələr, aman-aman,
Atbaz Əfqan bir də gəlməz, lilay-lilay.

Çox ucadır boyum mənim, aman-aman,
Boldur götür-qoyum mənim, lily-lily.
Bayatı dolu bulağam, aman-aman,
Qurumaz suyum mənim, lily-lily.

Damburçular adətən ifa zamanı arada orada olub-bitənlərlə bağlı haylalar deyir, bəzən də məclis iştirakçalarına söz atır, ya da dedikləri haylalarla xətiirlərini xoş edirlər. Yuxarıda da qeyd etmişdik ki, Əfqanla söhbətlərimizin biri Balakən rayonunun Mahamalar kəndindən olan H.Eldarın evində baş tutmuşdu. Onu da deyək ki, Eldar özü də dambur ifaçısıdır və onun haqqında məlumat kitabın son bölümündə veriləcək. R.Əfqan dediği haylalardan birində Eldarın da adını çəkdi:

Damburda iki simim var, aman-aman,
Simplərdə tilsimim var, lily-lily.
Yaza qədər görmədim Eldarı¹⁵⁸, aman-aman,
Sən olmasan, kimim var, lily-lily.

O, həmçinin ev sahibinə hayla ilə xoş arzular dilədi:

Çobanam, ollam qoyunda, aman-aman,
Oynamaram hər oyunda, lily-lily.
Qismət olsun, hayla deyim, aman, Eldar,
Mahammadın¹⁵⁹ toyunda, lily-lily.

O, həmçinin bizə bələdçilik edən Abduləli müəllimə də zarafatla müraciət etdi:

Simplərə dəydikcə əlim, aman-aman,
Dayanır biz-biz telim, lily-lily.

---

¹⁵⁸ Eldar dambur ifaçılığı ilə yanaşı, hər il Rusiyaya mövsüm işinə gedir. Bu misra ona işarədir.

¹⁵⁹ Məhəmməd Eldarın oğludur.

Çox incidirlərmi səni¹⁶⁰, aman-aman,
De görüm, Avduləli məllim, lilay-lilay.

On üç rəqəmi nəsdimi¹⁶¹, aman-aman?
Yoxsa adi səsdimi, lilay-lilay?
Oxuyummu gecəyəcən, aman, xanım¹⁶²,
Yoxsa dediyim bəsdimi, lilay-lilay?

O, bəzən havaları yadına salmaq üçün əvvəlcə zümzümə edir, sonra çalmağa başlayırdı. Bu da həmin havaların bölgədə artıq o qədər də ifa olunmadığının göstəricisidir. Çünki dəfələrlə müşahidə etmişik ki, dambur ifaçıları daim ifa etdikləri havaları heç bir tərəddüd etmədən çalırlar. Artıq dövriyyədən çıxmaqda olan havaları isə əvvəl zümzümə edir, ya da bir az düşünəndən sonra çalmağa başlayır. Əfqan özü də təəssüf hissi ilə etiraf etdi ki, yaşlı insanlar dünyalarını dəyişdikcə bu havaların qiymətini bilən, eləcə də havanın bütün şərtlərinə əməl edərək rəqs edən insanların sayı da getdikcə azalır.

“Aqquş” havasını çalmağı xahiş edərkən bunun dambur deyil, sintezator havası olduğunu dedi və ifa etməkdən boyun qaçırdı.

“Hacı Murad” adlı dambur havasını ifa etməyini xahiş etdikdə təmkinlə damburu əlinə aldı, havanı çalmağa başladı. Bu, bir qədər həzin havadır. Əfqan özünün düzüb-qoşduğu haylaları da bu havanın üstündə deməyə başladı:

Dağ başını duman aldı,
Qoca getdi, cavan qaldı.
Ağsaqqallar köçdü, getdi,
Onlardan din-iman qaldı, can lilay,
Aman lilay, ay lilay.

---

¹⁶⁰ Avduləli müəllimin bütün günü bizə bələdçilik etməsinə zarafatla sataşdı.

¹⁶¹ Nəs – nəhs

¹⁶² Bizə müraciət edir.

Dua Allah duasıdır,
Dilim zikir çalasındır.
Bu havanı çalırım,
Hacı Muradın havasıdır, can lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

Əyri qamətim düzəlsə,
Bilməzlər¹⁶³ qədrimi bilsə.
Razıyam, bir gün ölüm,
Bir gün babam geri gəlsə, can lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

Qışdan sonra yazım mənim,
Yaxşıdır avazım mənim.
Ay Eldar, dinə¹⁶⁴, su versinlər,
Qurudu boğazım mənim, can lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

Qışda bülbül gülə gəlməz,
Telli sona gölə gəlməz.
Ay gözəl-göyçək xanım¹⁶⁵,
Belə günlər *hər deyəndə*¹⁶⁶ ələ gəlməz, can
lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

Söyüd üstündə bar olmaz,
Vəfasızdan yar olmaz.
Yüz günü günə calasax,
Bugünkü gün təkrar olmaz, can lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

---

¹⁶³ Bilməzlər – qədirbilməzlər sözünün qısaldılmış formasıdır.

¹⁶⁴ Dinə – de

¹⁶⁵ Bizə müraciət edir.

¹⁶⁶ Hər deyəndə – hər zaman

Sözləri düzürəm düzümə,
Yaxşı bax mənim üzümə.
İcazə ver, bir su içim,
Bir azca gəlim özümə, can lilay,
Lilay-lilay, ay lilay.

Bundan sonra Əfqan “Sıçrama” havası ilə davam edir. “Sıçrama” hədsiz sürətli oyun havasıdır. Bu havaya, adətən, kişilər oynayırdılar. Rəqs edənlər hərdənbir sıçradıqları üçün hava belə adlandırılmışdır.

Növbəti mahnı “Balakənim” adlanır. Rəhmanov Əfqanın dediyinə görə, həm hava, həm də sözlər onun özünə aiddir:

Qonağına qarşı süfrəsi duz-çörəkli¹⁶⁷,
Dosta qarşı həmişə saf ürəkli.
QIZI mələk, oğlu dəmir biləkli
Balakəntək bir məkanım var mənim.

Ballı məkan, sən layiqsən bu ada,
Qara daşını da vermərəm yada.
Dünya bir dənizdir, sənsə bir ada,
Sənsiz olsam, yerim olar dar mənim....

Mahnı bu cür davam edir.

R.Əfqanın dediyinə görə, “Araba kal boynunda”, adətən, asta templə oxunan havadır. Bu havanın çalğısı sanki kəllər qoşulmuş arabanın yerişini xatırladır. Əfqan bu havanın üstündə oxuduğu haylalarla arabaya qoşulmuş kəlləri mədh etdi:

Yenə xoşdur halım mənim,
Ac döyül əyalım mənim.
Qara torpax gözdüyür,
Yeri, qara kalım mənim.

---

¹⁶⁷ Mahnının hər bəndini iki dəfə oxuyur.

Qara torpax gözdüyür,
Yeri, qara kalım mənim.
Ay nazı-nazı naz xanım,
Naz ilə alma canım.
Ay nazı-nazı naz xanım,
Naz ilə alma canım.

Dəryanın içində gəmi,
Gəmini sürər əmi.
Sən yaxşı işdəsən, qara kalım,
Bol məhsul verər zəmi.
Ay nazı-nazı, naz xanım,
Naz ilə alma canım.
Ay nazdı, naz-naz xanım,
Naz ilə alma canım.

Mən gəzirəm diyar-diyar,
Haylalar dilimdə şüar.
Bu hayla da qoy qalsın, *ay xanım*,
Atbaz Əfqandan yadigar.
Ay nazı-nazı, naz xanım,
Naz ilə alma canım.
Ay nazı-nazı, naz xanım,
Naz ilə alma canım.

Havanın ifası zamanı məclisdə iştirak edənlərdən birinin oturduğu stul qəfildən qırıldı. Bu, Əfqan üçün növbəti bəndin materialını verdi. Damburçu anında bu hadisəyə haylasını qoşdu:

Yar maa dodax büzmədi,
Əlini mənənən üzmədi.
O stolda kim oturdu, *ay Eldar*,
Ağırığına dözmədi.
Ay nazı-nazı, naz xanım,

Naz ilə alma canım.
Ay nazı-nazı, naz xanım,
Naz ilə alma canım.

“Can aman, aman” haqqında soruşarkən havanı çaldı və üstündə aşağıdakı haylanı oxudu:

Dağısdan dağ yeridir, hey,
Gülüsdan gül yeridir, aman,
Bizim gözəl Balakən,
Qızların bol yeridir.
Bizim bu Balakən, aman,
Qızların bol yeridir.
Can-can aman,
Can sizə qurban, qurban, aman.
Yüz qram araq,
Süz gətir vuraq.

Əfqanın dediyinə görə, son iki cümləni içki məclislərində oxuyanda əlavə edirlər. Normal məclislərdə isə belə sözlər əlavə olunmaz.

Can-can, can aman,
Can sənə qurban aman,
Can deyərəm, can deyənə.
Can deyərəm, can deyənə.

Çaylağın daşı azdır hey,
Davada naşı azdır,
Bir yar sevdim, vermədilər aman,
Dedilər, yaşı azdır.
Bir yar sevdim, vermədilər aman,
Dedilər yaşı azdır.
Can-can, can aman,
Can sizə qurban aman,

Can diyərəm can diyənə.
Ohh can aman,
Can sizə qurban aman,
Can diyərəm, can diyənə.

Hatıyev Eldar mahnını davam etdirir:

Damburun iki simi,
Mən qırdım birisini.
Damburun iki simi,
Mən qırdım birisini, aman.
Bir qapıda cüt bacı, aman,
Mən aldım kiçiyini.
Bir qapıda cüt bacı, aman,
Mən aldım kiçiyini.

Mahnının nəqarət hissəsini xorla oxuyurlar:

Oh can aman,
Can sizə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.

R.Əfqanla söhbətimizin uzanması səbəbindən təsərrüfat işləri yarımçıq qalmışdı, bu səbəbdən söhbət zamanı çox narahat idi. Odur ki, aşağıdakı haylalarda gileylə bunu dilə gətirdi və bu hal bir neçə dəfə təkrarlandı:

Ağdı üzüm mənim, hey,
Süfrədə duzum mənim.
Mən burda hayla deyirəm,
Acdı qoyun-quzum mənim.
Can aman, can sizə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.
Can, can aman, can sizə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.

Eldar:

İstəkanım ağ olsun,
Qoyun-quzu bol olsun, aman,
İstəkanım ağ olsun,
Qoyun-quzu bol olsun, aman,
Gəl burda hayla deyək,
Qonşular, eşidənnər sağ olsun.
Gəl burda hayla deyək, aman,
Eşidənnər sağ olsun.
Can, can aman,
Can sizə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.

Əfqan:

Çoxdu arzu-diləklərim,
Çiynim üstə mələklərim.
Gərək bir xəbər tutum, *ay İlqar qardaşım*,
Necə oldu inəklərim.

Yağmur olub yağan yoxdu,
Şimşək olub çaxan yoxdu,
Mən sağsam sağılırlar, *ay qardaş*,
Bir aydı sağan yoxdu.

Şahlar öldü, tacı qaldı,
Un qutardı, umac qaldı,
Inəkləri cəhənnəmə,
Buzovları ac qaldı.

Ay əzizinəm, qara getdi,
Ağ gəldi, qara getdi.
Inək, inək yerindədir, *ay Ləman xanım*,
Bəs qoyunnar hara getdi?

Əfqan burada yenə özünü öyməkdən qalmadı:

Bir güləm, qoxu¹⁶⁸ məni, hey.
Xalça üstə toxu məni,
Ay canlı kitabam, *ay xanım*,
Dindir, dinim, oxu məni.
Canlı bir kitabam mən, *ay xanım*,
Dindir, dinim, oxu məni.
Ohh, can aman, can sizə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.
Can-can, can aman,
Can sənə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.

Sünbülün üsdə dən deynən,
Dağın başında çən deynən.
Bir hayla mən deyəndə, *ay Eldar*,
Birini də sən deynən.
Can, can, can aman,
Can sənə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.
Ohhh, can aman,
Can sənə qurban, aman,
Can diyərəm, can diyənə.

R.Əfqan güclü poetik təfəkkür sahibidir. O hətta öz sevimli atını da hayla ilə əzizləyir, tumarlayır, ayağına, başına, yalına haylalar qoşur. Ondan gün ərzində damburu, ifalarını nə qədər düşündüyünü soruşanda dedi ki, hətta evdə, gündəlik məişətdə də hayla ilə danışmağı sevir. R.Əfqan bədahətən söz düzüb-qoşmaqda olduqca mahirdir. Biz dəfələrlə bunun canlı şahidi olmuşuq. Söhbətləşdiyimiz zaman həyətin iti oturduğumuz

---

¹⁶⁸ Qoxu –qoxula

stola yaxınlaşdı. Əfqan öncə aşağıdakı haylanı söylədi, sonra iti qovdu:

İtim, gəl dur önümdə,
Gəl, başına dönüm də.
Sən Əfqanın yerində,
Əfqan da it günündə.

Aşağıdakı haylanı dediyi zaman diktafon bağlı olduğundan yazıya ala bilmədik, amma yadımızda qalmışdı. Çox istəyirdik ki, Əfqanın öz səsi ilə deyilsin. Odur ki, ondan həmin haylanı bir də deməyi xahiş etdik. Əfqan həmin haylanı azacıq fərqlə dedi və nəticədə bir hayla iki variantda qeydə alındı:

Aylar keçdi il kimi,
Çaylar daşdı sel kimi.
Xanım qapıdan girdi,
Ürəyim açdı gül kimi.

Aylar keçdi il kimi,
Qara qaşlar mil kimi.
Xanım girdi qapıdan, *ay Eldar*,
Açdı qəlbim gül kimi.

R.Əfqan deyişmə zamanı kobud söz və ifadələrin işlədilməsinin tamamilə əleyhinədir. O, haylanı ana laylası hesab edir və bura lüzumsuz ifadələrin qatılmasını doğru hesab etmir. Əslində ənənədə də bu cür olub, özünə hörmət edən dambur ifadələri aqressiya nümayiş etdirməkdən qaçar, heç bir halda artıq söz deməzdilər. Əfqanın dediyinə görə, müasir dövrdə həmin ənənə bəzən pozulur, amma cəmiyyət arasında bu, yenə də ayıb sayılır. Əgər tay-tuş oturub öz aralarında deyişərlərsə, hərdən çərçivədən çıxma halları olur. Bu zaman qarşılıqlı “atmaca atmalar” başlayır. Bu, bəzi hallarda məclisi daha da şən edir.

Əfqan damburu “şeytana şurup bağlayan” alət hesab edir. Yəni onunla nə desən, eləmək mümkündür: çalmaq, hayla demək, deyişmək, xalq mahnıları və bəstəkar mahnıları oxumaq, meyxana demək və s.

R.Əfqan bəzi havaları çalmağa tərəddüd edirdi. “Qərib hava”nı çalmağı xahiş etdikdə də, əvvəlcə tərəddüd etdi, amma sonra bu havanın üstündə xeyli hayla dedi. Bu haylalarda əvvəlcə həyatdan vaxtsız getmiş dostu Heydər xatırlasa da, sonra Balakən rayonunun məşhur dambur ifaçılarından biri Q.İbadullahı öyməyə başladı:

Axşamdı, bişib aşım,
Qaradı qara qaşım,
Hanı mənim Heydər qardaşım?
Ana, mən qəribəm, qərib.
Bacı, mən qəribəm, qərib.
Hanı mənim Heydər qardaşım?
Ana, mən qəribəm, qərib.
Bacı, mən qəribəm, qərib.

Keçirdik isdi yayı,
Yay da Allahın payı.
Oxuyurdu bu havanı,
Rəhmətdik İbadullah dayı.
Oxuyardı havanı,
Rəhmətdik İbadullah dayı.

Gələrdi damburu tova,
Diyişənnər qova-qova.
Onnan da hava yadigardı,
Adı qaldı “Qərib hava”.

Əfqanın həmişə xatırlanacağına böyük ümidi vardır:

Qoydu eldə iz havası,
Çalınardı düz havası.
Balakəndə hər kişi iz qoyubdu, *ay xanım*,
Vardı hər kişinin öz havası.

Hər havanı tanı, çal,
Qızıışdır meydanı, çal.
Bir gün zakaz gələr, *ay Eldar*,
Bir Atbaz Əfqanı çal.

Sonra çaldığı oyun havasını “Əfqan havası” adlandırdı. Onun dediyinə görə, hər havanın öz çalınma tərzı var. Bütün havalarda eyni barmaqlardan istifadə olunmur. Havadan-havaya barmaqların hərəkəti də dəyişir. Əfqanın fikrincə, çalğı zamanı mızrabdan istifadə çətinlik yaradır, barmaqla çalmaq daha asandır.

Əfqanın dediyinə görə, damburda hər şey oxumaq olar, hətta ağı da oxumaq mümkündür:

Səni necə yada salım,
Ay mənim şəkər, balım.
Ay canım-gözüm, əziz dosdum,
Ətrin,ı kimnən alım?
Ay əziz dost, can-ciyərim,
Ətrin,ı kimnən alım?

Əzreyil qansız imiş,
Dinsiz, imansız imiş.
Mən belə də bilməzdim,
Aman dosdum, əziz dosdum,
Bu həyat amansız imiş.

Geri dönsə keçən çağlar,
Əllərim səni qucaqlar.
Elə bir haldayam ki,

Əziz dosdum, can-ciyərim,
Gözüm gülər, qəlbim ağlar.

Qismət cənnət bağı sənə,
Qismət cənnət bağı sənə,
Behiş balı, yağı sənə.
Gör Atbaz nə gündədi,
Əziz dosdum, can-ciyərim,
Damburnan diyir ağı sənə.

Xoş ətir çörəkdən gəlir, *ay xanım,*
İstəklər diləkdən gəlir.
Oğul beldən, arvad eldən,
Əziz dosdum, can-ciyərim,
Dost ürəkdən gəlir.
Arvad eldən, oğul beldən,
Dostsa ürəkdən gəlir.

Armud üsdə uçur arı,
Zəmi içində darı.
Dosdum getdi məzara, *ay xanım,*
Sındı qəlbimin şah damarı.

Dişim dilimi çeynəsin,
Zatına lənət nəsin,
Yaxşı dost köç elədi, *ay xanım,*
Atbaz ağlamasın, neyləsin?

Mənəm sözdə qiyamçı,
At minərəm əldə qamçı,
Ürəyim qan ağlıyar dost üçün,
Yaş tökərəm damcı-damcı.

Acım çoxdu, soğulmaz¹⁶⁹,
Səsim gurdu, boğulmaz,
Mən itirən *dost* kimi oğlan, *ay xanım*,
Bir də dünyaya doğulmaz.

Ox, günü keşdi qara onun,
Yox dərdinə çara onun.
Dost diyəndə dili, *ay Eldar*,
Bağlamışdı yara onun.

Atbaz Əfqan dambur çaldı,
Bir dosdu yada saldı,
Cavan getdi əziz dost, *ay xanım*,
Ondan da xatirə qaldı¹⁷⁰.

Bütün Azərbaycan bayatılarında olduğu kimi, bu bölgənin haylaları da baş verən hər bir hadisəyə anında reaksiya verir, münasibət bildirir. Körpə uşaqların pamperslə böyüdülməsi, pampersin həm körpələrin sağlamlığı, həm də ekologiyamız üçün ziyanlı olması, istifadədən sonra hara gəldi atılması Əfqanın haylaları üçün bir mövzu oldu:

Əzizim, balasıdır,
Qucağında qalasıdır.
Sağ ol, İlqar¹⁷¹, pampers dedin,
O əsrin bəlasıdır.

Hayla Atbaz dodağında,
Gəzir sözün sorağında,
Gözdərin pampers gördüdü,
Ay ağsaqqal, bir meçidin qabağında.

---

¹⁶⁹ Soğulmaz – soyumaz

¹⁷⁰ Həyatdan vaxtsız köçən dostu qabaqcöllü İsmayıl üçün oxudu.

¹⁷¹ İlqar – söhbət iştirakçılarından birinin adıdır.

R.Əfqan yalnız dambur çalıb hayla oxumaqla kifayətlənmir, eyni zamanda Azərbaycan xalq mahnılarını da ifa edir. Xahişimizdən sonra bizə “Azərbaycan maralı” xalq mahnısını ifa edərək sözlərini də oxudu.

R.Əfqan yaxşı sənətkar olmaqla bərabər, xalq ənənəsini yaxşı bilən folklor söyləyicisidir. Bunun səbəbi yaşlı insanlarla çox ünsiyyətdə olması və öz sənətini sevməsidir. Onun dediyinə görə, keçmişdə bu bölgədə toylar dambur, mey, çubuqla çalınan nağara və çağananın müşayiəti ilə keçirilmiş. Çağana kamançaya bənzər alət imiş. Bu alət çalınanda çağa, yəni körpə uşaq ağlamasına oxşar səs gəlirmiş. Alətin adı da buradan götürülüb¹⁷². Rəhmanov Əfqandan həm də keçmiş dambur ifaçıları ilə bağlı xeyli maraqlı məlumat qeydə ala bildik. O, hərdən haqqında danışdığı ustadların daha çox hansı hava üstündə ifa etdiklərindən bəhs edir, eyni zamanda həmin havaları çalaraq üstündə hayla da deyirdi. Amma dediyi haylalar haqqında danışdığı dambur ifaçılarına yox, onun özünə məxsus idi.

Digər sənət növləri kimi dambur sənəti də ənənənin üzərində inkişaf edir. Ənənəni öyrənən zaman sənətin həm keçmiş, həm də müasir durumunun araşdırılması lazımdır. R.Əfqanın və onun kimi digər gənclərin yaradıcılıqlarının öyrənilməsi dambur ənənəsinin müasir vəziyyətinin öyrənilməsinə işıq tutur.

Osmanov Nizami Dania oğlu (onun doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik) haqqında məlumatı Rəhmanov Əfqandan aldığımız. Onun dediyinə görə, Osmanov Nizami Mahamalar kəndinin girişində yaşayırmış. O, bu aləti çox sevirmiş, “dınqıldadırmış”, amma mükəmməl ifa edə bilmirmiş. Bir-iki dənə də haylası varmış, həyat yoldaşına sataşmaq üçün oxuyarmış. Əfqan bu haylalardan birini dambursuz, xüsusi avazla oxudu:

---

¹⁷² Bu, xalq etimologiyasıdır.

Əzizim, anam ağlar,
Halıma yanan ağlar.
Mən ölsəm, anam ağlar, *ay Əfqan*,
Bu yad qızı yalan ağlar.

Dood Bilal¹⁷³ Qazma kəndindən olub. Mirəliyev Xəlifənin dediyinə görə, Bilal yaxşı dambur çalıb hayla deməyi bacarmış. Onu tez-tez məclislərə apararmışlar. Təəssüf ki, Dood Bilal haqqında geniş məlumat toplaya bilmədik.

Hacıyev Murtuzəli Dibir oğlu (1904-1980) el arasında Kriskom Murtuzəli kimi tanınıb. O, Balakən rayonunun Qazma kəndində yaşamışdır. İbrahimov Hizbullah Əlisoltan oğlu Kriskom Murtuzəli haqqında danışanda dedi ki, onunla çox yaxın münasibəti olub. Zahirı görkəmindən danışan söyləyici onun hündür boylu, yaraşlıq bir adam olmasını qeyd elədi. Kriskom Murtuzəli o dövrdə kəndin ən adlı-sanlı, hörmətli ağsaqqalı imiş. O, yardıma ehtiyacı olan həmkəndlilərinə əl tutar, lazım olanda onları həm də qoruyarmış. Həmin dövrdə rayonun NKVD-si Mahamalar kəndindən olan Kaltayev soyadlı bir şəxs imiş. Kriskom Murtuzəlinin də Kaltayevlə yaxşı münasibəti varmış. O, həmişə dövlət işlərində çalışmışdır. Kriskom Murtuzəli bu əlaqəsindən istifadə edərək həmin dövrdə bəzi həmkəndlilərini dövlətin qəzəbinə gəlməkdən qorumuş, bunu bacarmadıqda isə onların cəzalarını yüngülləşdirməyə çalışmışdır.

Onun yaxşı söz bazası olub, hayla deyərmiş, amma dambur çalmazmış. Dambura, dambur məclislərinə marağı olduğu üçün kəndin damburçalanları ilə isti münasibəti varmış. Digər söyləyicilər onun bir qədər içkiyə meyilli insan olduğunu da qeyd etdilər. İçki içdiyi zaman daha çox hayla deyərmiş.

Söyləyicilərin bir qismi Murtuzəlini həm də dambur ifaçılarından biri kimi təqdim etdilər. Onların dediyinə görə, o, dam-

---

¹⁷³ Dood Bilal – Davud Bilal. Davudov Bilal nəzərdə tutulur.

bur çalib hayla çağırsa da, məclislərə getməzmiş. Amma Kriskom Qüdrətin oğlu Hacıyev Akiflə söhbətimiz zamanı bunun bir qədər əksini gördük. Atası Akifi evində təşkil etdiyi məclisə dəvət etmək üçün Kriskom Murtuzəlinin yanına göndərir. Həmin gün Murtuzəlinin işi çox olduğundan Qüdrətin təşkil etdiyi məclisə gələ bilmir, amma damburu əlinə götürüb Akifə bir hayla deyir və tapşırır ki, onun bu haylasını məclisdəkilərə çatdırsın. Haylanın məzmunu üzrxahlıq imiş. Təəssüf ki, H.Akif həmin haylanı xatırlaya bilmədi.

Hacıyev Qüdrət (1939-1981) Balakən rayonunun Qazma kəndinin sakini olub. Qüdrət II Dünya müharibəsi illərində Krestyanskiy Komitetin¹⁷⁴ sədri olub, ona görə ölənədək el arasında Kriskom Qüdrət kimi tanınıb. Ömrünün sonrakı illərində sürücü işləyirmiş. Deyilənlərə görə, o, mehriban, qonaqsevər, şən bir adam imiş. Həmkəndlilərinin verdiyi məlumatlara görə, Qüdrət yaxşı hayla deməyi bacarırmış, amma heç vaxt dambur çalmayıb. Oğlu Hacıyev Akif Qüdrət oğlu isə onun dambur da çala bildiyini dedi.

Söyləyicilər onun bir haylasını xatırlaya bildilər. Bu hayla məclisdə Ata Bilala müraciətlə deyilib, amma təəssüf ki, Ata Bilalın cavabını xatırlayan olmadı:

Lak tuflini geyirsən,
Dabanını əyirsən,
Mənim kimi oğlanın, *ay Bilal*,
Xətrinə dəyirsən,

Kriskom Qüdrətin oğlu Akif atasının bu haylanı “Qo-çoqo” havasının üstündə oxuduğunu dedi və həmin haylanı bu hava ilə birlikdə zümzümə elədi.

Hacıyev Xaləddinin dediyinə görə, Kriskom Qüdrət məclis qurmağa çox meyilli adam olub. Yazda alver üçün Ru-

---

¹⁷⁴ Krestyanskiy Komitet – kənd soveti

siyaya gedib, bir də payızda qayıdarmış. Həm Rusiyaya gəndə, həm də Azərbaycana dönəndə məclis qurularmış. Məclisin bütün xərclərini də özü ödəyərmiş. Balakəndə olan bütün dambur ifaçıları, hayla deyənlər də o məclisə yığılarmış. Həmin məclislər uzun olar və təbii ki, burada dambur çalınar, hayla deyilər, deyişmələr olarmış. Söyləyicilər o məclislərdə iştirak edən insanlardan Şindi Əzizi, Qarğa Əzizi, Durquş İbrahimi, Murad Abdusalami, Ərəbiddin kişini, Yusif kişini, Əkə Muxtarı¹⁷⁵, Ata Bilalı, İbadullah kişini, Daşdəmir Cavadı¹⁷⁶, Cabbar kişini, Süllü İsəni¹⁷⁷, Əzizov soyadlı bir həkimi, o zamanlar Kənd Sovetində işləyən Tamara müəllimi xatırladılar. Sonuncu iki nəfər məclisdə dambur çalıb, hayla çağırmağı bacarmazdılar. Kriskom Qüdrət onları məclisə, söyləyicilərin dili ilə desək, “azarkeşlik eləmək üçün” dəvət edərmiş.

Deyilənlərə görə, Kriskom Qüdrətin çox gözəl məclis aparmaq qabiliyyəti var imiş. O, kəndin bütün toylarında iştirak edirmiş. Maşını da olduğu üçün kəndin gəlinlərinin bir qismi onun maşınında gətirilib. Oğlunun dediyinə görə, Kriskom Qüdrət tək yemək yeməyi sevməz, yemək yeyiləndə həyətin qapısını açıq qoyar, kimliyindən asılı olmayaraq yoldan keçən insanları süfrəyə dəvət edərmiş.

Kriskom Qüdrət bu sahədə xüsusi fərqlənsə də, belə məclislər yalnız onun evində deyil, demək olar ki, kəndin əksər evlərində keçirilib. Bu gün Qüdrətin evində toplaşan məclis əhli sabah da digər həmkəndlilərinin evində yığışardılar. Bu məclislərin əsas təşkilatçısı Kriskom Qüdrət olduğundan onun adı bu gün bölgədə dambur məclislərinin təşkilatçısı kimi daha çox xatırlanır. Söyləyicilərin dediklərinə görə, həftədə iki-üç dəfə Qazma kəndində məclis olarmış.

---

¹⁷⁵ Özbəklərə oxşadığı üçün belə adlandırılmış.

¹⁷⁶ Ləqəbi Dambur imiş.

¹⁷⁷ Şair İsə kimi də tanınmış. Balakən rayonunun Sarıbulaq kəndindən idi.

Zaqatala rayonunda dambur ifaçılığı. Zaqatala rayonunda folklor toplayarkən Balakən rayonuna nisbətən burada damburçuluğun daha zəif olduğunu müşahidə etdik. Ancaq bu, “tarixən də belə olub” anlamına gəlməməlidir. Əvvəllər bu rayonda da dambur sənəti kifayət qədər geniş yayılıb, amma sonralar öləzimeyə başlayıb. Bizim bu rayona səfərlərimiz dambur sənətinin tənəzzül etdiyi dövrə təsadüf etdiyi üçün Zaqataladan çox material əldə edə bilmədik. Bu rayonda tarixən aşığılar da çox olub, saz və dambur burada qoşa yaşayıb. Təəssüf ki, indi Zaqatalada sazın da vəziyyəti damburdan fərqli deyil.

Rəcəbov Ramazan Üçüncü Tala kənd sakini olub. Onun haqqında məlumatı Zaqatala rayon sakini Qaziyeva Sona Həmzət qızından almışıq. Rəcəbov Ramazan Qaziyeva Sonanın atasının əmisi oğlu imiş. O, Zaqatala rayonunun Üçüncü Tala kəndində anadan olub. Doğulduğu tarixi Qaziyeva Sona bilməsə də, Rəcəbov Ramazanın təxminən 5-6 il bundan qabaq 80 yaşında dünyasını dəyişməsini qeyd etdi. Bizim bu məlumatı 2018-ci ildə topladığımızı nəzərə alsaq, deməli, o, təxminən 1933-cü ildə anadan olub. Söyləyici onun zahiri görkəmindən bəhs edərkən çox yaraşığı bir insan olduğunu qeyd etdi. Q.Sonanın dediyinə görə, onun uşaq olduğu dövrdə Zaqatala rayonunda, demək olar ki, əksər evin divarında xalçanın üzərindən həm də dambur asılmış. Rayonda bu musiqi alətinə tələbat hədsiz çox imiş. Demək olar ki, heç bir tədbir, məclis, mərasim dambursuz ötürməzmiş.

R.Ramazan rayonda keçirilən bütün tədbirlərə dəvət alar və orada dambur çalarmış. O dövrdə Zaqatalada məhsul bayramları, gül bayramı keçirilirmiş. O, həmçinin iməciliklərə, el şənliklərinə, toylara da dəvət almış. Əvvəllər toylarda gəlini evdən çıxaranda və gəlini qarşılayanda dambur havaları çalarmışlar. Amma həmin havalaların adlarını Q.Sona xatırlaya bil-

mədi. O, Ramazanın gap məclislərinə aparıldığını da xatırladı. Q.Sona onun oxuduğu haylaların heç birini yadına sala bilmədi.

Onun ana nənəsi şəkili qızı olub. Nənəsi danışarmış ki, onların evləri çox qonaq-qaralı imiş. Evlərinə tez-tez aşıqlar da gəlmiş. Nənəsi o zaman uşaq olduğu üçün qonaqların yanında oturarmış. Hafizəsi güclü olduğu üçün orada deyilən aşıq şeirlərinin xeyli hissəsini əzbər bilirmiş. Sonanın anası **Qaziyeva Anaxanın Məmmədveli qızı** da öz anasından Aşıq Ələsgərin, Molla Cumanın repertuarını əzbər öyrənmişdi. Söyləyicimizin dediyinə görə, vaxtilə anasından eşitdiyi aşıq şeirlərinin bir qisminə çap olunmuş kitablarda da rast gəlməyib. Onun anası həm dambur, həm də qarmon çala bilir, çoxlu mani söyləyərmiş. Onun dediyinə görə, anasının gözəl səsi var imiş. Gəncliyində anasının dediyi manilərdən bir 12 vərəqlik dəftər həcmində yazıb, amma sonra o dəftəri itirib. O, anasının vaxtilə oxuduğu manilərdən yadında qalanları bizə dedi:

Talanın yasdı yolu,
Su gəldi, basdı yolu.
Gedirdim sevgilimgilə,
Qonşular kəsdi yolu.

Lampanın şüşəsi yaşıl,
Lampa üstə yaraşır.
Mənim sevgilimin eşqi
Başımnan aşır-daşır.

Q.Anaxanın 1907-ci ildə doğulub, 1986-cı ildə dünyasını dəyişib. Qızı Sevilin pambıq yığan zaman faciəli şəkildə ölümü ona çox pis təsir etmişdi. Qızının ölümündən sonra o, heç vaxt şən mahnılar oxumaz, xəlvətə düşəndə ağı deyib ağlayarmış.

Q.Sona anasının dambur çalıb deyişməsini Üçüncü Tala kənd sakini Cumanın toyunda görüb. Keçmişdə toylar həyətdə

olurmuş və həmin dövrdə toy çalmağa Şəkidən zurnaçılar dəstəsi gətirmişlər. Toyun sonunda qonşu kənddən gəlin gətirməyə gedirmişlər. Kənd yaxın olduğundan və həmin dövrdə maşın olmaması səbəbindən gəlini piyada gətirərmişlər. Gəlini evə gətirdikdən sonra qadınlar onun başına yığırmışlar. Söyləyicimiz gəlini evin ortasına qoyub oxuduqlarını xatırlayır. Anaxanım həmin məclisdə qarmon çalır. Sona xanım anasının həmin məclisdə dambur çalıb gəlini tərif edən manilər oxuduğunu dedi. O, anası ilə qardaşının deyişməsinə də xatırlayır.

Q.Anaxanım dambur və qarmondan başqa *çağana* da ifa edərmiş. Biz ondan çağanada nə oxuduğunu soruşduqda məlum oldu ki, çağanada mani oxuyarmışlar. Çağana kamançaya bənzər, amma ondan boyca bir qədər kiçik, aşağısı isə kamançadan bir qədər enli, simləri az musiqi aləti imiş. Söyləyici onun qoz ağacından hazırlandığını təxmin etdi. Söyləyicilərimizin bir neçəsindən bu musiqi aləti haqqında eşitsək də, hal-hazırda bölgədə istifadə olunduğuna rast gəlmədik.

Q.Sonanın atası və əmisi də dambur və nağara çalırılmışlar. Atası **Qaziyev Hənzət Ömər oğlu** 1907-ci ildə Zaqatala rayonunun Üçüncü Tala kəndində anadan olmuş, 1989-cu ildə vəfat etmişdir. Q.Sonanın böyük qardaşı **Qaziyev İsmayıl Hənzət oğlu** da dambur çala bilirmiş. Sona xanım böyük qardaşına adaş deyə müraciət edirmiş. Adaşı 1924-cü ildə dünyaya gəlib, 1995-ci ildə vəfat edib.

Ömərov Əli Əhməd oğlu Zaqatala rayonunun Yuxarı Tala kənd sakini olub. Biz Ö.Əli haqqında məlumatı Yuxarı Taladan olan ziyamız Şabanov Məhəmməddən (Məhəmməd Şabanoğlu) qeydə aldığımız. Ö.Əlinin mənsub olduğu nəsil Qazannar adlanırmış. O, zahiri görkəmcə yaraşlıq bir adam olub. Ö.Əli gənc yaşlarında məclislərə dəvət alar, getdiyi məclislərdə dambur ifa edər, hayla çağırırmış. Amma sonralar o, həmkarlar təşkilatının sədri, kənd sovetinin sədri kimi məsul vəzifələrdə işləmişdir.

Buna görə də daha məclislərə getməz, evdə tanışlarının, yaxınlarının yanında çalarmış. Ş.Məhəmmədin dediyinə görə, o, buğünədək damburu Ö.Əli kimi ifa edən adamla qarşılaşmayıb. Onun sözləri ilə desək, Ö.Əli damburu çalmır, dilləndirirmiş. Bununla bağlı M.Şabanoğlu bizə belə bir əhvalat danışdı. Bir dəfə Əligilə onun çalğısına qulaq asmaq üçün gedibmiş. Əli çalır, məclisə yığışanlar isə yerdən oturub onu dinləyirlər. Damburçu əvvəlcə “Tala” mahnısını çalır, sonra isə “Yegin maqam”¹⁷⁸ adlı oyun havası çalmağa başlayır. M.Şabanoğlu birdən ayılır ki, məclisin ortasında dayanıb oynayır. Ö.Əlinin çalğısının sehrinə düşdüyü üçün o, bunu qeyri-ixtiyari edib. Onu da deyək ki, M.Şabanoğlu olduqca ciddi xarakterə sahibdir. Bu zaman Ö.Əlinin zarafatçı oğlu Fazil də ona qoşulur.

M.Şabanoğlundan Ö.Əlinin mizrab istifadə edib-etməməsi haqqında soruşduqda “dambur mizrabla çalınmaz” cavabını verdi. Həmsöhbətimiz, onun gözəl ifası olsa da, səsinin çox da yaxşı olmadığını söylədi.

Şabanov Məhəmməd Şaban oğlu 1946-cı ildə Zaqatala rayonunun Yuxarı Tala kəndində anadan olub. O, ali təhsilli jurnalistdir, yazılarında adətən Məhəmməd Şabanoğlu imzasından istifadə edir. Ş.Məhəmməd 45 il “Zaqatala” qəzetində işləyib, hal-hazırda təqaüdə çıxıb. Onun yanına Zaqatalada dambur ifaçılığının keçmişisi ilə bağlı məlumat almağa getmişdik. Amma söhbətimiz zamanı məlum oldu ki, Məhəmməd Şabanoğlu yaxşı folklor söyləyicisi olmaqla bərabər, həm də dambur ifa edə və hayla deyə bilir. Başqalarının yanında dambur çalmağı sevməyən Şabanov Məhəmməd xahişimizi yerə salmadı və onun ifasında vaxtilə Zaqatala rayonunun Tala kəndlərində məşhur olmuş, indi isə unudulmuş “Güldü bənövşə” havasını qeydə aldıq:

---

¹⁷⁸ Yegin maqam – yeyin məqam

Bu meşə, meşə döqül,
Güldü bənöşə.
Gülü bənöşə döqül.
Dağları meşə,
Güldü bənöşə.
Görüşmək yaxşı şeydi,
Ayrılıx peşə döqül.
Güldü bənöşə....

O, ifa zamanı sol əlinin üç – baş, şəhadət və orta barmaqlarını damburun pərdələri üzərində gəzdirir, sağ əlinin baş və şəhadət barmaqları ilə də damburun simlərinə toxunurdu.

Mehdiyev Əfqan Canqı oğlu 1983-cü ildə Zaqatala rayonunun İkinci Tala kəndində doğulub. Orta təhsillidir. O, on beş il bundan qabaq dambur çalmağa başlayıb. M.Əfqanın ana babası **Mamayev Mahmud** (söyləyici babasının atasının adını unudub) dambur, zurna, tütək və sümsü çalır. Bu gün Əfqanın istifadə etdiyi musiqi alətləri də babasından qalmadır. Mamayev Mahmud Zaqatala rayonunun İkinci Tala kənd sakini olub. O, təxminən on beş il bundan qabaq yetmiş beş yaşında dünyasını dəyişib. M.Əfqanın dediyinə görə, babası M.Mahmud məclislərdə dambur çalar, mani deyərmiş. Həmkəndliləri **Barxalov Mehdi** və **Şamayev Abbasla** birgə məclislərdə iştirak etmişdir. M.Əfqanın sözlərinə görə, adları çəkilən hər üç damburçunun zəngin söz ehtiyatı olub, onlar deyişmələrdə də məharətli sənətkarlar olublar. B.Mehdi və Ş.Abbas M.Mahmuddan bir neçə il sonra vəfat ediblər. B.Mehdi dambur ifaçılığı ilə yanaşı, dambur da düzəldərmiş. M.Mahmudun damburunu da otuz il əvvəl o düzəldib. B.Mehdi dəvət aldığı məclislərdə nağara da çalırmiş. M.Mahmud rayonda keçirilən el şənliklərinə və məhsul bayramlarına da tez-tez dəvət alırmış.

M.Əfqan dambur çalmağı babasından öyrənib. O, damburla yanaşı, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bütün musiqi alətlərində

də çalmağı bacarır. Babasının sağlığında tütək çalmağı öyrənən M.Əfqan M.Mahmud dünyasını dəyişəndən sonra zurna çalmağı da öyrənmək istəyir. Ancaq bunun üçün əvvəlcə zurnaçıların yanında *dəmçi*¹⁷⁹ durur. Dəmçilik etmək ona nəfəsini idarə etməyi öyrədir. Bundan sonra Suvagil kənd sakini Qərib müəllimin yanında bu sənətin sirlərinə daha dərinləndən yiyələnir.

M.Əfqan hələ babasının sağlığında rayonun *üzaçdı*¹⁸⁰ məclislərinə dəvət alar, orada dambur çalılıb-oxuyarmış. O, həmin məclislərdə bəzən babasıgillə birgə iştirak edirmiş. M.Əfqan hazırda yeməcxana işlədir. Dediynə görə, işlətdiyi yeməcxanaya gələnlər üçün tez-tez dambur çalmalı olur. Xahişimizdən sonra damburu əlinə götürdü və aşağıdakı maniləri oxudu:

Arpa biçib gəlirəm,
Çaylar keçib gəlirəm.
Siz çağırmissız *deyə bu gün* bura,
Göynən uçub gəlirəm.

Ağacda badamım var,
Yığdıqca badamım var.
Ağacda badamım var,
Yığdıqca badamım var.
Hərə bir söz deyəyin,
Desinnər adamım var.
Hərə bir söz deyəyin,
Desinnər adamım var.

O yannan küləh gəlir,
Gül gəlir, çiçəh gəlir.

---

¹⁷⁹ Dəmçi – züy tutan

¹⁸⁰ Üzaçdı – toydan sonra gəlinin üzə çıxarılması mərasimi. Toyun səhəri günü keçirilən bu mərasimi Zaqatalanın bəzi kəndlərində üzaçdı, bəzi kəndlərində isə üzduvağı adlandırırırlar. Əvvəllər bu mərasim çalğının – dambur, tütək, zurna, nağaranın və s. müşayiəti ilə keçirilsə də, müasir dövrdə çalğısız icra olunur.

O yannan küləh gəlir,
Gül gəlir, çiçəh gəlir.
Dambur çalan oğlannar
Dünyaya təh-təh gəlir.
Dambur çalan oğlannar
Dünyaya təh-təh gəlir.

M.Əfqan ifa zamanı sözləri aydın tələffüz edir. O, manilərin bir qismini ifa prosesində düzüb-qoşurdu. Sonra məlum oldu ki, Əfqanın şeir yazmaq qabiliyyəti də var imiş. O yazdığı şeirlərdən birini də dambur çalaraq oxudu. Bu şeir forma və məzmun baxımından uğurlu olmasa da, damburun müşayiəti ilə oxunduğu üçün onu burada veririk:

Balakən dağları bənöüşə, lalə,
Katexin üsdündə gözəl şələlə.
Balakən dağları bənöüşə, lalə,
Katexin üsdündə gözəl şələlə.
Qədim alətimi alıb mən ələ,
Yanında gözəllər süzməyə gedim.
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.
Yanında gözəllər süzməyə gedim.
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.

Damburum qalıbdı Mahmud babamnan,
Çalırım damburu on il qabaxdan.
Damburum qalıbdı Mahmud babamnan,
Çalırım damburu on il qabaxdan.
Evlənib isdədim, yenə xod gedim,
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.
Evlənib isdədim, yenə xod gedim,
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.

Deyirəm, yar yarın qədrini bilə,
Gərək arvad kişinin dərdini bilə.
Deyirəm, yar yarın qədrini bilə,
Gərək arvad kişinin dərdini bilə.
İsdədim mən yenə dağlara gedim,
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.
İsdədim mən yenə dağlara gedim,
Arvad, icazə ver, gəzməyə gedim.

M.Əfqan şeirlə başladığı havanı aşağıdakı mani ilə bitirdi:

Maxaranı¹⁸¹ yağladım,
Süfrələrə bağladım.
Maxaranı yağladım,
Süfrələrə bağladım.
Bugünkü bu sözləri,
Zarafata bağladım.
Bugünkü bu sözləri,
Zarafata bağladım.

Onu da qeyd edək ki, M.Əfqan mani ilə yanaşı, bayatı sözündən də istifadə edirdi. “Əvvəllər bu dördlükləri necə adlandırılmışlar” sualımıza isə “həm bayatı, həm də mani” deyər cavab verdi.

M.Əfqan dambur ifa etdiyi zaman oğlu Turan stolun üstündə ritm tutaraq damburu müşayiət etdi. **Turan** musiqi məktəbində təhsil alır. M.Əfqan tütək çalanda da oğlundan eyni qaydada onu müşayiət etməsini istədi.

Malxasov İbrahim Zaqatala rayonunun Üçüncü Tala kəndində doğulub. 70 yaşında vəfat edib. Kənddə Malxas İbrahim kimi xatırlanır. Dambur çalır, mahnı oxuyar, həmkarları ilə deyişərmiş.

---

¹⁸¹ Maxara – südlə un çalınır, sacın üstünə tökülərək bişirilir. Buna Şəkiddə südlüçörək deyilir.

Məhəddinov Əli Zaqatala rayonunun Üçüncü Tala kəndində doğulub. Həmyerliləri onu Məhəddi Əli kimi tanıyırlar. O da dambur çalıb, mahnı oxuyar, həmkarları ilə deyişərmiş.

Qırtımov Niyaz Əlibəy oğlu Zaqatala rayonunun Üçüncü Tala kəndində doğulub. Onun doğum və ölüm tarixlərini müəyyənləşdirə bilmədik, amma 20-30 il bundan əvvəl öldüyünü öyrənə bildik.

Damburçuların bir qismi (D.Rafiq, A.Rövşən və s.) qocaldıqdan sonra dambur çalmağa utanır, başqa işlə məşğul olmağa üstünlük verirlər. Bunun digər səbəbi də dambur çalıb oxumaqla güzəranlarını təmin edə bilməmələridir. Nəhayət, bölgədə dini təmayüllərin güclənməsi onları bu sənətdən soyudandan amillərdən biri kimi göstərilə bilər.

Dambur ifaçıları haqqında bütün bu yazılanlar dəryadan damladır. Çox təəssüf ki, bölgədə dambur ifaçılığı artıq unudulmaqdadır. Yalnız dambur ifaçılığı deyil, damburun ifa olunduğu məclislər də sıradan çıxmaqdadır. Əslində bunlar bir-birinin varlığını şərtləndirən amillərdir. Hər hansı məclis özü unudulursa, orada oxunan mahnılar, söylənilən mətnlər, icra olunan oyunlar və s. də sıradan çıxır. Bizim dambur ifaçılığı haqqında yazdıqlarımız həmin sənətin, bu gün bölgədə mövcud olan, belə demək mümkündürsə, “zərrələri”dir.

3.2. Meyçilər. Mey qamışdan əldə yonularaq düzəldilmiş musiqi alətidir. Onun həm zərif, həm də təsirli səsi varmış. D.Nizaminin dediyinə görə, birgə ifa zamanı damburla meyi uyğunlaşdırmaq lazımdır. Buna ifaçılar “meylə damburu tovlamaq” deyirlər. Meyi çalan zaman damburun simlərini elə tarazlamaq lazımdır ki, o, meyin səsinə uyğun olsun. Yəni damburla mey qoşa çalınan zaman eyni tova gətirilmiş. Bu zaman damburun səsi ilə meyin səsi eyni gəlir. Bunu sazla balabanın qoşa səslənməsinə bənzətmək olar. Məclisdə iki dambur varsa, onlar da bir-birinə uyğun köklənməlidir. D.Nizami gileyləndi ki, cavanlar meylə damburu bir yerdə ifa edəndə bə-

yənmirdilər. Onun dediyinə görə, meylə damburun birgə ifası təxminən 20 il qabaq olub. Təəssüf ki, artıq mey ifaçılarının hətta övladları arasında atalarının sənətlərini davam etdirənlər yoxdur.

Balakənlilər meyçini bəzən *züy tutan* adlandırırlar. Söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, bu ərəzidə mey çalanlar da olub. Amma onların sayı dambur ifaçıları qədər olmayıb. Onu da qeyd edək ki, ərəzidə yaşayan mey çalanların hamısı damburu müşayiət etməyib. Artıq mey çalanlar dünyasını dəyişiblər, odur ki, indi damburlar meyın müşayiəti ilə oxunmur. Hal-hazırda da yaşlı nəsil meylə damburu bir yerdə xoşlayır.

Hər iki rayonun müxtəlif kəndlərindən mey ifaçıları çıxsa da, dambur ifasında olduğu kimi, yenə də ən önəmli rol Balakən rayonunun Tülü kəndinə aiddir.

Puçaxov Usub Tülünün ən məşhur mey çalanı olub. Puçaxov İdrislə qohum olub-olmadığını soruşduqda eyni nəsiləndən olduqlarını təxmin etdilər, amma dəqiq cavab ala bilmədik. Usub kişi mükəmməl mey ifaçısı olmuşdur. O, eyni zamanda zurna da çalarmış. Onun içkiyə xüsusi düşkünlüyü varmış.

Dabaxov Rəcəb D.Nizaminin əmisi olub, D.İsmayılın kiçik qardaşdır. O, 1936-cı ildə Tülü kəndində anadan olub, 2004-cü ildə dünyasını dəyişib. Dabax Rəcəb 12 yaşından mey çalıb dambur müşayiət etməyə başlayıb. Dabax Rəcəbin ustadı çəpər qonşusu Puçaxov Usub olub. Rəcəb mollalığ edər, kəndin yas məclislərini yola salardı. O, Mövlud məclislərində qəsidələr də oxuyardı. Dilinə qətiyyənlə içki vurmazdı, bu səbəbdən də onu məclislərə aparmağa daha çox üstünlük verərdilər. Nəbiyeva Əsmayənin dediyinə görə, D.Rəcəb hayla deməyi də bacarırmış.

Meyçilərin arasında ən önəmli yer Dabax Rəcəbin olub. Rəcəb həm yaxşı ifa edə bilir, həm də məclisdə özünü sanbalı aparır, o üzdən də çox bəyənilməmiş. Söyləyicilərin dediyinə görə, məclislərin birində Rəcəbə gözəl ifası üçün yaxşı bir

köynək bağışlamışdılar. O köynəyə Ata Bilalla Mehralı o qə-dər hayla deyirlər ki, Rəcəb əsəbiləşir, onu bir də geyinmir.

Talalar kənd sakini Padarov İlqarın ifadəsi ilə desək, “Meysiz dambur yetim uşağa bənzəyir”. Bəzən böyük məclis-lərdə (əsgər qonaqlığı, hörmətli məclislərdə və s.) saatlarla meyçinin gəlməsini gözləyərdilər. Onun dediyinə görə, D.Rəcəb saatlarla gözlənilən meyçi idi.

D.Rəcəb müasirləri olan Balakən damburçularının əksə-riyyətini meydə müşayiət edib. Amma onların arasında A.Bi-lalın, A.Tacəddinin, D.Mehralının, Q.İbadullahın, H.Ərəbiddi-nin, D.Nizaminin adı da çox vurğulandı.

Puçaxov İdris (1926-1990) Balakən rayonu Tülü kəndi-nin sakini olub. Tülüdə Çolpa İdris kimi tanınmış. Onun niyə Çolpa adlandırıldığını öyrənə bilmədik. Söyləyicilər onun ata-sının adını da deyə bilmədilər. Deyilənlərə görə, tanınmış meyçalan olub. Zahirı görkəmi haqqında danışanda arıq, uzun adam olduğunu dedilər. İçkiyə meyilli olduğu da xüsusi vurğulandı.

Ata Bilal, Ata Kamal, Çolpa İdris, adətən, məclisləri bir yerdə apararmışlar.

Aqqubayev İsrafil 1926-cı ildə Tülü kəndində anadan olub, 1984-cü ildə vəfat edib. Aqqubayev İsrafilə tanıyan söy-ləyicilərlə çox rastlaşmadıq. O, nisbətən yaşca böyük olduğu üçün yaşıdları, onu yaxşı tanıyanlar bu gün həyatda yoxdurlar. Onun ovçuluqla da məşğul olduğunu öyrəndik. A.İsrafil gedib günlərlə dağlarda qalarmış.

Tülüdə yaşayan meyçilərdən biri də **Nəbiyev Teyyub** idi. Biz onun haqqında məlumatı həmkəndlisi Bayramov Cəbrayıl-dan aldığımız. Onun dediyinə görə, Teyyub Tülünün Qıraqoba ad-landırılan hissəsində yaşayırdı. O, el arasında sənəti ilə – Mey-çi Teyyub kimi tanınardı. Teyyub həm mey çalır, həm də hayla deyirmiş. Deyilənlərə görə, onun damburu da var imiş.

Mirəliyev Möhüddün Nəsrullah oğlu 1940-cı ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub, 2018-ci ildə vəfat edib. Yaşlı söyləyicilərin dediklərinə görə, Möhüddün yaxşı mey çalar, damburu müşayiət edərdi. Onun meyi hal-hazırda Balakən rayonu Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində saxlanılır. O, həmyerliləri arasında Miralların Möhüddün kimi tanınır.

Balakənin Qazma kəndində **Miralı Mazan** adlı meyçalanın olduğunu eşitdik. Onun haqqında, az da olsa, məlumatı həmkəndlisi Bayramov Nəsrəddindən aldığımız. Mirəliyev Mazan Ramazan oğlu Qazma kəndinin sakini olub. Nəsrəddinin dediyinə görə, Mazan həm mey, həm də zurna çalır. Onun damburçuları müşayiət etməsi ilə bağlı məlumat ala bilmədik, daha çox toylarda ifa etməsi deyildi. Yenə həmin söyləyicinin dediyinə görə, Mazan da, digər zurnaçılar da toylara gedər, toydan yığılan şabaşa danışardılar¹⁸². Bundan başqa, ev sahibi onların zurnasından sallanan zəncirə də bir baş yaylığı bağlayardı.

Bu gün M.Mazanın meyi Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyində qorunur.

Söyləyicilərin dediklərinə görə, Mirəliyev Mazan, Mirəliyev Möhüddün və Mirəliyev Mollamusa həm qonşu, həm də uzaq qohum – əmizadə olublar. Əmilərin nəvələrinə Şəki-Zaqatala bölgəsində *ənzada* deyirlər.

Deyilənlərə görə, Balakənin Tala kəndində **Muxtar** adlı meyçalan varmış. O, həm də zurna çalırmış.

Meyçilərlə bağlı söhbətimiz zamanı Dabaxov Nizamidən belə bir məlumat da aldığımız ki, son zamanlaradək Qabaqçöldə **Əli kişi** vardı, o, həm dambur düzəldir, həm də mey çalırmış. Əli kişi dünyasını yaxınlarda dəyişib.

---

¹⁸² Toydan yığılan şabaşa danışmaq – toy apararı çalğıçıların zəhmət haqqı kimi yığılan şabaşı götürməsi

Biz bu bölgədə **Zurnaçı Məhəmməd** və **Əlisoltan** adlı meyçalanların da olduğunu eşitdik, ancaq onların haqqında heç bir məlumat ala bilmədik.

Balakənin Hənifə kəndində **zurnaçı Bilalın** adını çəkildilər. Məlum oldu ki, o, gah dambur çalar, gah də meylə damburu müşayiət edərmiş. Muradov Muradxan Abdusalam oğlunun dediyinə görə, bu bölgədə yaşayan meyçilərin hamısı eyni zamanda dambur da çala bilirmiş, aralarında hayla deyənlər də çox olub.

1948-ci il təvəllüdlü Balakən rayonunun Qazma kənd sakini Balayev Həsərət Abdilməcid oğlunun dediyinə görə, onun atası **Balayev Abdilməcid** də mey çalırmiş. Ancaq o toylara gedirmiş, dambur müşayiət etməmiş. Onun oğlu Balayev Həsərət də damburda ifa etməyi bacarır. O, bizə damburda bir toy havası və “İkisi bir boyda gəzən gözəllər” xalq mahnısını ifa etdi.

Qazma kənd sakini **Yüzbaşov Əbdüləli** zurnaçalan olub. Həmyerliləri onu Abduli kimi tanıyırlar.

Zaqatala rayonundan da bir neçə sümsü ifaçısının adını qeydə ala bildik. Onlar hamısı Suvagil kəndinin sakinləridir. Sümsünü elə sümsü çalanların özləri düzəldərmişlər. **Əliyev Rəsul** (60 yaşında vəfat edib), **Əli dayı** (soyadını öyrənə bilmədik), **Eminov Abakar**, **Məmmədov Üzeyir** (60 yaşında dünyasını dəyişib) həm sümsü alətini düzəldə bilir, həm də həmin alətdə ifa edirdilər.

IV FƏSİL

ZAQATALA-BALAKƏN BÖLGƏSİNDƏ YAŞAYAN AZSAYLI XALQLARDA DAMBUR İFAÇILIĞI

4.1. Avarlarda dambur ifaçılığı. Azərbaycan türklərinə məxsus olan bu sənət birgəyaşayış zamanı bu bölgədə yaşayan digər xalqların nümayəndələrinə də keçmiş və onlar bu sənətin daşıyıcılarına çevrilmişlər. Bu gün, demək olar ki, bölgədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələri arasında dambur çalan, hayla oxuyanlar vardır. Azərbaycan türklərindən fərqli olaraq, azsaylı xalqların dambur ifaçıları arasında deyişməyi bacaran damburçularla rastlaşmadıq. Onlar yalnız solo ifa edirlər. Azsaylı xalqların arasından çıxmış dambur ifaçıları haylaların böyük əksəriyyətini Azərbaycan dilində oxusalar da, ara-sıra öz dillərində söylədikləri haylalarla da üzləşirdik. Onların bir çoxunun etirafına görə, həmin mətnlər Azərbaycan dilindəki haylaların öz dillərinə tərcümələridir.

Biz, demək olar ki, rastlaşdığımız bütün söyləyicilərdən damburun yaranması ilə bağlı hər hansı bir mətnin olub-olmadığını soruşmuşduq. Amma heç kəs bu haqda bir şey danışa bilməmişdi. Yalnız Zaqatala rayon Maqov kənd sakini Qardaşov Məmmədkamil Yaqub oğlundan damburun yaranması ilə bağlı iki rəvayət qeydə ala bildik. Söyləyici, sualımız cavabsız qalmasını deyərək, bu mətnləri danışdı: “Üz-üzə yerləşən dağda iki ailə yaşayırmış. Bir ailənin oğlu o birinin qızını sevirmiş. Onlar tez-tez görüşürlərmiş. Bir gün qar uçuqunu qızı və ailəsini aparır. Bu vaxtadək musiqi ilə heç məşğul olmayan oğlan bu hadisədən sonra dəliyə dönür, yay, qış demədən çay yatağı boyunca gəzməyə başlayır. Buna bir at bağışlayırlar ki, piyada gəzməsin. Bir müddət sonra at qocalır. Oğlan da züm-zümə eləməyə başlayıbmiş. O, atın quyruğunu kəsib ip düzəl-

dir, onu ağaca bağlayır, ilk dəfə onda çalır. Əvvəllər onda sevgi musiqiləri çalırmişlər”.

“Dağıstanda dağlarda iki tayfa yaşayırmış. Bir oğlan dağın başına çıxıb müəyyən jestlər edirmiş. Qız da o biri dağda ona bənzər hərəkətlər edir. Oğlanın hərəkətlərini görənlər ailəsi qıza elçi düşür. Onların hərəkətlərini toya yığışanlar da yamsılamağa başlayırlar. Buradan da avar rəqsləri yaranıb”. Onu da qeyd edək ki, Qardaşov Məmməd-kamil Yaqub oğlu özü də yaradıcılığa meyilli şəxs idi.

Avar damburçularının daha çox oyun havaları ifa etməyə üstünlük verdiklərini müşahidə etdik.

Bir məqaləmizdə avar damburçuların havanı loğat adlandırmasını yazmışdıq¹⁸³. Ancaq bölgəyə etdiyimiz son səfərlərimizdə bu məlumatın yanlış olduğunu dəqiqləşdirdik. Məlum oldu ki, avar damburçuları dambur havalarını Balakəndə rayonunda Azərbaycan türkləri kimi *loğat*, Zaqatala rayonunda isə *maqam* adlandırırlar.

Təəssüf ki, əksər avar damburçuları ifa etdikləri havaların adlarını bilmir, bunun üçün də onları funksiyasına görə adlandırırlar: “Kişilər oynayan maqam”, “Qadınlar oynayan maqam”, “Kişilərlə qadınlar oynayan maqam”, “Gəlin gələndə çalınan maqam” (Bu hava gəlin evə girəndə çalınırmış). Yalnız “Ərqoç” havasının adını bildilər. Onu da qeyd edək ki, bu hava bölgədə yaşayan Azərbaycan türkləri arasında da məşhurdur.

Avar damburçuları damburda ifa zamanı daha çox müasir avar şairlərinin şeirlərini oxumağa üstünlük verirlər. Onlar ara-

---

¹⁸³ Bu barədə daha geniş məlumat üçün bax: Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Azzsaylı xalqlar arasında dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı (Zaqatala-Balakən rayonlarından topladığımız folklor materialları əsasında) // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı, 2016/1 (48), səh.23-27

sında damburun müşayiəti ilə bu gün müasir şeirlərin oxunması özü də bir folklor hadisəsidir, yəni folklor ifaçılığının davamıdır.

Zaqatala rayonu Maqov kənd sakini Q.Məmmədkamil avarlar arasında söz kasadlığının olduğunu dedi və qeyd etdi ki, avarlar daha çox rəqs etməyə meyillidirlər. Bu səbəbdən avar damburçuları mahnı oxumaqdan çox, oyun havaları ifa edirlər. Yaşlı söyləyicilər bu gün gənc avarların rəqs etmə tərzindən duyduqları narazılıqları da dilə gətirirlər. Onların dediklərinə görə, əvvəllər avarlar dambur havalarının müşayiəti ilə, ya da ümumiyyətlə, rəqs edərkən çox yumşaq oynayar, sanki quş kimi süzərmişlər. İndiki cavanlar isə daha sərt əl-qol hərəkətləri edirlər. Yaşlılar bu oyun tərzini “çəçenski” adlandırır, onların dediklərinə görə, bu rəqs forması avarlara yox, çəçenlərə məxsusdur.

Biz burada yaşayan və əlinə dambur almağı bacaran hər kəslə görüşməyə çalışdıq. Düzdür, bəzən arada bizdən asılı olmayan səbəblərdən istisnalar da oldu. Balakən rayonunun Şambul kəndində Xalayev Əli ilə dəfələrlə görüşməyə çalışsaq da, hər dəfə onun Rusiyaya mövsümi işlərlə bağlı getməsi səbəbindən bu görüşü reallaşdırma bilmədik. Zaqatala rayonunda da Hacıyev Hudul ilə görüşümüz eyni səbəbdən alınmadı. Deyilənlərə görə, vaxtilə avarlar arasında da yaxşı dambur ifaçıları olmuşdur, ancaq təəssüf ki, professional ifaçı ilə rastlaşmadıq. Bu gün avarlar arasında dambur ifa edənlərin bir qismi də dambur çalmağı öyrənib məclislərə gedir və bununla öz güzəranını təmin etməyə çalışır.

Keçmiş damburçularla bağlı xatirələri qeydə alarkən Zaqatalanın Maqov kəndindən olan **Murad kişinin, İsa kişinin, Muxtar kişinin, Patimat arvadın** adlarını qeyd elədilər. Patimat arvad həm də Azərbaycan dilində haylalar oxuyurmuş.

Q.Məmmədkamilin dediyinə görə, avar dilində dambur üçün mahnı sözləri seçərkən çox uzun hecalı misralardan istifadə edəndə yaxşı alınmır, dilə yatımlı olmur. Gərək misralar-

da hecaların sayı az olsun. Yeddi hecalı, ən uzağı doqquz hecalı misralar seçilərsə, mahnı daha yaxşı alınır.

Söyləyicilərin verdikləri məlumatlara görə, hayla deməyi bacaranlar hətta sini də çalıb¹⁸⁴ oxuyarmışlar. Meşəşambul kənd sakini 1951-ci il təvəllüdlü Osbanov Hacı Nurmuhamed oğlunun dediyinə görə, **Qaysayev Ömər** diş həkimi olsa da, həm dambur çala bilirmiş, həm də yaxşı sini çalırmiş.

Qaralov Əli Həybullah oğlu 1940-cı ildə Balakən rayonunun Şambul kəndində doğulub. O, hal-hazırda mollalıq etdiyi üçün damburda çalıb-oxumur. Bizim israrlı xahişimizdən sonra bir neçə dambur havası ifa etdi. Deyilənlərə görə, vaxtilə yaxşı dambur çalan imiş. Amma hal-hazırda mollalıq etdiyi üçün dambur çalmağa çox da həvəsi yox idi.

Hatıyev Eldar Ömər oğlu 1975-ci ildə Balakən rayonunun Mahamalar kəndində doğulub, hal-hazırda da bu kənddə yaşayır. Ailəsini dolandırmaq üçün usta işləyir, ev tikir. O, 15-16 yaşlarından dambur çalmağa başlayıb.

H.Eldar yaxşı dambur çalıb, hayla deməklə bərabər, həm də dambur düzəldib satır. O, dambura simlər əlavə edərək onu müasirləşdirmişdir. Bu tip damburlara lazım olanda mikrofon taxmaq üçün yer də düzəldir. Pərdələri artırılmış damburun səsi ənənəvi damburdan fərqlənir, gitara səsinə daha çox bənzəyir. Bu cür damburun ifa imkanları da çoxalır, belə ki, bu damburda ənənəvi dambur mahnıları ilə yanaşı, digər mahnıları da ifa etmək mümkün olur. O, “müasirləşdirdiyi” damburda “Sarı gəlin” mahnısını ifa etdi. H.Eldarın dediyinə görə, atası **H.Ömər** (1933-2014) də dambur düzəldirmiş. Hatıyev Ömər yalnız dambur düzəltməklə kifayətlənməz, həmçinin müxtəlif məişət əşyaları – qaşiq, çömçə, dəryaza sap, qəndqabı və s. hazırlayarmış. Təəssüf ki, onun vaxtilə düzəltdiyi əşyalardan heç biri, hətta damburu belə qalmamışdır. H.Eldar atasından fərqli

---

¹⁸⁴ Sini çalıb oxumaq – məcməyinin arxasına vura-vura oxumaq

olaraq, dambura bir bənd də əlavə edib. Onun taxtadan müxtəlif əşyalar hazırlamaqla bağlı xeyli planı var, ancaq güzəranını təmin etmək üçün tez-tez Rusiyaya gedib orada işləməli olur. Bu səbəbdən də planlarını reallaşdırmağa bilmir.

H.Eldar həm Azərbaycan, həm də avar dilində mahnılar oxuyur. Azərbaycan dilində oxuduğu mahnıların əksəriyyətinin sözləri bölgədə məşhur olan haylaldır. Oxuduğu mahnıların bir qisminin sözləri və musiqisi özünə məxsusdur. O, damburda Balakəni mədh edən mahnılar oxumağı daha çox sevir:

Gözəldi təbiəti,
Həm rayon, həm kəndləri.
İçməyə suyu sərin,
Ay mənim Balakənim.

Budur gözəl yurdum mənim,
Sevincim, həm fəxrim mənim.
Səninlə döyünür *bu* ürəyim,
Ay mənim Balakənim.

Bir yanı uca dağların,
Bir yanı meyvə bağların.
İgid qız-oğlanların,
Ay mənim Balakənim.

Damburun iki simi,
Xoş edər hər məclisi.
Allah qorusun səni,
Ay mənim Balakənim.

O, bizə özünün bəstələdiyi bir havanı da ifa etdi¹⁸⁵. Havanın adını soruşduqda zarafatla “Eldarın havası” adlandırdı.

---

¹⁸⁵ Avar damburçuları hava bəstələmək deyəndə hər hansı şeiri dambur havalarına uyğunlaşdırmağı nəzərdə tuturlar.

Hava çox sürətlidir, oyun havasıdır. Özünün dediyinə görə, bu havada sağ əlin iki barmağı işləyir: şəhadət və orta barmaq. Digər barmaqlarla işləmək çox çətin olur, çünki digər barmaqların iştirakı qolu çox hərəkət etdirir. Orta templi rəqs havalarını ifa edərkən isə yalnız şəhadət barmaq işləyir. Hərdən o biri barmaqlardan da havaya “gözəllik qatmaq üçün” istifadə olunur. Hava daha aşağı tempdə çalınırsa, damburun simlərində yalnız şəhadət barmaq hərəkət edir. Məsələn, “Gürcü havası” bu cür ifa olunur. H.Eldar, demək olar ki, bütün ifalarını gözləri yumulu şəkildə etdi. O, ifa etdiyi zaman sanki qarşısında oturanları görmür, ətraf aləmlə əlaqəsini tamamilə kəsirdi.

H.Eldarın dediyinə görə, Dağıstanda 83 ləhcə var. Ona görə oradakı avarlarla Azərbaycanda yaşayan avarlar bir-birlərini anlamırlar. Hətta orada yaşayanlar da bir-birlərini anlamada çətinlik çəkirlər. Az qala, hər kənd fərqli ləhcədə danışır. Odur ki, ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi rus dilindən istifadə edirlər. Dağıstandakı qədər olmasa da, Azərbaycanda yaşayan avarların da dillərində müəyyən qədər fərq var. Məsələn, Balakən rayonunun Qabaqçöl qəsəbəsində, Mahamalar kəndində və Kətex kəndində yaşayan avarların danışmaları bir-birindən fərqlənir.

H.Eldar və M.Məhəmməd digər avar həmkarları ilə müqayisədə daha çox söz ehtiyatına malikdirlər. Onların repertuarlarında hayla mətnləri daha çoxdur.

Terçiyev Şamil Hacımahama oğlu 1984-cü ildə Balakən rayonunun Qabaqçöl qəsəbəsinin Şambul kəndində doğulub. Yaşının az olmasına baxmayaraq, yaxşı dambur ifa edir. Ancaq təəssüf ki, digər avar damburçuları kimi, o da ifa etdiyi havaların adlarını bilmir. Başqa avar məsləkdaşları kimi, o da ancaq oyun havaları çalmağa meyillidir. T.Şamildən oxumağı xahiş etdiyimiz zaman çətinlik çəkdi, hətta ətrafımıza yığışan qadınlardan hayla sözləri demələri üçün yardım istədi. Sonra Balakəndə və Dağıstanda yaşayan şairlərin avar dilində yaz-

dıqları şeirləri oxumağa başladı. Mahnı kimi oxuduğu şeirlərin bir qismini kağızdan baxıb oxuyurdu. Ondan oxuduqlarını Azərbaycan dilinə tərcümə etməyini xahiş etdiyimiz zaman bölgədə yaşayan şairlərin sözlərini tərcümə etdi, amma Dağıstan şairlərindən oxuduğu şeirlərin sözlərini tərcümə etdiyi zaman çətinliklə üzləşdi və bir sıra hallarda tərcümə edə bilmədi. Eyni halda yalnız Şamilin yaradıcılığında deyil, demək olar ki, bölgədə yaşayan bütün avar damburçuların repertuarında qarşılaşdıq. Onlar Dağıstanda yaşayan şairlərin repertuarına müraciət etdikləri zaman tərcümədə əziyyət çəkirdilər.

Qallayev Feyzullah Muslim oğlu 1949-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Höytala kəndində doğulub. Hal-hazırda Zaqatala şəhərində yaşayır, sürücü işləyir. Deyilənə görə, Q.Feyzullah Zaqatala avarları arasında yaxşı damburçulardan biri sayılırmış. Onunla görüşümüz zamanı qonaqlıq təşkil edildi.

Q.Feyzullahın də bəstələdiyi dambur havası var, bu havanın üstündə “Beral bersinay” (“Gözəl gözlü qız”) adlı mahnını bizim üçün ifa etdi. Bu mahnını ifa etdiyi zaman sözlərini gah avar, gah da Azərbaycan dilində oxudu. Bir bəndi avar, ikinci bəndi Azərbaycan, nəqarət hissəsini isə yenə də avar dilində oxudu. Azərbaycan dilində oxuduğu bəndlər bayatı mətnləri idi.

Q.Feyzullah damburda “Tərəkəmə” havasını da çaldı. Deyinə görə, əvvəllər oyun havası kimi “Tərəkəmə”ni də çalardılar. Bu hava asta temple çalındığından ona “Yavaş hava” da deyərmişlər. O, “Tərəkəmə”nin arxasınca hiss olunmadan “Ləzginka”ya keçid etdi. Q.Feyzullah ifa zamanı özünə qapanır, ifadan sonra isə suallara cavab verməyi elə də sevmirdi.

Onun fikrincə, “Ərfoç” Dağıstan havasıdır. Toylarda, bayramlarda çalınan bu havaya daha çox qadınlar oynayırmış. Əgər qadınla kişi birgə oynayırdısa, rəsq zamanı kişi qadının hərəkətlərini izləyər, ona uyğun hərəkət edərmış.

Q.Feyzullahın dediyinə görə, əvvəllər dambur havalarının adı yox imiş. Oynamaq istəyənlər “*Yavaş hava*” maqamını çal”, – deyərmişlər. O, çaldığı havaların əksəriyyətinin adını bilmir. Avar dilində oxuduğu mahnıları tərcümə etməkdən imtina etdi. Q.Feyzullaha görə, Dağıstan avarlarının dili ilə Azərbaycanda yaşayan avarların dili arasında çox böyük fərq vardır. Ona görə də burada Dağıstan avarlarının dilində oxuyanda alınmır, çox adam (avarları nəzərdə tutur) başa düşmür.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, avar damburçular ifa zamanı söz oxumağı o qədər də sevmir, daha çox rəqs havaları çalmağa üstünlük verirlər. Suallarımızdan və xahişlərimizdən sonra dambur havaları üstündə oxuduqları sözlər isə müasir avar şairlərinin sözləri idi. Bununla belə, onlar arasında damburda ifa olunan az sayda xalq mahnılarının da olduğunu müşahidə etdik. Belə mahnılardan birini də Qallayev Feyzullah oxudu. O, əvvəlcə bizə “Kaniyo yo buba” (“Gedəram, ana”) adlı xalq mahnısı haqqında məlumat verdi, amma mahnının sözləri qızın dilindən oxunduğu üçün “bunu oxumaq kişiyyə yaraşmaz” deyərək ifa etməkdən boyun qaçırdı. Təkidimizdən sonra o, barmağının ağrıməsini səbəb gətirərək mahnını damburda ifa etməkdən imtina etdi və qarmonda çaldı. O, oxuduqca yanımızda oturanlar gah gülür, gah da onunla birgə oxumağa cəhd edirdilər. Mahnının sözləri zarafat xarakterli idi: ana qızına ərə getmək üçün namizəd seçməyi tələb edir, oğlanları sadalayır. Qız isə hər oğlanın adı çəkildə müxtəlif səbəblər gətirərək (çirkinlik, kasıblıq və s.) anasına etiraz edir. Bəyəndiyi oğlanın adı çəkildə isə razılıq verir, çünki onun qoyunları çox, özü isə yaraşlıqdır. Maraqlıdır ki, bu mahnını oxuyan hər ifaçı sonuncu bənddə öz adını çəkirdi, Qallayev Feyzullah da elə etdi. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu mahnı xalq artisti Bülbülün tərtib etdiyi “Azərbaycan xalq mahnıları” kitabının II cildinə “Qızım” adı ilə salınıb (səh.72). S.Kəriminin tərtibi ilə 2005-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan xalq mah-

nıları” kitabının II cildində 128-ci nömrə altında qeyd olunub və yenə də “Qızım” adlanır (səh.116). Mahnının bir variantı “Qızım, qızım, ay qızım-qızım” adlanır. Burada dialoq qızla atası arasındadır, mahnıda namizədlərin adları çəkilmir, hansı peşənin sahibi olduqları deyilir (bax: <https://youtu.be/PTZw3ghp6nk>).

Bu mahnını Güney Azərbaycan müğənniləri də oxuyurlar (bax: https://www.youtube.com/watch?v=Uz_9S6RXx7k). Həmin mahnının Türkiyə variantı “Kızım seni Aliyə verəyim mi” adlanır (bax: <https://youtu.be/ekjEVmCvkmE>). Burada da dialoq ata ilə qızının arasındadır. Mahnının Kərkük variantı da var.

Məhəmmədov Məhəmməd Mikayıl oğlu 1962-ci ildə Zaqatala rayonunun Dardoqqaz kəndində doğulub. Onun dediyinə görə, damburla yalnız haylaları deyil, bəzi başqa mahnıları da oxumaq mümkündür. Onun ifalarına qulaq asdığımız zaman bu mahnıların da əslində bayatı üzərində qurulduğunu müşahidə etdik. Bəzən bayatı olmasa da, heca vəznində yazılan şeirlərin damburla oxunduğunu gördük.

M.Məhəmməd gözəl dambur çalmağı bacarır, olduqca ürəyə yatımlı səsi var. Canlı xarakteri oxuduğu haylalarda da özünü göstərir. M.Məhəmmədin oxuduğu haylaların böyük əksəriyyəti Azərbaycan dilində idi. Əvvəlcə bizə hayla ilə “xoş gəldin” deyən M.Məhəmməd hamımızın ümumi vətəni olan Azərbaycanı mədh etdi:

Kim gəlibdi, xoş gəlib,
Bu yerlərə xoş gəlib.
Bizim bu Ləman xanım
Zaqatalaya xoş gəlib.

Şöhrətim, şanı mənə,
Vətənim, canım mənə.

Gözəlliklər məskəni
Azərbaycanım mənim.

Sərvətimiz var bizim,
Qüdrətimiz var bizim.
Dövlətlərin içində
Hörmətimiz var bizim.

Vətənimin hər yanı,
Məftun edər insanı.
Cənnət görmək istəyən
Gəzsin Azərbaycanı.

Məhəmmədov Məhəmməd haylaları ilə Zaqatala rayonunu vəsf etməyi də unutmadı. O, sözlə sanki Zaqatalanın rəsmini çəkdi:

Ulduz dönüb Ay olmaz,
Yaz keçməsə, yay olmaz.
Bütün dünyanı gəzsən, *ay Ləman xanım,*
Zaqatalaya tay olmaz.

Bir tərəfi Tala çay,
Bir tərəfi Katex çay.
Olarını heç sənə tay,
Oy mənim Zaqatalam.
Heç olarını sənə tay,
Oy mənim Zaqatalam.

Uca, qarlı dağların,
Bol məhsullu bağların.
Mehriban insanların
Var sənin, Zaqatala.

Qınamayın siz məni,
Eşidin bu kəlməmi.

Hər kəsə öz vətəni,
Mənimçün Zaqatala.
Hər kəsə öz vətəni,
Bizimçün Azərbaycan.

O, avar məclislərinə getdiyi zaman Azərbaycan dili ilə yanaşı, avar dilində də oxumağa çalışır. Özünün də etiraf etdiyi kimi, bəzən kitablarda çap olunmuş bayatıları avar dilinə çevirib oxuyur. “Ana” adlı şeiri də avar dilinə çevirib avarların çox olduqları məclislərdə səsləndirir və dediyinə görə, bu şeir məclis iştirakçılarını çox təsirləndirir. M.Məhəmməd haylaları hətta rus dilinə çevirərək Belorusiyada keçirilmiş tədbirdə səsləndirib. O, bu barədə məlumat verəndə gülə-gülə dedi: “Düşündüm ki, indi mən tutaq ki, azərbaycanca, avarca oxudum. Bunlar mənim oxuduqlarımdan nə qanacaq. Samalyotdaca bir-iki haylanı rus dilinə çevirdim. Bizə bələdçilik eliyən Qalinaya dedim ki, indi mən rus dilində bir şeir yazmışam, qulaq as, əgər səhv varsa, sən ora-burasını düzəlt”. Onun dediyinə görə, nəticədə aşağıdakı haylalar meydana çıxıb:

Ассаламалейкум Белорусия,
Привет вам из Азербайджана.
И спасибо вам за тёплый приём,
От радости для вас песни паём.

Белорусия города красивые,
Люди гостиприимные, добрые.
Эти мы не забудем никогда,
Вспоминать будем мы вас всегда.

Məmmədov Məmmədnuri Şaban oğlu 1932-ci ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Əvvəllər sürücü, sonra iş kənd məscidində imam vəzifəsini icra edib. Bizə ustad damburçulardan biri kimi təqdim olunmağına

baxmayaraq, nə yaxşı dambur çala, nə də suallarımızı cavablandıra bildi. Ondan damburla bağlı heç nə öyrənə bilməsək də, bir neçə dini mətn qeydə aldığımız.

Mahmudov Əsabəli Məhəmməd oğlu 1944-cü ildə Zaqatala rayonunun Danaçı kəndində anadan olub. Hazırda Car kəndində yaşayır. Ali təhsilli incəsənət işçisidir. Dambur düzəldir, düzəltdiyi alətləri cürbəcür şəkillərlə bəzəyir. Bəzəklərin arasında qadın təsvirləri və rəqs edən cütlüklər çoxluq təşkil edir. Qadın təsvirlərinin bir hissəsi milli geyimdə əks olunmuş, bir hissəsi isə hind təsvirlərini xatırladır. Onun düzəltdiyi damburların uc hissəsi adi damburlardakı kimi deyil, qadın başı formasında idi. Mahmudov Əsabəli yalnız dambur düzəltməklə kifayətlənmir, taxtadan müxtəlif oyma işləri də hazırlayırdı.

“Neçə yaşından dambur çalmağa başlamısınız” sualına “boyum dambur boyda olandan” deyər cavab verdi. Mahmudov Əsabəlinin çalğısı bizə bir qədər fərqli təsir bağışladı. “Ödöseri” (“Yer oyunu” kimi tərcümə olunur) adlandırdığı havada, dediyinə görə, kişilər yerə çöməlib oynayırmışlar. O, uzun illər Zaqatala toylarında akkordion çaldığını dedi.

Bir neçə hava çaldıqdan sonra damburda mahnılar da oxumağa başladı. Oxuduğu mahnıların sözlərini də özü yazıb.

Borayev Mütəllib Murtuzəli oğlu 1989-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Mahaçqalada “Dağıstan mədəniyyət və incəsənət” kollecini bitirib. Xaraktercə olduqca utancaqdır. Utandığı üçün bəzi suallarımızı cavablandıra bilmədi. Onun nəsil şəcərəsində dambur çalan olmayıb, dambur çalmağı öz-özünə öyrənib. Arabir isə Maqov kəndinə damburçalan İsa kişinin yanına havaları öyrənmək üçün gedirmiş. İsa kişiyyə istinadən deyir ki, avar damburunda cəmi 5 not var. İlk dəfə dambur çalanda B.Mütəllibin təxminən 24-25 yaş varmış. “İsa kişidən hansı havanı öyrənmişən” sualının qarşılığında “Umumızıl maqam” (Tərcümə-

si “Əcdadlardan qalan hava” deməkdir) adlı dambur havasını İsa kişidən öyrəndiyini dedi. “Umumızıl maqam” qadınlarla kişilərin bir yerdə oynadıqları oyun havasıdır. Bundan başqa, “Ərqoç” havasını ifa edir. İfa etdiyi əksər havanın adını o da bilmir. Bizim xahişimizdən sonra damburda çala-çala, həm də oxudu. Digər avar həmkarları kimi o da ürəyinə yatan sözləri götürür, sonra da dambur havasına uyğunlaşdıraraq oxuyur. Azərbaycan dilində oxuduqları mahnı mətnləri isə əksərən bayatı mətnləri olur. O, avar dilində İmam Şamildən bəhs edən mahnı oxudu. B.Mütəllib bir hava dambur üçün, bir hava da sintezator üçün bəstələyib. Sintezator üçün bəstələdiyi hava “Zarema rekara keç” (tərcüməsi: “Zarema üçün qoşulan mahnı”) adlanır. Bəstələdiyi havanı ifa edərkən Dağıstanın əməkdar artisti Qurban Qulizanovun yazdığı şeiri seçdi, amma sonra sözlərini tərcümə etməyə çətinlik çəkdi.

B.Mütəllib “Cücələrim” uşaq mahnısını damburda ifa etdi.

Onun damburunun üstündə səsgücləndirici quraşdırılıb, toyda dambur çalarkən bundan istifadə edir.

Arıyev Əhmədəfəndi İlyas oğlu 1995-ci ildə Zaqatala rayonunun Makov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Çaldığı havaların heç birinin adını bilmir. Suallarımızı cavablandırma bilməsə də, bir neçə hava ifa etdi. Dambur çalarkən söz oxumağı sevmir və bacarmır. Ara-sıra bölgənin toylarında da iştirak edir. “Bul, götür” adlı türk mahnısını da damburda ifa etdi.

Biz Qabaqçöl qəsəbəsində toplanmada olduğumuz zaman **Herayev Tələt** adlı zurna ifaçısı haqqında da eşitdik, amma onun doğum və ölüm tarixi və bir də şəkildən başqa bir şey əldə edə bilmədik. H.Tələt 1932-ci ildə Qabaqçöl qəsəbəsində anadan olub, 2016-cı ildə orada da dünyasını dəyişmişdir.

4.2. Saxurlarda dambur ifaçılığı. Biz Zaqatala rayonunun Suvagil kəndinə gedərək saxur dambur ifaçıları ilə görüşdük. Saxurlar damburda ifa olunan havalara *heng*, ifa zamanı

oxunan bayatılara isə bu bölgədə yaşayan Azərbaycan türkləri kimi *mani / mənı* deyirlər. Turacov Turac Musa oğlunun dediyinə görə, o və Mədəniyyət evinin digər işçiləri “Ceyranım” adlı folklor kollektivi yaradıblar və bu zamanadək Azərbaycan dilində deyilən maniləri saxur dilinə tərcümə edərək oxumağa başlayıblar. Yuxarıdakı mani də həmin illərdə saxur dilinə çevrilib. O zamanadək saxurlar arasında dambur üstündə söz oxumaq ənənəsi olmayıb. Turacın dediyinə görə, nə atası, nə də atasının müasirləri heç zaman mani deməyiblər, onlar ancaq dambur çalıblar. Yenə də həmin söyləyicimizin dediyinə görə, o dövrdə Suvagildə dambur havalarının üstündə mani oxunmasa da, sərbəst şəkildə, damburun müşayiəti olmadan mani oxuyarmışlar. Bu kəndin qadınları mani deyərmişlər. Turacın anası da belə qadınlardan olub, onun indi 82 yaşı var. Ondan anasının həmin maniləri hansı dildə söylədiyini soruşduqda məlum oldu ki, həm anası, həm də onun müasiri olan bütün saxur qadınları maniləri ancaq Azərbaycan dilində oxuyurlarmış.

Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlunun dediyinə görə, Suvagil qadınları dağa odun yığmağa, ot tədarük etməyə gedərmişlər. Onlar odunu, otu dağdan bellərinə şələləyib gətiriblər. Dağla ev arasındakı məsafəni isə mani oxuya-oxuya qayıdırmışlar. Söyləyicimiz belə qadınlardan **Muradova Hafizət Zəbubulla qızının** və **Muradova Şahsənəm Çoban qızının** adlarını çəkdi. M.Hafizət 70 yaşında rəhmətə gedib. M.Şahsənəm isə 80 yaşından sonra dünyasını dəyişib. H.Qeybullah onların dambur çala bildiklərini də qeyd etdi.

Saxurlarda belə bir adət varmış ki, nişanlı qızı toyqabağı yaxın qohumları evlərinə dəvət edər, onun üçün şənlik məclisi təşkil edərdilər. Dambur əsasən belə məclislərdə çalınarmış. Həmin məclislərdən bir az da bəhs etməsini istədikdə məlum oldu ki, orada “Salam Məlik” oxunarmış. Bundan başqa, xına gecələrində, iməciliklərdə dambur ifa edilirmiş.

“Ceyranım” folklor kollektivi yarandıqdan sonra saxur dilinə çevirdiyi maniləri səhnələşdirib. Gəlinin oturduğu yığnaqlar¹⁸⁶, xına gecəsi və gəlinin ata evindən çıxması kollektiv tərəfindən səhnələşdirilib tamaşa kimi oynanır və orada həmin manilər ifa edilir.

Məmmədov Seyid Bilal oğlu Zaqatala rayonunun Suvagil kəndinin sakini olub. Onun haqqında məlumatı Hüseynov Qeybullahdan aldıq. M.Seyid 80 ildən çox yaşayıb. O dambur ifa etməyi bacarıb. Bununla yanaşı, şeir yazırmış.

Turacov Turac Musa oğlu 1961-ci ildə Suvagil kəndində kolxozçu ailəsində anadan olub. O, Zaqatala şəhər Musiqi Məktəbinin qarmon şöbəsini bitirib. 1983-cü ildən əmək fəaliyyətinə başlayan Turacov Turac əvvəllər uşaq bağçasında musiqi müəllimi işləyib. 1985-ci ildən isə Suvagil kənd Mədəniyyət evində çalışır. Özünün dediyinə görə, onların nəsiləri musiqi ilə bağlıdır. Atası Musa Qazıməhəmməd oğlu dambur, babası Qazıməhəmməd Turac oğlu saz ifaçısı olub. Qazıməhəmmədin atası Turac Vəlixan oğlu tar, Turacın atası Vəlixan isə zurna çalırmiş. Turacov Turac dambur çalmağı atasından öyrənib. Atası **Turacov Musa Qazıməhəmməd oğlunun** 86 yaşı var. O, artıq cavan yaşlarındakı kimi ifa edə bilmir. T.Turac hərdən atasının damburunu kökləyib verir, amma atası onun dambur kökləməsinə bəyənmir. Deyir ki, sən düzgün kökləmirsən. T.Musa damburu mizrabla çalırmiş. Onun dediyinə görə, mizrab damburun səsinə həm cırlaşdırır, həm də gurlaşdırır.

T.Turac orta məktəbin 5-6-cı siniflərində oxuyanda dambur çalmağa başlayıb. İlk dəfə evdə dambur ifa edib. Kənd camaatı arasındakı ilk çıxışı isə 1970-ci illərdə Suvagil Mədəniyyət evinin açılışı zamanı olub. Həmin tədbirdə Zaqatala rayonunda məşhur olan “Ceyranım”, “Salam Məlik” havalarını ifa etdiyini söylədi. O, xahişimizdən sonra “Salam Mə-

---

¹⁸⁶ Yığnaq – məclis

lik” havasını çaldı. T.Turacın dediyinə görə, “Salam Məlik” toy günü gəlini ağlatmaq üçün rəfiqələri tərəfindən ifa olunurdu. Bu havanı eşidən gəlin ağlamağa başlayarmış. “Salam Məlik” havasının üstündə oxunan manilərin məzmunu qızın atası evindən ayrılması və ər evində keçirəcəyi günlərlə bağlı olardı. O, saxur dilində bir mani oxudu və onu Azərbaycan dilinə belə tərcümə etdi:

Məhliyə at gəlibdi,
Calğıya bağlanıbdı.
Ağlasan, ağlamasan,
Aparmağa gəlibdi.

Bu havanın ifası zamanı iki dəstəyə bölünmüş qızlar üz-üzə durar və damburun müşayiəti ilə deyişərdilər. Maninin ilk iki misrasını birinci dəstədəki qızlar deyər, sonrakı iki misrasını isə qarşı tərəf tamamlayardı. Oxumağa başlayan dəstə üzvləri dayandıqları yerdən bir-iki addım önə çıxar, iki misranı dedikdən sonra yavaş addımlarla dal-dalı yerlərinə qayıdarmışlar. Sonra isə ikinci dəstənin qızları eyni tərzdə və eyni hərəkətlərlə növbəti iki misranı oxuyardılar. Biz 2015, eləcə də 2016-cı illərdə Qaxda folklor toplayarkən rayonun Sarıbaş, İlisu və Caleyir kəndlərindən “Tunqay Məlik” adlı oyun qeydə almışdıq. Bu oyunda da iki dəstəyə bölünmüş qızlar üz-üzə dayanaraq bayatı deyirdilər və hərəkətlər tamamilə bir-birinin təkrarıdır¹⁸⁷. Göründüyü kimi, bizim o zaman Qax rayonundan, 2018-ci ildə isə Suvagil kəndindən topladığımız oyunun və dambur havasının adlarının da ikinci hissəsi (Məlik) eynidir.

---

¹⁸⁷ Bu barədə daha geniş məlumat üçün bax: Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Xalq mərasim nəğmələri (“Cəhribəyim”, “Dumbul Bəkir”, “Tunqay Məlik” və “Bənövşə, bənövşə” oyunları əsasında) // Ümumtürk kontekstində Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Tərtər şəhəri, 14 noyabr 2014-cü il, səh.290-298

T.Turacın məlahətli, ürəyəyatımlı səsi var. O, damburu-
nu özü düzəldib. Cökə ağacından düzəltdiyi bu dambura mik-
rofon taxmaq üçün yer qoyub ki, toylarda aparata qoşa bilsin.
T.Turac dambur ifa edərkən daha çox iki barmaqdan – şəhadət
və orta barmaqdan istifadə edir.

Söhbətimiz zamanı o, “Ceyranım” havasını ifa etdi və
üstündə yenə vaxtilə saxur dilinə çevirdiyi manini oxudu. De-
diyinə görə, maninin sözləri təsərrüfat həyatına həsr olunub.
Sel zamanı qoyunlar tələf olur, selin gətirdiyi qoyun dırnaqla-
rına baxaraq, onların kimin heyvanı olmasını müəyyənləşdir-
mək lazımdır. Bu manidə təsərrüfat həyatından bəhs olunur.

O, “Qara gözlər” adlı dambur havasının adını çəkib dedi
ki, bu havanı daha çox avarlar ifa edirlər. “Qara gözlər” havası
saxurlarda olmayıb. T.Turac həmin havanın üstündə nəvəsi
Jasminə yazdığı şeiri oxudu.

Zaqatalada yaygın olan dambur havalarından biri də “Ay
lilay” havası olub. Bu hava toyun əvvəlki mərhələlərində – xına
məclisində və s.-də oxunurmuş. Turac bu havanı çalmazdan qa-
baq ayağa qalxaraq otaqdakı kitab rəfindən vaxtilə yazılıb “Mə-
dəniyyət evi”nin qızlarına verilmiş bayatıları axtardı¹⁸⁸. Səbəbini
də belə izah etdi ki, qoy dəftərdən oxuyum ki, təkrar olmasın.

T.Turac söhbətimiz zamanı “Ox, gülüm” adlı dambur ha-
vasını da ifa etdi, digər çaldığı havalarda olduğu kimi, bu hava-
nın üstündə də yalnız bir mani oxudu və bildirdi ki, bu mani
məhəbbət mövzusunda.

Ondan “Yar, aman” havasını ifa etməsini xahiş etdikdə
“Dayan, qoy bir az fikirləşim”, – deyərək düşünməyə vaxt istədi.
O, sonra izahat verdi ki, bu hava çətindi, ona görə “Yar, aman”ı
çalmağa çox damburçu maraq göstərməzdi. Bu havanın üstündə
deyilən manilər də gəlin evdən çıxanda onu ağılatmaq üçün oxunub.

---

¹⁸⁸ Onunla söhbətimiz kəndin “Mədəniyyət evi”ndə baş tutmuşdu.

Məmmədov Təmraz ilə söhbətdə T.Turac bu maniləri oxudu və bu manilərin Atbaz Əfqana aid olduğunu qeyd elədi.

Damburun teli nazik,
Bədənim əzik-əzik.
Yolda bir qız gördüm, *ay Temraz*,
Boynunnan beli nazik.

Yarım məni çəkib dara,
Ağ günümü edib qara.
Yarım məni çəkib dara.
Ağ günümü edib qara.
Vəfasız yar bu dünyadan, *ay qardaş*,
Üzüqara gedər məzara.

Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlu 1943-cü ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. O, ali təhsilli rus dili və ədəbiyyatı müəllimidir. 30 ilə yaxın müəllim işləyib. H.Qeybullah çox təmkinli və nurani adamdır. O, dambur çalmaqla yanaşı, həm də yaxşı söyləyicidir. Hüseynov Qeybullahın əmisi **Nəzərov Hüseyn**, əmisi oğlu **Nəzərov Hizbullah** da damburçu olublar. Hüseyn damburla yanaşı, zurna da çalırmiş. O, 1900-cü ildə doğulub, 1953-cü ildə vəfat edib. Hizbullah 1939-cu ildə anadan olub, 2015-ci ildə dünyasını dəyişib. Dayısı oğlu **Məhəmməd** də həm saz, həm də dambur çalırmiş. Məhəmməd 1938-ci ildə doğulub, 2018-2019-cu illərdə rəhmətə gedib.

H.Qeybullah dambur çalmağa 1950-ci illərin əvvəllərindən, hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdən başlayıb. O, həm də dambur düzəltməyi bacarır. H.Qeybullah damburu mizrabla çalır. O, bizim üçün “Salam Məlik”, “Ay lilay” havalarını ifa etdi. H.Qeybullahdan oxumağı xahiş etdikdə bacarmadığını dedi. O, ifa etdiyi havaların adlarını xatırlamaqda çətinlik çəkirdi. “Ay lilay” havasını ifa edərkən “Qadınlar bu havaya oyna-

yardılar” dedi. Onun ifası zamanı bizə bələdçilik edən T.Turac “havaları qarışdırırsan” deyərək ona etiraz etdi.

H.Qeybullah “Sarıbaşı” havasının adını xatırladı, amma ifa edə bilmədiyi üçün Turacdan həmin havanı çalmağı xahiş etdi. Biz “Sarıbaşı” havasını T.Turacın ifasında qeydə aldığımız.

Sarıbaş Qax rayonunun dağ kəndlərindən biridir. 2015-ci ildə o kənddə folklor topladığımız zaman “Sarıbaşı” havasının zurnada ifa olunduğunun şahidi olmuşduq. T.Turacın dediyinə görə, o uşaq olanda Qax rayonunun Ağyazı adlanan kəndində bu havaya *qatar* kimi düzülərək oynanıldığını görüb. “Sarıbaşı” çalınmağa başlayanda cavan oğlanlardan biri ortaya çıxar, toya gələn qohum qızları oynamağa dəvət edərdi. Ortaya çıxan qızlar bir-birindən yapışaraq qatar halında düzülərdilər. Qatarda qız-oğlan qarışıq olardı. Qatara düzülən gənclər iki dəfə dairə vurandan sora yarım dairə formasında dayanardılar. Bundan sonra cüt-cüt oynanardı. Cüt-cüt oyunlar bitdikdən sonra hava dəyişər, sürət artar, tək-tək oynamağa başlayardılar. Sonra yenidən qatara düzülüb oynayardılar. Toyun oyun oynanılan hissəsinə *mərəkə* deyərdilər. İki dairə də qatar halında vurulduqdan sonra mərəkədən çıxırlardı.

T.Turacın dediyinə görə, bu hava ağır-ağır başlayar, get-gedə sürətlənər, sonuna yaxın yenə ağır-ağır çalınardı. Onun dediyinə görə, “Sarıbaşı” oyun havasının iki variantı var.

Məmmədov Təmraz Yəhya oğlu 1942-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Çoban və sürücü işləyib. Bu alətdə ifa etməyi dayısı Məmmədhəsildən öyrənib. Dayısı **Abakərov Məmmədhəsil Nəzir oğlu** 70-80 yaşlarında vəfat edib. M.Təmraz dambur çalmağa təxminən orta məktəbin 5-6-cı siniflərində oxuyanda başlayıb. O, damburu mizrabla çalır. Onun damburunu bacısı oğlu düzəldib. M.Təmrazın damburunun baş hissəsi quş fiquru şəklində düzəldilib.

M.Təmraz söhbətimiz zamanı “Ox, ay aman” adlı havanı damburda ifa etdi. Sonra həm özü, həm də T.Turac etiraf etdilər ki, bu havanı əvvəllər talalılar ifa edərmişlər. M.Təmrazdan oxumağı xahiş etsək də, o, oxumaqdan imtina etdi. Bu zaman T.Turac Azərbaycan dilində oxuduğu bir bayatı ilə həmkarına dəstək verməyə çalışdı:

Əzizim, baxdı yarım,
Baxdımın taxdı yarım.
Üzündə göz yeri var,
Sənə kim baxdı, yarım.
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı, yarım.

Amma M.Təmraz ona bircə cümlə ilə qarşılıq verdi.

Muradov Ramazan Talib oğlu 80 yaşında dünyasını dəyişib. O, həm tar, həm də dambur çalarmış.

Saxur damburçular bu insanlarla məhdudlaşmır. T.Turacın dediyinə görə, əvvəllər Suvağildə başqa damburçular vardı, amma onlar artıq dünyasını dəyişiblər. O, **Hizbullah, Mamed** və **Rucail** adlı vəfat etmiş damburçuların adlarını çəkdi. Ancaq təəssüf ki, onların yalnız adlarını eşitdik, haqlarında başqa məlumat əldə edə bilmədik.

Biz bölgəyə səfərlərimiz zamanı ingiloyların yaşadıkları məntəqələrə də baş çəkdik, onların arasında dambur ifaçılarının artıq qalmadığını öyrəndik. Söyləyicilərlə söhbətimiz zamanı məlum oldu ki, ingiloylar arasında keçmişdə dambur o qədər də populyar olmayıb. Vaxtilə onlar arasında az sayda dambur ifaçıları olub, onlar ifa etdikləri havaların üstündə söz oxumaz, damburu meyın müşayiəti ilə çalmazdılar.

Xalqların mədəniyyəti birgəyaşayış zamanı bir-birindən bəhrələnir. Bu zaman böyük xalqların mədəniyyəti dominant rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqlar da türk mədəniyyətinin daşıyıcısı sayılmalıdır.

SÖYLƏYİCİLƏR VƏ QAYNAQLAR

1. Abdullayev Rövşən Abid oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Fermada sağıcı vəzifəsində işləyib. Hal-hazırda Tatlaroba məscidinin imamı kimi çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

2. Aqqubayev Ramiz Bəşir oğlu. 1952-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. 8 illik məktəbi bitirib. Elektrik işləyib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

3. Alagözov Fərman Tacəddin oğlu. 1962-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Təsərrüfatda çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

4. Alagözova Mömünət (Nazey) Zeynalabid qızı. 1957-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Evdar qadıdır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

5. Arıyev Əhmədəfəndi İlyas oğlu. 1995-ci ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti avardır.

6. Bayramov Cəbrayıl Abdufəttah oğlu 1939-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Rusiyanın Çelyabinsk şəhərində Təkmilləşdirmə İnstitutunu bitirib. Orta təhsillidir. Əvvəllər qaynaqçı, sonra isə idman müəllimi işləyib. İndi təqaüdə çıxıb. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

7. Bayramov Nəsrəddin (Nadir) Mazan oğlu. 1960-cı ildə Qazma kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Sürücüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

8. Bayramova Tahirə İsmayıl qızı (Tahirə Sultan). 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca iqtisadçı olsa da, jurnalist kimi də fəaliyyət göstərib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

9. Balayev Həsərət Abdulməcid oğlu. 1948-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Musiqi təhsilinin olmamasına baxmayaraq, qarmon ifa edir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

10. Borayev Murtuzəli Mohuma oğlu. 1949-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. Rus dili müəllimidir. Hal-hazırda təqaüddədir. Milliyyəti avardır.

11. Borayev Mütəllib Murtuzəli oğlu. 1989-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Paşan kəndində anadan olub. Kollec bitirib. Milliyyəti avardır.

12. Bürcəliyev Ramazan İsə oğlu. 1957-ci ildə Balakən rayonunun Gülüzanbinə kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Hal-hazırda təsərrüfatla məşğul olur. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

13. Çompuzov Etibar İsmayıl oğlu. 1972-ci ildə Balakən şəhərində doğulub. Ali təhsillidir. Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində elmi işçi vəzifəsində çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

14. Dabaxov Nizami İsmayıl oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

15. Dabaxov Rafiq Karaxman oğlu. 1950-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Təsərrüfatda çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

16. Dinavasov Sərxan Şahrudin oğlu. 1992-ci ildə Balakən rayonu Tülü kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

17. Dinavasova Nanə Nəsrullah qızı. 1960-cı ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Tülü kəndinə gəlin gəlib. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

18. Əhmədova Sevda Zeynal qızı. 1965-ci ildə Qax rayonunun İlisu kəndində doğulub. 1985-ci ildə Qazmaya gəlin gəlib. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

19. Əhmədova Səyyarə Molla qızı. 1939-cu ildə Balakən şəhərində anadan olub. Əsli Qax rayonunun İlisu kəndindəndir. Ali təhsillidir. Dil-ədəbiyyat müəllimidir. Hal-hazırda təqaüddədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

20. Əmrəliyev Əsildar Cəmaləddin oğlu. 1942-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. Politexnik texnikumunu bitirib. Tikintidə çalışıb. Təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

21. Hacıyev Akif Qüdrət oğlu. 1965-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Əvvəllər ticarətlə məşğul olub, hal-hazırda işsizdir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

22. Hacıyeva Aygün Camal qızı. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

23. Hacıyev Ərəbiddin Mollateyyub oğlu. 1939-cu ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

24. Hacıyev Xaləddin Soltanməcid oğlu. 1960-cı il Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Sahibkardır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

25. Hatıyev Eldar Ömər oğlu. 1975-ci ildə Balakən rayonunun Mahamalar kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Usta işləyir. Milliyyəti avardır.

26. Hüseynova Bəsti Ramazan qızı. 1953-cü ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində anadan olub. Tülü kəndinə gəlin gəlib. Orta təhsillidir. Əvvəllər kolxozda işləyib, indi isə evdar qadındır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

27. Hüseynov Qeybullah Təhməz oğlu. 1943-cü ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Rus dili müəllimidir. Hal-hazırda təqaüddədir. Milliyyəti saxurdur.

28. Xəlilov İlham Ramazan oğlu. 1966-cı ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində doğulub. Energetika Texnikumunu bitirib. Elektrik işləyib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

29. İbrahimov Hizbullah Əlisoltan oğlu. 1931-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Sürücü işləyib. Təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

30. İbrahimova Şumeyşət Musa qızı. 1939-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Qazma kəndinə gəlin gə-

lib. 8 illiyi bitirib. Təsərrüfatda çalışıb. Təqaüdçüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

31. Kazımov Şahmərdan Qurban oğlu. 1935-ci ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Təqaüdçüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

32. Kazımov Şəhmir Qurban oğlu. 1941-ci ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Təqaüdçüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

33. Qarayev İbadullah Zeynalabdin oğlu. 1948-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. 2015-ci ildə dünyasını dəyişib. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

34. Qallayev Feyzullah Muslim oğlu. 1949-cu ildə Zaqatala rayonunun Maqov sovetliyinin Höytala kəndində doğulub. Hal-hazırda Zaqatala şəhərində yaşayır. Sürücü işləyir. Milliyyəti avardır.

35. Qaralov Əli Həbullah oğlu. 1940-cı ildə Balakən rayonunun Şambul kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Təqaüdçüdür. Milliyyəti avardır.

36. Qardaşov Məmmədkamil Yaqub oğlu. 1957-ci ildə Zaqatala rayonunun Maqov kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. Maqov kənd İcra nümayəndəsi vəzifəsində çalışır. Milliyyəti avardır.

37. Qardaşova Səkinə Bilal qızı. 1938-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. 3-cü sinfədək oxuyub. Təsərrüfatda çalışıb. Təqaüdçüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

38. Qazıyeva Sona Həməzət qızı. 1950-ci ildə Zaqatala rayonunun III Tala kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. Müxtəlif rəhbər vəzifələrdə çalışmışdır. Hal-hazırda Mədəniyyət İşçiləri Həmkarlar İttifaqı Zaqatala rayon komitəsinin sədridir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

39. Qunduzova Ana Murtuzəli qızı. 1936-cı ildə Balakən rayonunun Gülüzanbinə kəndində anadan olub. Məktəbə 2 il gedib. Təqaüdçüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

40. Mahmudov Əsabəli Şaban oğlu. 1944-cü ildə Zaqatala rayonunun Danaçı kəndində anadan olub. Hal-hazırda rayonun

Car kəndində yaşayır. Ali təhsilli incəsənət işçisidir. Təqaüdədir. Milliyyəti avardır.

41. Mehdiyev Əfqan Canqı oğlu. 1983-cü ildə Zaqatala rayonunun İkinci Tala kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

42. Məhəmmədov Məhəmməd Mikayıl oğlu. 1962-ci ildə Zaqatala rayonunun Dardoqqaz kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti avardır.

43. Məmmədov Təmraz Yəhya oğlu. 1942-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Sürücü, çoban işləyib. Təqaüdədir. Milliyyəti saxurdur.

44. Mirzəyev Akif Arif oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Ali təhsilli coğrafiya-biologiya müəllimidir. Tülü 1 sayılı tam orta məktəbin direktorudur. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

45. Mirəliyev Xəlifə Mollamusa oğlu. 1948-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində doğulub. Ali təhsillidir. Balakən rayon Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyinin direktorudur. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

46. Muqumov Şəmsəddin Nəcməddin oğlu. 1966-cı ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Dəmirçi işləyib. Hal-hazırda təsərrüfatda çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

47. Muradov Muradxan Abdusalam oğlu. 1956-cı ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində doğulub. Ali təhsillidir. İxtisasca hüquqşünasdır. Daxili İşlər Nazirliyində çalışıb. Hal-hazırda təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

48. Muradov Abduləli Rahmat oğlu. 1961-ci ildə Balakən şəhərində doğulub. Musiqi müəllimidir. Hal-hazırda Balakən rayonu Qabaqçöl uşaq musiqi məktəbinin direktorudur. Əsli Güney Azərbaycandır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

49. Musayev Olaxan Teyyub oğlu. 1949-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca aqronomdur. Hal-hazırda təqaüdədir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

50. Musayev Teyyub Olaxan oğlu. 1980-ci ildə Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. Tülü kənd icra nümayəndəsidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

51. Nəbiyeva Əsmayə İsmayıl qızı. 1957-ci ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. 8 illiyi bitirib. Təsərrüfatda çalışıb. Təqaüdcüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

52. Omarov Bayram Mahamarəsul oğlu. 1951-ci ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Sürücü işləyib. Təqaüdcüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

53. Orucov Sədrəddin (Sadıq) Həybullah oğlu. 1937-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. 7 illiyi bitirib. Mexanizator işləyib. Təqaüdcüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

54. Padarov Canpolad İsmixan oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Gəncə Yüngül Sənaye Texnikumunu bitirib. Sürücü işləyir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

55. Padarov İlqar Əsildar oğlu. 1966-cı ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Hal-hazırda fotoqraf işləyir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

56. Padarov İsmixan İsa oğlu. 1936-cı ildə Tülü kəndində doğulub. Səkkizinci sinfədək oxuyub. Təsərrüfatda çalışıb. Təqaüdcüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

57. Papaxov Fəxrəddin Zeynəddin oğlu. 1955-ci ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində doğulub. Ali təhsillidir, Neft Akademiyasını bitirib. Qullar kənd İcra nümayəndəsi vəzifəsində işləyir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

58. Poladov Qurban Əlihacıyov oğlu. 1963-cü ildə Balakən rayonunun Talalar kəndində doğulub. Ali təhsillidir. İxtisasca inşaat mühəndisidir. Hal-hazırda Talalar kəndinin İcra nümayəndəsi vəzifəsində çalışır. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

59. Puçaxova Müşgünaz Mohuma qızı. 1936-cı ildə Balakən rayonunun Kortala kəndində anadan olub. Orta təhsilli zootexnik olub. 1969-cu ildə Balakən rayonunun Tülü kəndinə gəlin gəlib. Hazırda təqaüdcüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

60. Ramazanov Şahrudin Cərullah oğlu. 1936-cı ildə Balakən rayonunun Tülü kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. Yeyinti-Sənaye İnstitutunu bitirib. Təqaüdüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

61. Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlu. 1982-ci ildə Balakən rayonunun Hənifə kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

62. Sayılov Mahir Şəmsəddin oğlu. 1973-cü ildə Balakən rayonunun Qullar kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Sürücüdür. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

63. Şabanov Məhəmməd Şaban oğlu (Məhəmməd Şaban oğlu) 1946-cı ildə Zaqatala rayonunun Yuxarı Tala kəndində anadan olub. Ali təhsilli jurnalistdir. O, 45 il “Zaqatala” qəzetində işləyib. Hal-hazırda təqaüdə çıxıb. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

64. Şindiye Cərullah Əli oğlu. 1961-ci ildə Balakən rayonunun Qazma kəndində anadan olub. Ali təhsillidir. İxtisasca bioloqdur. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

65. Şindiye Zahid Bayram oğlu. 1964-cü ildə Gülüzanbinə kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Təsərrüfatla məşğul olur. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

66. Terçiyev Şamil Hacımahama oğlu. 1984-cü ildə Balakən rayonunun Qabaqçöl qəsəbəsinin Şambul kəndində anadan olub. Orta təhsillidir. Milliyyəti avardır.

67. Turacov Turac Musa oğlu. 1961-ci ildə Zaqatala rayonunun Suvagil kəndində doğulub. Orta təhsillidir. Musiqi müəllimidir. Hal-hazırda Suvagil kənd Mədəniyyət Evinə işləyir. Milliyyəti saxurdur.

68. Yekeyeva Sevil Kamil qızı. 1965-ci il Balakən rayonunun Mahamalar kəndində doğulub. Tülü kəndinə gəlin gəlib. Orta təhsillidir. Çörək sexində çörək bişirən işləyir. Milliyyəti Azərbaycan türküdür.

69. Abdullayeva Səadət. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqi-şünaslıq-orqanoloji tədqiqat). Bakı, “Adiloğlu”, 2002, 454 səh.

70. Azərbaycanın aşiq və şair qadınları. Tərtib edəni: Əzizə Cəfərzadə. Bakı, “Gənclik”, 1991, 288 səh.

71. Azərbaycan folkloru antologiyası. 23 cildə, XIII cild. Şəki-Zaqatala folkloru. Tərtib edənlər: Abbaslı İ., Əliyev O., Abdullayeva M. Bakı, “Səda”, 2005, 550 səh.

72. Azsayılı xalqların folkloru. Tərtib edən: Yaqubqızı Mətanət. Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 204 səh.

73. Azərbaycan xalq mahnıları. II cild. / Tərtib edəni: SSRİ xalq artisti Bülbül Məmmədov. Bakı, “İşiq”, 1982, 140 s.

74. Azərbaycan xalq mahnıları / Tərtib edəni: Azərbaycan Respublikasının xalq artisti Siyavuş Kərimi. II cild. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2005, 128 səh.

75. Cəfərzadə Əzizə. Cəlaliyyə. Bakı, “Gənclik”, 1983, 466 s.

76. Cəfərzadə Əzizə. Aşiq Sənəmlə görüş. // “Azərbaycan qadını” jurnalı, 1975, №11, s. 14-15

77. Ergin Metin. Hakas hayçıları və hayçılıq sənəti. Milli Folklor, 3-9 Cüz, 1993, səh.71-76

78. Məmmədli Akif. Haylada unudulan tariximiz və tənbur. Bakı, “Kitab klubu”, 2013, 120 səh.

79. Məmmədli Akif. Haylalarda yaşayan tariximiz. Bakı, “Turxan”, 2013, 108 səh.

80. Mənsimova Zümrüd. Zaqatala aşiq mühiti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 216 səh.

81. Molla Cuma. Seçilmiş əsərləri. / Toplayıb tərtib edənlər: Əfəndiyev P., İdrisov Ş. Bakı, “Yazıçı”, 1983, 230 səh.

82. Molla Cuma. Əsərləri / Toplayıb tərtib edən: Əfəndiyev P. Bakı, “Sabah”, 2006, 260 səh.

83. Molla Cuma. Əsərləri. 3 cildə, I cild / Toplayıb tərtib edən: Yarəhmədov M. Bakı, “Örnək”, 2000, 227 s.

84. Nəcəfzadə Abbasqulu. Tənbur ailəsinin bir üzvü – Balakən damburu. // “Konservatoriya” jurnalı, №4 (30), 2015, səh. 108-117

85. Pirsultanlı Sədnik. Tənbur və Tala mahnıları. // “Daşkəsən” qəzeti, 1969, 9 sentyabr, s.3

86. Səmədova Zümrüd. Zaqatala aşiq mühiti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi adı almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2011, 199 s.

87. Sultan Tahirə. Can, çıxma dost gəlincə. // "Mədəni həyat" jurnalı, 2015, № 3, s. 54

88. Sultan Tahirə. Haylaçı Sənəm. // "Mədəni həyat" jurnalı, 2012, № 9 (259), s. 71

89. Sultan Tahirə. Hayla haylanın başı, Qərrib yerin yoldaşı. // "Mədəni həyat" jurnalı, 2013, № 10, səh. 56-57

90. Sultan Tahirə. Haylaçı Sənəm. // "Mədəni həyat" jurnalı, 2012, № 9 (259), s. 71

91. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Haylaçı Senem`in həyatı və yaradıcılığı // III Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu. Ankara, Kazan 29 Eylül - 01 Ekim 2016, səh.230-239

92. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Azsayılı xalqlar arasında dambır ifadəliliyi və hayla yaradıcılığı (Zaqatala-Balakən rayonlarından topladığımız folklor materialları əsasında) // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı, 2016/1 (48), s.23-27

93. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Tambur havaları // "Dədə Qorqud" elmi-ədəbi toplusu, 2018, № 1, səh. 107-116

94. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Azərbaycan`ın Şeki-Zaqatala Bölgəsi Halk Kültüründə Mevlid // III Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu. Ankara, Kazan 8-10 Ekim 2015, səh.251-256

95. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Dambur ifadəsi Dabaxov Nizami İsmayıl oğlunun yaradıcılığı // Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, Bakı, 2018/2 (53), səh. 29-34

96. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Tenbur atışmaları // I Uluslararası Develi - Âşık Seyranî ve Türk Kültürü Kongresi. "Türk Kültürü Bildirileri". 4-5-6 Ekim 2018, səh.125-135

97. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Xalq mərasim nəğmələri ("Cəhribəyim", "Dumbul Bəkir", "Tunqay Məlik" və "Bənövşə, bənövşə" oyunları əsasında) // Ümumtürk kontekstin-

də Qarabağ xalq oyunları və meydan tamaşaları mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. Tərtər şəhəri, 14 noyabr 2014-cü il, səh.290-298

98. Şəki folklor örnəkləri. II kitab. Toplayıb tərtib edən: fil.ü.f.d., dos. Ləman Vaqifqızı (Süleymanova). Bakı, “Elm və təhsil”, 2014, 208 səh.

99. Vaqifqızı (Süleymanova) Ləman. Şəki folklor mühiti. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012, 247 səh.

100. Zaqatala folklor örnəkləri. I cild. / Toplayıb tərtib edən: Mənsimova Z. Bakı, “Sabah”, 2017, 504 səh.

101. <https://youtu.be/ekjEVmCvkmE>

102. <https://youtu.be/PTZw3ghp6nk>

103. https://www.youtube.com/watch?v=Uz_9S6RXx7k

104. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8B%D0%BF%D1%82%D1%8B%D0%B3_%D0%BD%D1%8B%D0%BC%D0%B0%D1%85

105. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B8>

NOTA KÖÇÜRÜLMÜŞ DAMBUR HAVALARI

"Çay daşı, çaylağ daşı"

Instrumental *Rahmanov Öfğanın ifasından*

The musical score is written in bass clef with a key signature of one flat (B-flat). It consists of several staves. The first four staves are instrumental, featuring a continuous eighth-note melody with various phrasing slurs. The fifth staff is the beginning of the vocal part, labeled 'Orumag', with the lyrics 'Çay da- şı, çay- lağ'. The sixth staff continues the vocal line with 'da- şı, Çay- la- ğın xv-'. The seventh staff continues with 'da da- şı' and includes the instruction 'İns.' (Instruments). The eighth and ninth staves return to the instrumental melody.

Oxumaq

Get miş- dim i- mə- ci- ya,

Ver- di- lər lob- ya- ka- ғы.

Ins.

Oxumaq

Qarayev İbadullah və Hacıyev Ərəbiddinin ifasından [1]

Ay i- ғы- ғы tut- du mə- ni a- man, a- man,

Ay tut- du, qu- rut- du mə- ni, li- lay, li- lay.

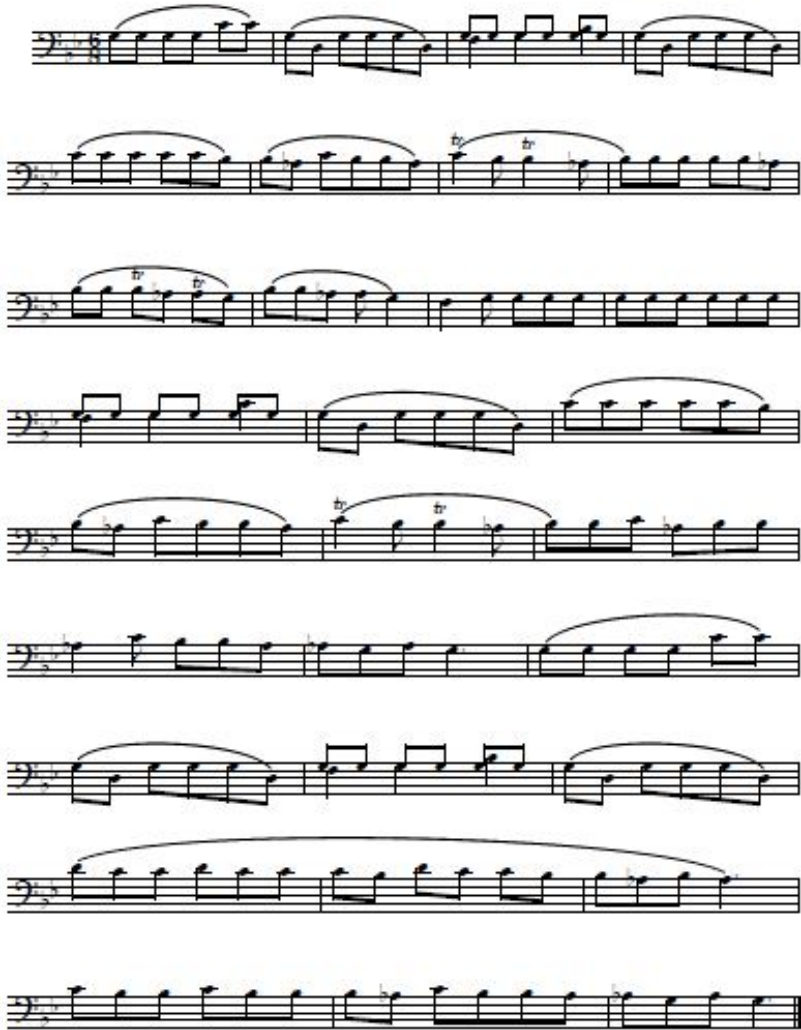
Və fa- li dost- lar mə- ni a- man, a- man,

Ay nə tez u- nut- du mə- ni, li- lay, li- lay.

[1] Şüaclar havanın adını dəqiq bilmədilər. Hava dəyişmə şəklində ifa edilib.

"Yerli hava"

Rahmanov Öfganı ifasından

The musical score consists of nine staves of music in bass clef, 2/4 time. The key signature has one flat (B-flat). The music features a variety of melodic patterns, including eighth and sixteenth notes, often grouped with slurs. Trills are indicated by 'tr' above notes in several measures. The piece concludes with a double bar line.

 Bu havanı "Gelin havası", "Gelin getiren", yavud "Kobozçu" da adlandırırar.

İns. Oxumağ

tr

İns. Oxumağ

Su gəl- se,

ar- xa bəs- di, Oxumağ

tr

İns.

Do- lan- sa, çar- xa bəs- di, Oxumağ

Yar, ü- zü- nü bir gün gör- İns.

səm, Ar- xa- ba- ar- xa bəs- di. Oxumağ

Yar, ü- zü- nü

tr

bir gün gör- səm, Ar- xa- ba- ar- xa bəs- di.

İns.

Qarıyev İbaxüllahın ifasından 2

tr

2 İfaçı bu havanı bizə "Sənəm havası" deyə təqdim etdi.

2 İfaçı bu havanı "Şəki havası" deyə təqdim etdi.

Oxumaq
 Ba-ka yo-lu ay-na-di, ay a-man, a-man, can a-man,
 a-man, Üs-tə sal-dat ay-na-di. Hə-mi-şə ke-
 fə ba-xaq, ay a-man, a-man, can yar,
 a-man, Ki-mə qal-mış dün-ya-di.

"Yerli hava"

Qarayev İbadullahaın ifasında [ ]

[ ] Bu parça rəqsin "Tək-tək" mərhələsidir.

"Balası"

Dabaxov Nizamının ifasından

Ins. ad libitum

Oxumaq

Ay dağ-lar-dan bə-lə gəl-dim,
 Ba-la-sı, oy-na-dım, gü-lə gəl-dim,
 Yas-tı-ğım o-da dü-şən-də, ba-la-sı,
 Gör ne-cə di-lə gəl-dim.

"Kal arabanın boynunda"

Dabaxov Nizamının ifasından

Ins.

Oxumaq

Ay ma-ni bil-mey-nən öp ağır, a-man-a-man,
 Ay! e-şik-də ya-ğış ya-ğır, lüy-ləy, lüy-ləy.

İns.

Oxumaq

Məc- li- sin xa- ti- ri- nə, a- man, a-

İns.

man, O- xu- yu- ram a- ğır- a- ğır, liy- lay, liy- lay,

Oxumaq

Qur- ban o- lum çı- rın dı- lə, ay a- man,

tr

Mən çay- lar- da bat- dım li- lə, liy- lay, liy- lay,

Mən bir el sə- nət- ka- rı- yam, ay dost lar,

tr

A- ra- bir qal- xı- ram zi- lə, liy- lay, liy- lay.

"Ata Bilalın havası"

Dərbaxov Nizamının ifasından

İns.

tr tr tr tr tr tr tr

Oxumaq *tr*

Top- ra- ğm da- va- sı- dı, A- na- lar

tr *İns.* *Oxumaq*

ya- naz- sı- dı. Bu ha- va-

tr *tr* *tr* *tr* *tr*

da söz qo- şu- ram, A- ta Bi- la- lım ha- va- sı-

İns. *Oxumaq* *tr*

dı. Ay li- lay

tr *tr* *tr*

Ma- ral xa- nım, Naz i- lə al- dı ca- nım,

İns. *Oxumaq* *tr*

Ay na- xıq vur

tr *tr* *tr*

dım ay- m- ya, O- cax- da su qay- m-

İns. *Oxumaq* *tr* *tr*

ya. Ba- la- kə- ni- mi- zın

tr *tr* *tr*

dam- bu- ru- nu, Ya- yım- la- mı- şam dın- yı- ya.

İns.

Oxumaq

Ax dam- bur sa- zım ol- sun, Bu- xar ya- ni
qı- zıl ol- sun. Gə- lib- sən çə- ki- li- şə, ay qı- zım,
Sə- nin öm- rün u- zun ol- sun. Gə- lib- sən
çə- ki- li- şə, ay mə- li- mə, Sə- nin öm- rün u- zun ol- sun.

"Şəki havası"

Qarayev İbadullahın ifasından [

[ ] Qarayev İbadullahın dediyinə görə, vaxtilə bu hava radioda səsləndirilmiş.

ŞƏKILLƏR

**Sayılov
Şəmşəddin
(Sayıl
Şəmsəddin)
nəvəsi ilə**

**Sayılov Mahir
(Sayıl Mahir)**

Muradov Abduləli və Hatıyev Eldarla birgə

**Dabaxova Zalxa
(Dabax Zalxa)
qohumu ilə**

Yetərova Səkinə

Qardaşova Səkinə

**Şindiye
Zahid**

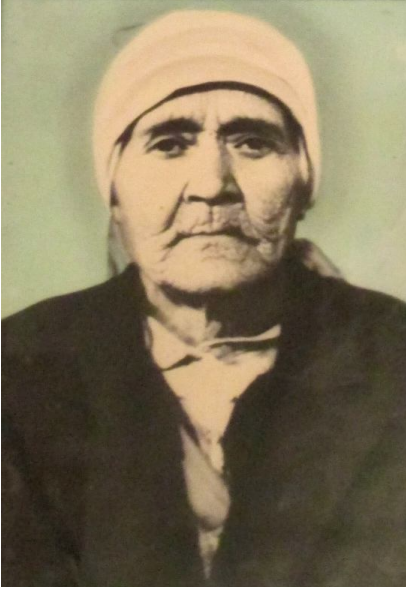
Kazmova Ana əri və oğlu ilə birgə

Atayev Bilal (Ata Bilal)

Atayev Kamal (Ata Kamal)

**Məmmədova Sənəm
(Haylaçı Sənəm)**

Sənəmin qəbri

Sənəm bulağında

Haqverdiyev İbrahim (Durquş İbrahim)
həyat yoldaşı və qızı ilə birgə

Dabaxov İsmayıl (Dabax İsmayıl) həyat yoldaşı və qızı ilə

Dabaxov Mehralı
(Dabax Mehralı)

Qarayev Zeynalabid
(Serjant Zeynalabid)

Muradov Abdulsalam
(Murad Abdulsalam)

Alagözov Tacəddin
(Alagöz Tacəddin)

Qarayev İbadullah

Hacıyev Ərəbiddin (Yetim Ərəbiddin)

Qarayev İbadullah və Hacıyev Ərəbiddin məclisdə deyışərkən

Balakən rayonunun Gərəkli kəndində məclis

Dabaxov Nizami (Dabax Nizam) növəsi ilə

Dabax Nizam və Yetim Ərəbiddin məclisdə deyışərkən

**Dabaxov Rafiq
(Dabax Rafiq)**

**Abdullayev
Rövşən**

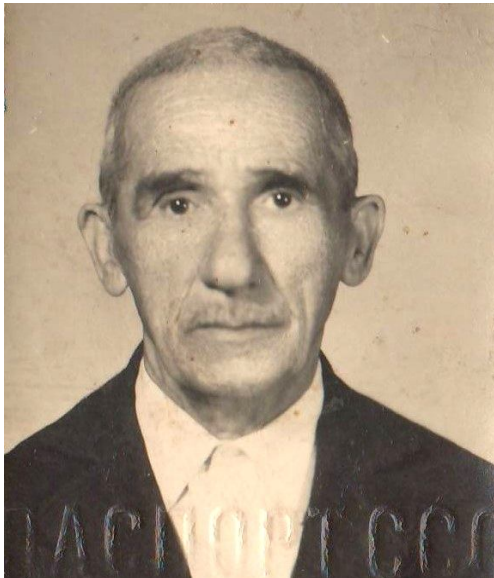
Orucov Sədrəddin (Oruc Sadıq)

Muqumov Nəcməddin

Rəhmanov Əfqan Zeybəddin oğlu

**Hacıyev Murtuzəli
(Kriskom Murtuzəli)**

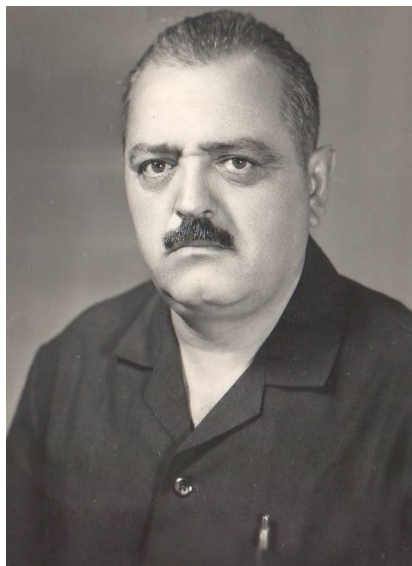
**Hacıyev Qüdrət
(Kriskom Qüdrət)**

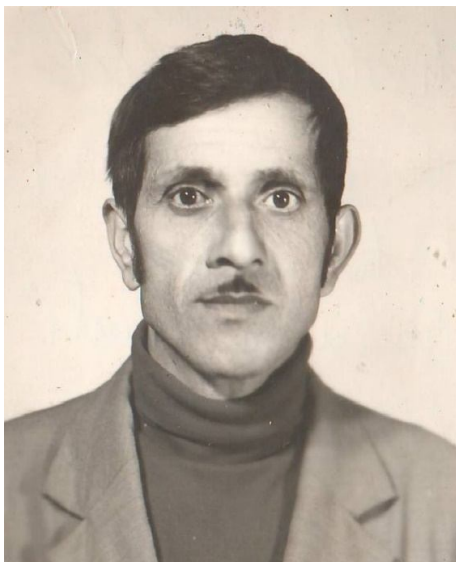
**Dabax Rəcəb toyda çıxış
edərkən**

Puçaxov İdris (Çolpa İdris)

Aqqubayev İsrafil

**Mirəliyev Məhəddün
(Miralların Məhəddün)**

Qaralov Əli ilə birgə

Hatıyev Eldar

**Hatıyev
Ömər**

Terçiyev Şamil ilə birgə

Qallayev Feyzullah

Məhəmmədov Məhəmməd və Atakişiyeva Zümrüd ilə

Mahmudov Əsabəli

Arıyev Əhmədəfəndi

Borayev Mütəllib, Borayev Murtuzəli və Qardaşov Məmmədkamil

**Herayev
Tələt**

**Turacov
Musa**

Turacov Turac ilə birgə

Hüseynov Qeybullah ilə birgə

**Bayramova Tahirə
(Tahirə Sultan)**

Mey

Dambur

Ləman Vaqif qızı Süleymanova.
Dambur ifaçılığı və hayla yaradıcılığı.
Bakı, Elm və təhsil, 2020

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Nəşriyyat redaktoru:
Səbinə İsayeva

Kompyuterdə yığdı:
Ləman Qafarova

Korrektor:
Məhsəti Süleymanova

Kompyuter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Aygün Balayeva

Kağız formatı: 60/84 1/16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 264 səh.
Tirajı: 300

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompyuter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.